

Година прва. — Свеска седма.
У Бечу 26. маја 1875.

ИЛУСТРОВАН ЛИСТ ЗА ЗАБАВУ И ПОУКУ.

Издази 26. сваког месеца.
Годишња је цена 6 фор. или 72 гр. ч.

ТРПЕН СПАСЕН.

Роман у три књиге.

од

Јаше Игњатовића.

Друга књига.

XVII.

Глађеновић је уписан као „курзиста.“ Из анатомије је већ доста научно од Рингелбаха, па ће му сад лакше ићи, ал за то ће га ипак Рингелбах даље поучавати. А да би се са овим осигурао, купио је још пре од њега човечији скелет, па му сад мора долазити; шта више, допустио му је, да може ту и друге курзисте поучавати, а то је по Боку боље, јер поред других учи се и он.

Рингелбах кад је жедан, и то врло јако, јер мало је увек жедан —, дође Глађеновићу, а овај га укеба, те мора да га поучава и тек онда се ослободи, кад се Глађеновић од науке умори.

Глађеновић покрај свег тог што није у оскудици и што мора штудирати, опет иде недељом и свецем код Лоштајнера да брије, да им помаже, а и то није бадава. Кад брије, тако мајестетично држи бријачу у руци, па кад сацуни, тако то флегматично размаже пену, и кад повлажи лице мирисавом водом и превуче „харпудерском“ четком, види се, познаје се „женџалан“ субјект. Али све му је то тако оншалантно ишло од руке, тако је поносито гледао, да

VII

Вук Врчевић.

се видело, да Глађеновић не живи од саме бријаче.

Носио се до душе лепо као увек, само је избегавао у хаљинама изазивајући тон, на пример, не носи више црвену мараму, но црну, хаљине више угасите, црне, мртвачке боје, баш докторски.

У колико се приближавао докторији, у толико се удаљавао од берберства; ал никад не ће са свим престати бити берберин.

Осим тога био му је добар извор, као што је већ споменуто, лечење странаца; наиме један из „доње земље“, који се лечио у „кајзербаду“; код тога болесника је имао Глађеновић доста користи. То је био богати господар Гицан. Имао је болест „диспансију“, то јест, стомак му није могао да вари. Човек од педесет година, имућан, без деце, ништ' му не фали, само дуг здрав живот. Био је дебео, лица доброћудна, особита фигура; трбух испупчен у полукругу од врата до кукова, глава мала. Помисли великог дебелог шарана, да га у вис исправниш, па да има ноге. И госпођа Гицанка је ту, и она је болесна, има „morbus Ventrici“, то јест што но кажу, предебела је. И господар и госпођа пробали су већ многе докторе, ал им ни један не поможе; срце им је здраво, желудац здрав, ал бадава, кад су ипак болесни. Госпођа од дебљине не може да хода, одмах се умори, дак-

са горким знојем стечено имање? А не да нас у нашој рођеној кући нападају, пале и харају...

Од свега тога разговора, мени је једно мозак пореметило: чула сам, да је и чича Марко затворен, а то беше доста, да ме до лудила доведе.

Чича Марко затворен! мој рањени љубавник у тешкоме гвожђу!... Шта ће бити од њих?... Шта ли од мене остављене јаднице?... Тако сам размишљала, али шта помаже мисао остављеноме сирочету? Ја никога познавала нисам, а мене нико ни погледао није.

Решила сам се да идем служити. Одох једној мајсторици, добра жена, имала је двоје троје децице, ја јој се понудих да им будем дадиња; мајсторица ме је неким саучешћем посматрала.

— Душо рече, и ми се на ову годину једва хлебом ранимо, а како ћемо још и дадиљу држати?... Него иди некој госпоњи те ваљда тејрине?...

више гледати... Него тихо, једва шапћући рекох:

— Госпођо, ја сам дошла да служим.

Она ме је опет пажљиво мерила.

— Да, да — рече — на ову годину има слушкиња и сувише; дођу, погоде се, покраду те, па онда лепо отиду... Ниси ти за моју кућу, те твоје беле и нежне ручице нису за посао... Иди па се помози на другој месту.

Она се окрете са неким поносом и оде... Ја остадох сама на степеницама те госпође куће; мислила сам се; куда ћу и шта да почнем сад?... Из Кикинде нисам мислила одлазити, хтела сам да видим шта ће са Алексом бити, шта ли са чича Марком?... У томе залаја пас у ходнику, а глас госпође сенаторовице пробудиме из мојих сањарија

— Зар још ниси отишла?... Хеј Палчика, отерај ову просјакњу одавде!

Ја одох кући, хтела сам плакати, али већ не беше суза... А шта би помогле сузе, баш да сам их и потоком лила?... Моје ране

зданије, то је „куруја“. Ту ми рањен Алекса са добрим чича Марком у оковима лежи; тамо опет на ономе крају, што је Галатима окренут, под оним сувим багрењем, онде је наша остављена кућица, коју су Маџари три пута палили, у којој сам љубила и плакала... А оно тамо, где су они бели, дрвени крстови... то су гробови!... Онде мирно почивају они, што су ме за живота онако силно љубили, што су ми тепали: Душо! Храпо! Голубице! Грлице!... Што су ме учили да у њиховом умилном тепању заборавим на моје крштено име... Јаох пријатељу, ала су тешке те успомене... Ах, и све сам то оставила за собом, и Башахид и његово поље, на коме ми ујаци четрјест осме изгинуше... Све је то покрила сива магла.

Ишла сам лаганим кораком даље, нико ме није гонно, а нико ме није на путу задржавао; слабо сам кога и сретала: поља пуста, опрљена; читав дан путујеш а не сретнеш само по некога пастира, где с празном торбицом о рамену чува главу и жеђу

Цетиње.

Ја одем... Беше то госпођа сенаторовица, на коју ме је мајсторица упутила; жена средњих година, пуна, једра, црте на лицу правилне али одвратне, сувише строге; ја се на то лице не бих никад навикнути могла... Приђем јој руци, она се осмехну — осмех јој беше чудан, подмукао, могао бих у њему прочитати оно презирање:

— Гле, и ова долази да проси!...

Она ме погледа од главе до пете, обарајући и дизајући своје дуге трепавице:

— Шта би желели?

И она, ме опет мирно и ћутећи посматраше... Ја сам осетила како ми крв јури у лице, била сам збуњена, па сам тако и одговарала...

— Ја сам дошла, знате...

После сам застала. —

— Ви сте дошли — рече она — да вам уделим...

Ја сам оборила очи доле, нисам је смела

бећу дубље, бол и туга тежи, него да би их неколико капљица тога горкога мелема залечити могле.

Не знам како је то, али самоубијство није ми падало на памет. На то никада нисам ни помислила... А боље би било да сам за раније прекинула ову храпаву жицу беднога живота!

Решила сам се, да идем у Србију... Још тога вечера спремих моје мало кошуљица и зљиница, све сам то ушила у једно мало ћилимче, како ћу га лакше на мојим slabим леђима носити. Пут беше далек, жега велика а моја снага слаба.

Кад је зора свитала, ја сам већ била на меленачком друму; а кад је сунце устајало, ја се окретох да још један пут видим колеску мојих јада и невоља, да видим тај шарени суд, у који су текле сузе мога очајања, да се још једном нагледам те окренене гробнице, у којој су ми младост и нада, љубав и туга сахрањени... Ено, оно високо, чађаво

изнурено стадо... Прођеш кроз село, нигде пас да те налаје, нико те не пита: од куда си и куда ћеш?... Сваки види да си патник, па вели: иди с миром и тражи себи хлеба!...

Пред вече видела сам из далека, где се торњеве са сјајним кубетима, међу осталим огромним зградама беле: то беше у Банату чувена варош Велики Бечкерек... Ту је у њему жупанијска столица, ту су оне грозне тавнице, о којима сиротиња у дугим зимским ноћима приповеда... Те црне тавнице са својим узаним прозорима из далека се виде; лице им је бело окречено — ал онај који је за њих слушао, или у њима живио, томе се срце леди... Ја сам сва дрхтала мислећи на мога Алексу... Зар ту у тим влажним зидинама да сахрани своју ломну снагу?... Ту у томе загушљивој ваздуху да дише и да — издахне!... О Алекса, о љубавнице мој!... Па ко ће га питати, да ли га ране болу?... Можда ће близу њега у другој мрачној соби бити отац његов, ал они неће ни један

дати неку жалост. Колико се пута, кад се Софија из пристојности с гостима забављаше, и кад јој се заручник у другој одаји биљарио, сукобише погледи заљубљених и изражаваху пред Удбалом у једном тренутку оно, што није кадра ни једна реч изрећи, али што Удбалино срце схваћаше потпуно! У томе погледу огледаше се живот, љубав, срећа — тај поглед долазаше из душе и продираше дубоко у душу. Други нису наравно ни пазили на то. Ни Софијине пријатељице ни онај поседник, што се Борис с њиме биљарио, нису приметили ону електричну ватру — само је Удбала видела љубавну муњу; ова је се такнула и продрла је кроз њу, тако да се осећала дубоко потресеном. Ништа тако јако не разнежи младе девојке и не гони им тако сузе на очи, као кад су вереници

време и прилика. Кад се доцкан увече повуку гости у своје одаје, кад се госпођа Снежина саветује са својим управитељем добара и кад се вереници у једном куту занесу љубавним шапатам, често се Борис у другом куту препирао са Удбалом и побијао њезину тврдњу, да јој природа дала хладно срце и да нема осећаја за нежна, срдачна чувства. Он је волео њезин живахни, необични начин изражавања, ванредну смесу немачке сањалности и источњачке страсти; и пошто се навикао да је сматра као своју сестру, то се јако љутио на њезину хладноћу, у коју се притворно умотала, а овамо није ни слутио, какву је ватру крила под том привидном равнодушношћу.

Једног вечера позове госпођа Снежина Удбалу к себи, да с њоме на само неко-

пријатељици у наручје и преклињаше је, да оцу ништа не говори и да је поштеди од те ужасне среће.

— Удбало, је си ли при себи? повиче госпођа Снежина.

— Ја га не љубим.

— Та за бога ђенерао!

— Али од шездесет година...

— Орденима украшен.

— И борама!

— Мудар, изврстан, љубазан човек.

— Тако је... Ваља га штовати.

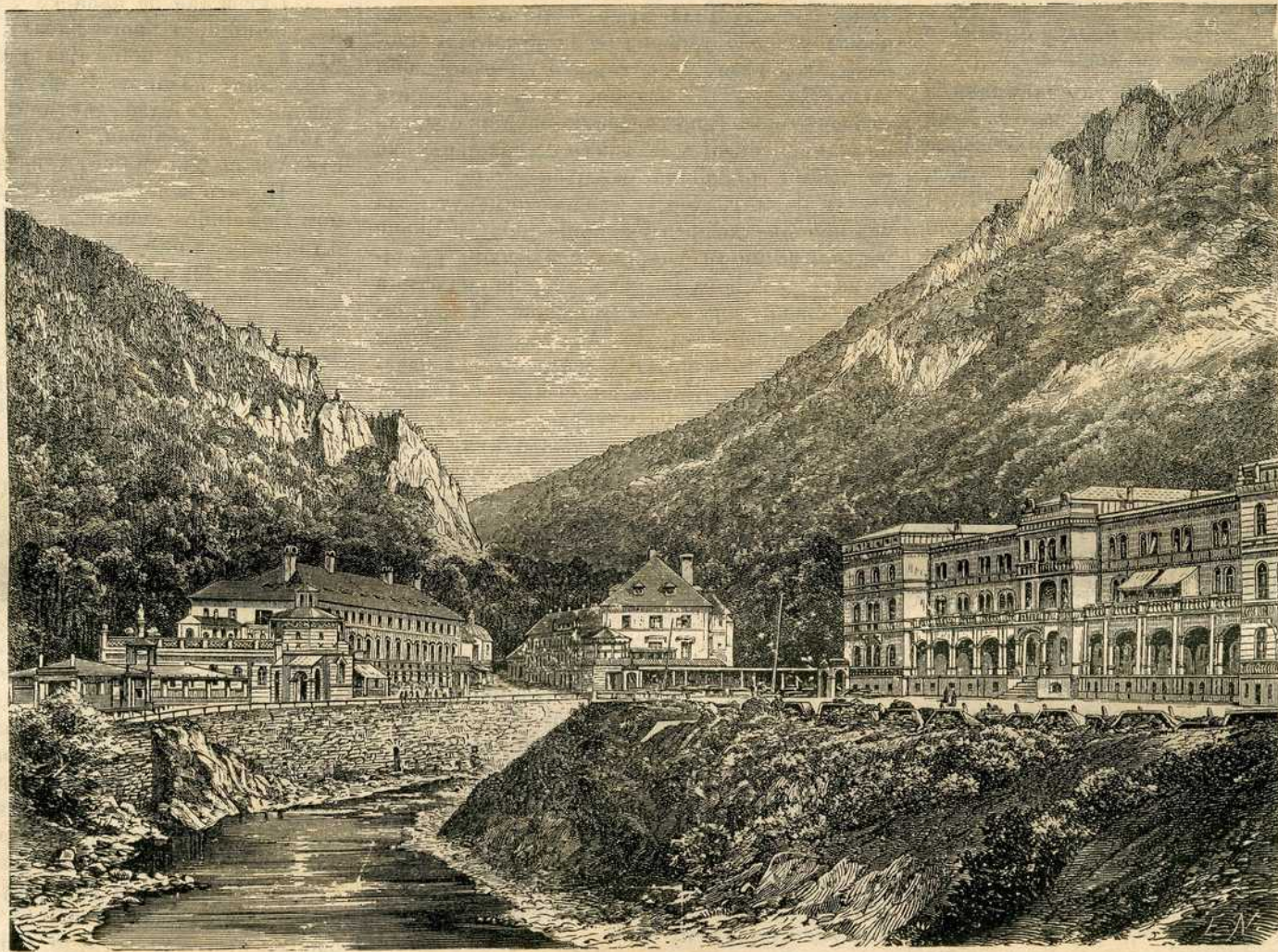
— Муж од опште припознатих заслуга...

— Тим не може моју љубав задобити.

— Помисли, ићи ћеш с нама у Петроград.

— Само да умножим број тамошњих гробова...

Сваки наговор беше залудан. Удбала не

Мехадија.

близу њих. Ту онда плачу све сестре невестине у каквој усамљеној одајници и заљубе се — и ако само за време — у оног, кога првог виде. И Удбала у горком осећају, да је сама себи остављена, избегавала је жубор друштва и одавала се у самоћи своме јаду, својим сузама, и не знајући за што јој теку.

Између ње и Бориса развио се мало по мало одношај, који није био без опасности. Борис јој је приповедао о необичним пригодама, што их је доживео, о догађајима од како је изишао из кадетске школе, а она је њему поверавала своје снове и јаде. Софија, која се сада само једном предмету предала, пренела је на брата звање своје код Удбале: звање повереника свију тајана — важно, опасно звање! Томе високом достојанственику открива се све: и за најмању одвратност ил наклоњеност према другима мора он знати — само му се једно таји, док не дође

лико речи прозбори. Удбала се поплаши, и полазећи својој заштитници, питаше се, шта је могло дати повода том тајанственом разговору. Али је изнад очекивања немило изненади, што је чула. Госпођа Снежина саопшти јој после кратког увода, да се судба милостиво на њу осмехнула — да јој се најсјајнији живот пружа, најпотпунија земаљска срећа нуди, једном речи: да је стари ђенерао проси за жену. Никад, ни у својим најсмелијим сновима не би се она усудила желети таку част за своју поћерку, рече она. Али у место радости, што ју је госпођа Снежина очекивала, изражаваше бледо лице у младе девојке само страх. Удбала склопи руке и упре бојажљиво своје укочене сјајне очи на своју заштитницу. Госпођа Снежина понови свој предлог и дода, да је обећала, да ће оца питати за допуштење. Али сад грунуше Удбали сузе, она се баци својој материнској

хтеде ни по што саизволети. Госпођа Снежина остави јој неколико дана на промишљење, мољаше је, да се о свему озбиљски размисли и опомињаше је брижљиво, да не пренагли са одбијањем своје среће.

И Софија покушаваше да је наговори.

— Чуј ме! упаде јој Удбала у реч; руку на срце: би-ли ти пошла за њ?

— Ја љубим другога.

— И — одговори ми искрено — би ли се ти, да не љубиш другога, могла одважити, да поћеш за тога старца и да се одречеш свега, што си о будућности сневала? За што да и ја — тамо касније — не љубим другога? за што да своје најлепше наде напустим, за што да мени препречиш пут, који тебе срећи води?

— Да, мене, мене...!

— Знаш, шта хоћеш да кажеш. Ти си по своје рођењу стекла положај у друштву,

а ја сам сирото, презрено створење. Али баш због тога волим ја тим више своју слободу и не ћу да полазим ни за кога, који не тражи моје љубави, но очиних новаца.

Софија не знађаше ништа да одговори на тај разлог, те се мане даљег наговора, а госпођа Снежинова лати се последњег средства: она наложи Борису, да убеди младу девојку, која као још неискусна одбацује тако велику срећу. Али тек што је Борис прве речи изустрио, погледи му Удбала оштро у очи, а лице јој је час руменило, час бледело.

— Па и ти Борисе! повиче очајничким изразом; па и ти можеш желети . . .

— Ја те љубим као своју сестру, и желим да будеш сретна.

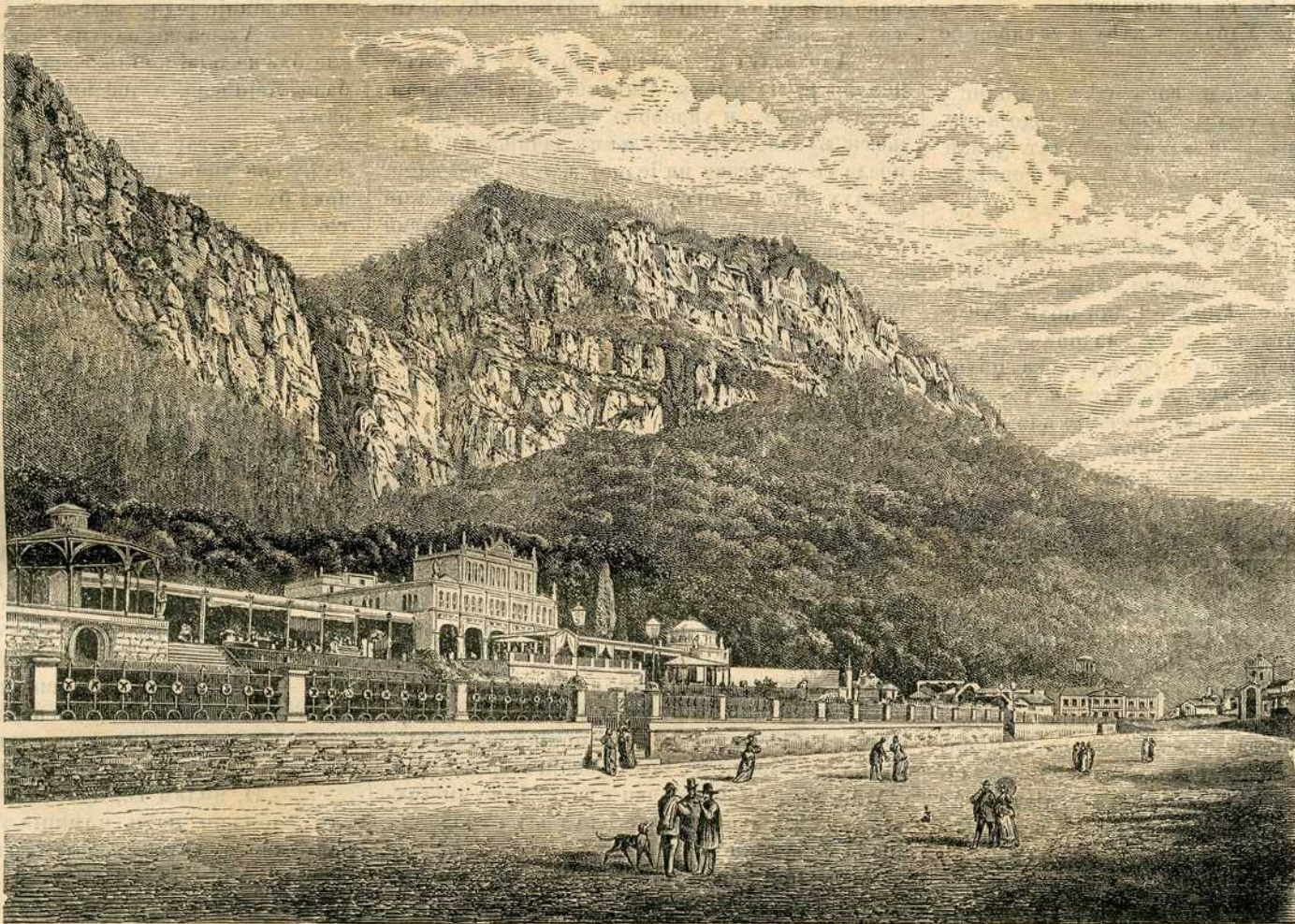
— Ти ме љубиш . . . желиш, да будем сретна, и предлажеш ми, да се за дру . . .

у храму вестином, и најревносније је настојала, да га нико не открије. Удбала се са свим препородила, од како се љубав у њојзи пробудила. Као да се иза сна тргла, бацила је са себе вериге, што јој их је живот друштвени хтео да наметне, и поче опет бивати жестока, необуздана, као што је од природе била. Европско васпитање је само зауздало њезине особине, али их није угушило. У колико је пре била пред страним људима стидљива и мучалива, у толико је сада слободнија изгледала. Па и само веће друштво није је више типшало, јер јој се сво мишљење усредсређавало у једном предмету. Она је видела само њега, говорила је само ради њега; он је био као неки невидљиви покретач свију њезиних дела и мисли. Знанци се чудеше, како Удбала равнодушно иде на

схвати, што му је она рекла. Чинило му се да није можно, да проста грађанска девојка одбацује његово достојанство, и да му се није радосно бацила на орденима украшене груди, те захте, да се он с њом разговара.

Даде му се прилика за то; говорио је лепо, шта више нежно, и трудно се, да Удбалино срце гане. Залуд! Она га је молила да одустане од своје просидбе; изјавила је без околишења, да она понуђену јој срећу не зна уважавати, и тако је ђенерао морао признати да је потучен, те се морао са губитком на траг повући.

Сумрак се поче хватати; јесење вече то беше тако лепо, да изгледаше као срдачан опроштај са летом. Мирис венећег лишћа испуњаваше ваздух, а зраци залазећег сунца позлатише врхове дрвећа и разлише свуд у

Курсалон у Мехадји.

за старца удам. Остави ме . . . мани ме се! ја не кривим тебе . . . Ти и не знаш . . . не! бог нека ти опрости, што ми сад тако чиниш на жао!

— Ја теби . . . шта ће то да значи?

Али Удбала ишчезе, и Борису се први пут указа нека слутња пред очима. Али још држаше, да је то варљива сујета, и покушаваше, да се тога отресе.

После тога разговора не могаше Удбала дуже крити своје осећаје. Она љубљаше Бориса поред све његове равнодушности. Она се никад не завараваше празним сањаријама. По њезином мишљењу био је Борис далеко над њоме; она га је гледала са неким бојаљљивим поштовањем — све би за њ учинила, само се његовој љубави није смела надати. Као каквог заробљеника чувала је она свој осећај у дубини свог срца; чувала га је, као што су некад чували свету ватру

VII

сусрет расанку са својим пријатељима; назваше је неблагодарном, хладног срца девојком; и заиста је кад-кад изгледала необично весела. Нико није знао, да она после тог смеја и говора побегне у своју одају и да горко плачући клоне изнурена на диван; она је само као и глулица, своју научену улогу пред гледаоцима приказала. Па и „он“, који је ту измајсторисану веселост и тај прави бо изазвао, није приметио, да је осмех девојчин усиљен и да свежина њезиних ланита изумире, као јесењи цвет кад га мраз дирне. Више пута је говорио са жалошћу о предстојећем расанку, али глас и израз му био је миран; докле се сиротој Удбали сва крв срцу устремљавала, могао је он већ на ново о обичним стварима говорити.

На неколико дана, пре но што ће породица отпутовати, дође ђенерао да од госпође Снежинове чује одговор. Он није могао да

наоколо оно чарно трептење, што само у јесен може да буде. Јата ждралова летеше испод злаћаних облака према југу. На кућњем балкону искупило се више особа; само је Удбала сама шетала међу цвећем, што је почело венути.

Борис изиђе из куће; он пришапта нешто својој сестри, па се брзо сиђе по степеницама и пође за замишљеном Удбалом.

— О чему мислиш? питаше је он; или о лишћу што опада или о звездама? Да, заборавах, да тебе звезде не привлаче. Данас си једну одбацила од себе.

— На против — ја волим звезде — ал неправде не волим; њихову светлост не могу да подносим. Моја је звезда мала, тавна и други је једва примете; али она стоји високо на небу и погледа мило на нас . . .

— За што си себи изабрала тако малену звезду?

— За што? Удбала стане и узбере „дан и ноћ“, па запита:

— Је л' ти позната прича о овом цветку?

— Није; али одговори ми прво на питање, за што си тако малену, удаљену звезду претпоставила сунцу, месецу и многим другим сјајним звездама, које се, као што знаш, без икаквих чаробних вештина могу ухватити рукама . . . особито тако малом, белом руком, као што је твоја.

— Ти тако мислиш?

— Заиста! . . . Друге не би ту прилику пропустиле . . .

— Чуј ме, Борисе, прекиде му Удбала реч; за три дана ћемо се растати . . . хоћу да ти дам малу успомену, да је собом понесеш, хоћу да ти напишем причу о овом цветку.

— Чини ми се, да ти волијеш ботанику, астрономију.

— Можда! . . . али не, та то је само шала, прича, степска скаска.

— Па покажи ми твоју звездицу.

— Цветак ће ти је показати.

За тим оде Удбала у кућу и затвори се у своју одају.

Два сахата после тога нађе је Борис у дворани. Били су сами; Удбала му даде исписан листак хартије и одмах се опет удали. Борис приступи столу, на коме горијаху свеће, и поче читати:

„Прича о цветку „дан и ноћ“.“

„Кад је земља створена, био је под ведрим небом високог Тибета један цбуи. Сунце је било зашло; вечерња се хладовина раширила, кад се на једном стручку тога цбуна један мали цветак отвори. Цветак тај није имао красне боје ружине, нити је као охолит летос-цвет хтео господарити над другим цвећем. Смерно је држао главу и тихо гледао у државу великога Буде. Свуд у наоколо беше хладно и мрачно. Другари малог цветка почиваху на својим танким стабљикама; ноћни лептири пролеташе поред њега и не примећујући га. Сироти цветак страшио се тако усамљен и сиустио је жалостиво своју главицу. Али на мах сијну једна звезда на тавном небу; њезини трептећи зраци спустише се на цветак, те охрабрише усамљеника, освежише га дахом лахорића, напојише га росом . . . и цветак оживе, подиже главицу, погледа око себе и угледа пријатељску звезду. Љубавно и благодарно удисаше његове зраке; они му дадоше нова живота.

„Зора се указа; звезда потавни пред светилом дана. Хиљадама биљака отворише своја недра топлој светлости, што обасја и малени смерни цветак. Али он се опомињаше меког сјаја звездиног, те не имађаше осећаја за красоту сунца. Још лебдијаше око њега тихи мелем-сјај звездин, још осећаше у својој круници оживљавајућу росу; он се окрене од сунчане светлости, затвори своју круницу и скрије се међу лишће свога цбуна. Од тога доба постаде за њ ноћ дан, а дан ноћ. Чим зора заруди, затвори се цветак; тек у сумрак, кад засјају сребрни зраци звезде, подигне се опет, те је поздравил и удише њезину оживљавајућу светлост.

„Исто је тако и са срцем женскиње. Прва слика, која ју такне, прва мила речца, први доказ љубави продру дубоко у душу женскиње. Једна реч од онога, кога љуби, побуди јој најосетљивије чувство, дочим остаје хладна и за најстраснија уверавања других. Не пита она, да ли ће се њезина драга звезда међу милијунима равних изгубити — њезино срце зна је наћи на скромном јој путу и благосиља јој течај. Она се може дивити сјају сунца, али ће свагда и увек припадати само својој маленој звезди.“

* * *

Бориса је дубоко дирнула та алегорична. Свану му пред очима, многе околности, на које до сад није ни пазио, представише му се у новој светлости. Загонетка је решена: млада девојка, што беше час тужна час радосна, учини му се као са свим особено створење, у коме се сјединила првобитна природа женска са образованошћу деветнаестог столета. До сад није разумео, за што га је Удбала често тако нагло остављала, и одмах се за тим са срдачном, сестринском поверљивошћу враћала, па се на мах опет хладноћи и формалности одавала. Није разумео, за што јој се, кад је он с њоме о обичним стварима говорио, очи час запламе, за што намршти нежне обрве и спусти трепавице, или за што јој свеже лице у једном тренутку и порумени и побледе. Сад му се чињаше све јасно. Плаховитошћу прве љубави полети му срце младој девојци. Ни њезино порекло, ни понос материн, ни предрасуде света не моглоше га задржати. Као слепец, који опет прогледа, тако је и он са дршћућом узбуђеношћу похитао да тражи Удбалу.

Али залуд је тумарао по кући и башти, вичући је по имену. Она се титра са мном, рече за себе, и увређена сујета поче разгањати љубав, која се у њему зачињаше. Најпосле се заустави на једној зеленој чистини. Ваздух беше оштар, лак мраз покриваше земљу, месец се заклањаше за тавне облаке и јављаше се опет у пуној светлости, као несташна лепотица, која се опет покаже у оном тренутку, кад је човек почиње заборављати. Не далеко распознаваху се колебе селачке, у којима се још по где-која светлост указиваше. — Све почиваше у дубокој тишини, ништа се не чу, до тихо жуборење валова између рогоза око обале, тихи шапат лишћа од тополе, кречање тице ноћнице, или пуштање опадајућег лишћа, што је летело на земљу као ноћни весник, да људима јад донесе.

Борис стаде; сумња и љубав, чежња за Удбалом и брига за новим животом узрујаше му срце. На један мах опази тражену Удбалу на једној зеленој чистини. Кад јој се приближи, хтеде она побећи, али он је ухвати и погледа је, као да је хтео да испита дубину срца њезина. Канда се душе обојих огледаху у очима им. Месец их прели својим светлилом. Обузе их неки детињски страх; сузе им дрхтаху на трепавицама, а око полу отворених усана лебдијаше осмејак.

— Оно дакле не беше шала? питаше Борис дршћућим гласом.

Удбала ништа не одговори.

— Не смедох веровати . . . Ти . . . ти ме љубиш Удбало!

Она му ухвати руку и стави је на бијуће своје срце.

— Од данас не ће нас никоја човечија сила раставити, повиче он узбуђено. Ја сам твој пријатељ, твој брат . . . а ти, хоћеш ти моја бити?

— Бејак твоја још пре но што знађах, шта се са мном збива, одговори она тихим гласом.

— И ти ћеш бити моја . . . само моја и увек моја?

— Ја ћу те љубити, докле год даха у себи узимам, али твоја бити . . . не, то није можно.

— Није можно! шта ти ту говориш?

— Промисли се . . . ја сам јадно створење, које сав свет презире.

— Не, Удбало! Оно су будале, што су те вређале. Није тебе залуд судбина довела из далеких степа у крило наше породице. Ја ћу тебе опет оживети и освежити, мој малени цветке, да ћу ти станишта у своме срцу, па ћемо заборавити овај свет. А и шта нас се он тиче?

— Ми можемо заборавити свет, али он не ће нас заборавити. За три дана одкинуће те он од мене, и нас ће растављати стотине миља.

— Није даљина што дели, него немогућност да се она пређе; али шта мене може удалити од мога цветка? ко тебе може од мене одкинути? За што да се растајемо?

— То се не да изменити, одговори млада девојка. Али ако ми обеђаш, да ћеш ме љубити, да ћеш ми и код петроградских лепотица веран остати, онда ми растанак не ће бити тако тежак.

Борис јој даваше најстраснија уверавања. Он ју је заиста љубио, и ако то до сад није себи веровао; он је љубио први пут, свом снагом свога срца, а ласкава сујета улевала је уље у тињајућу ватру, те је у пламен букнула и пројурила кроз жиле младоме човеку, те му крв прожегла.

На сеоском сахату избијаше једанаест; глас звона продираше на далеко кроз ноћну тишину. Љубавници ћуташе и приљубише се искреније једно другом.

— Ах, сваки одкуцај звона примиче нам све ближе онај кобни тренутак, уздахну Удбала најпосле и наслони главу на његово раме.

— Не, тај ужасни тренутак неће доћи! Ја ћу све учинити само да га отклоним. Али нека буде шта му драго . . . нама остају још три дана, па за што да помућујемо нашу садању срећу мишљу на жалосну будућност? Посветимо ова три дана искључиво љубави, заборавимо на све осим тебе и мене . . . тако ће нам та три дана бити читав живот. Па и ако мој труд, да с тобом останем, не узима успеха, то ће се у данима растанка, у данима јада наше душе обазрети на ову срећу, и та успомена ће нас ублажити.

Удбала га ћутећи слушаше; на један мах притисне руку на чело, као да јој је каква мисао пала ненадно на ум.

— Још никако не могу да верујем, шапташе она; толико среће не може душа да ми поднесе . . . Јеси ли ти то у истини? и ти ме љубиш . . . мене! Јуче још не смедох се усудити да мислим, да сам тебе достојна.

— Јуче ја сам себе нисам разумевао . . . А ти . . . како ли си се сваки час мењала! како си често на један пут од мене побегла. Не давно рекла си ми, да ти се допада . . .

— О, молим те, престани! Никад ја нисам озбиљно на њ помишљала. Од куд да нађе места други у срцу, што га ти испуњаваш! Ах! Борисе, да знаш . . . да ти могу казати, шта сам у ова четири месеца осећала! Ти си ишао у посете, у друштва, био си весео а без мене. Често си ми приповедао са усхитом о лепоти других женскиња; хтео си да им се допаднеш у мом присуству . . . а према мени си био тако хладан! Закључивала сам шта више из твоје љупкости, да немаш љубави. Колико смо пута били сами нас двоје по читаве сахате, и ти си говорио увек о обичним стварима. О Борисе, како ли си ме тиме мучио! Кад си који пут био нежнији спрам мене, тада сам заборављала своје јаде, своју изгубљену наду; тада сам хтела да ти се бацам пред ноге, да ти покажем своје рањено срце, те да врелим сузама замолим за једну љубавну речцу, па да онда бегам . . . да бегам у своју степу, где бих могла живети у сећању на тебе и где не бих морала ни с ким делити своје драгоцене амајлије. Али баш у таким тренутцима окренуо си се ти као хотимнице од мене. Ти си ишао на играчке, у позориште . . . а ја сам скривала своју љубав, гутала своје сузе и била сам усамљена у своме јаду . . .

— Удбало . . .

— Немој ме прекидати: хтела бих све да ти исповедим. Кадкад сам хтела да те испушам, да се осведочим, да ли заиста не

сећаш никакве љубави спрам мене. Тада сам се силом смејала и ћеретала; била сам весела као и други; чинила сам се, као да те не видим, или сам ти шта више рекла, да имам тобоже неке наклоности према ком обичном човеку. Како ли сам тада пазила, да ли ћу на теби приметити израз љубоморности или срдитости... заман! ти си ме равнодушно саслушао, хтео си шта више да посредујеш и наговарао си ме најпоследње, да пођем за старог ђенерала. Ах! Борисе... Ти вараш сам себе... Ти ме не љубиш!

Глас јој дрхташе кад је те речи изговарала, и сузе јој потекоше низ образе. Но Борис је обухвати рукама, притисне је на срце и увераваше је о својој љубави, као што и сам у овом тренутку беше о том уверен. Удбала најзад убрише сузе и подиже главу.

— Нека буде тако! рече она... па и да је обмана, за што да се не предајем томе заносу, што ме тако усређава. Не ћу да испитујем дубину твоје душе. Реци само, да ме љубиш, драгане... па ако би то била само заблуда од твоје стране, ја ћу веровати твојој речи, хоћу ради свога блаженства да угушим сваку сумњу у себи. Пријатељу, брате мој... Је ли да ме љубиш?

Она је уздигла главу и упрла тако продурићу љубављу и надом освијани поглед на младог човека, да Борис није знао другачије одговорити, него тиме, што јој је затворио горуће усне дугим, врелим пољупцем.

Кад већ и у једноликом животу, у ком срце за будућношћу чезне и сваком се минулом тренутку радује, брзо протичу недеље, месеци и године, како ли су брзо морала проћи она три дана, у којима љубазницима беше сваки тренутак драгоцен тако, да би му радо привикули: стани! причекај!

У једној силовитој реци руској има једно кобно место; уз непрестано хујање и потмулу лупу продурићу туда вали кроз гранитско стење. Изгледа, као да је дух мрака те стене набацио једне на друге, да би валима препречио пута, те изагнао реку из свога корита. Али поносна река, сведок наше славе, не уступа натраг; прикупљајући своју снагу пење се она све на више, скаче у поноре, продириће запенушена напред, баца у висину водене искре, а где не може да продре, ту се успиње очајничком јарочну на стену тако, да се потреса горостасно гранитско камење. Најпоследње нађе пролаза, те онда плови тихо и уморено у материнско крило. С пролећа, кад вода надође, хите становници, што око обале живе, да преплове опасне вртлоге. Неколико балвана спојени дрвеним ексерима, то им је лађа; и томе ломном сплавом поваравају смели синови Украјине своје имање и свој живот. Првог лепог дана крену се. Тада се заједнички помоле Богу, навуку чисте, беле кошуље, као да се спремају на смрт, па тако почну пловити низ реку. Сплавови им плове са свим тихо између красних обала. Из далека се чује бесна хука валова... бродари се приближују кобном месту. Сад пуне весла из руку — јер шта може човечија снага на прама силним елементима! — падају на колена. Сплавови јуре напред, валови бесне и разбијају се око њих, и пеном попрскани стреме у пропаст. Ко се не би осврнуо у том тренутку на зелену обалу! Тамо им стоје мирне колебице, тамо им се налазе жене, деца, сестре, а пред њима зија паклено ждрело. Црне стене провирују испод таласа, и бродару се чини да у хуци валова чује вапај оних несретника, што су се пре њега у дубину сурвали. Још један тренутак само, па ће и он бити бачен о стену; са праском разбију се балвани од сплава... Бродара спопадне самртни страх; он пружа руке за обалом, хтео би да поврати прошле часове, маша се за сваки цбун, што је међу камењем прорастао... али вите стабљике исклизе

му из руку, а вали, све страшнији за страшнијим појуре на њ и одвлаче га ужасном удесу на сусрет.

Но не разбију се сви бродови, не прогута река све бродаре... Кад-кад их река у пркос непријатељском граниту пренесе на својим снажним плећима, и они могу мирно наставити своје путовање.

По таким валима гонили су се Борис и Удбала. Они су ишли све даље и даље... већ им је кобна хука допрла до ушију... а за стенама од растанка не беше љубавницима никакве наде. Није их смрт очекивала, али их је сваки пролазећи тренутак одвлачио на сусрет бескрајном растанку, самоћи, сузама, јаду, што срце полако раздира...

Кад је Борис к себи дошао од узбуђености, видео је да није кадар извести своје жеље. Ваљало му се на неко време растати са драгом. Они то обоје схваћаху, а тужно очекивање мутило им је блаженство. Чинише се, као да кратки рок среће им, даваше овој неку вишу посету. Сваки часак доносио је нове насладе и усхите погледом, стиском руку, речима, што их само они разумеше, хиљадом ситница, што их други и не опажаху. Чинило се скоро, као да и људи и судба у очи претећег облака, што је лебдио над главама драгих, не хтедоше мутилити последње тренутке среће им. Како су се чиниле припреме за пут, то нико није ни могао на њих, те су спокојно могли продужити своје усамљеничке шетње. Али лепо часови протеклоше; дође и последњи дан и нагињаше своје крају.

Како је неугодна она тишина и онај поредак, што наступа после припрема на далеку пут! Спремање је довршено; чељад не трчи више из једне одаје у другу; нема више ствари у наоколо; сандуци су натоварени, слуге се одмарају, одаје су празне. Изгледа жалосно као у кући, из које су самртника у цркву однели. Човек чисто осећа, да је остао само још један последњи чин... а и тај ће се скорим довршити.

Дворана је осветљена двема догорелим свећама; у кући била је дубока тишина, кроз дрвеће дувао је ветар; из чељадске одаје чуло се хркање слугу; у побочној одаји писала је Софија опроштајно писмо. Удбала је седела на једној насловачи код камина, па се загледала у плаветникасте пламове, који се над угљевљем дизаху. Скрштених руку стојао је Борис према њој; обоје су ћутали а лица су им изражавала дубоку жалост.

Најпоследње рече Борис:

— Мени је чисто жао, што си ми тајну свога срца изјавила, што си ми открила оно, што ни слутио не бих. И без тога био би нам растанак тежак, али не бих осећао таку тугу, какву ми сад задаје мисао на твоју усамљеност. Али не! настави живахно. Без те туге не би проживели ни ова три сретна дана... прва и можда последња...

— Не, Борисе! прекиде га Удбала; нису последња... срце ми каже, да ћемо се опет видети, и ја ћу твоја бити. То је воља судбине — она ће се испунити. Чуј ме само! Кад још бејаш у степи*), наиђу на наш аул**) страховите заразне богиње. Стогине постаху жртвом те заразне болештине, а особито деца, и нико их се не смеде дотаћи. Калмуци држе, да је та болест знак Божијега гњева, те баце заражене болеснике у степену, у том уверењу, да никаква човечија помоћ није кадра избавити их од гневних богова. И становници нашега аула покупише своје шаторе, одоше и оставише ме са крагом воде у пустињи. Али моја мати остаде код мене упркос њиховим претњама и глади. Тада бејаш девојчица од шест година и сећам

*) Степа — пустиња.

**) Аул је код Калмука то, што код нас насеобина.

се као кроз сан, да је сунце на мене жегло и да ме је жеђ морила. Кад нам је воде нестало, појила ме је мати својим сузама, па ипак — извесној смрти предана — викала сам непрестано, да не ћу да умрем, и неки нагон шапташе ми, да ћу живети. Нисам се преварила! Козаци, који су туда пролазили, смиловаше се и однесу нас у њихово село. Отуд се исцељена вратим у наш аул. Исти такав нагон каже ми и данас, да ћемо се опет видети... где и како не знам, али сам тврдо уверена да ће то бити.

— И ја сам тога уверења! повиче Борис, ухватив је за руке. И ја верујем, да ћемо се видети, верујем, да ћеш моја бити. Ко ће нам стати на пут!... ми смо млади, слободни... још неколико година, и твоја ће се судба за навек скопчати са мојом. За то ме не мучи толико будућност наша, колико садашњост са својим грозним растанком. Морам да те оставим саму међу странцима... ко ће те у твојој жалости тешити? како ћеш своју тешку тугу сносити? Твоја звезда би ће далеко од тебе... ко ће те тешити сироти, остављени цвете?

— Ти драги! Кад ти одеш од мене, ја не ћу више рачунати време по данима, него по твојим писмима. Свака твоја врста освежиће ми срце и да ће ми нову снагу. Докле смо год сада заједно били, беше ми прва мисао кад се пробудим иза сна: хоћу ли га данас видети? С каквом ли сам радошћу поздрављала дан, који ми је ту наду испунио! С каквим ли сам нестрпљењем опет чезнула, да се сврши дан, који сам без тебе морала проживети. Сад ће ми дани и године давати увек грозни одговор: Не ћеш га видети! Шта ће бити са мном, ако ме твоја писма не утеше и твоју присутност не накнаде. Сећај се тога, Борисе! Ја сам кадра све сносити, ако ме се сећаш; само ме може то уништити, ако ме заборавиш.

Поноћ је избила. Софија, која је своје писмо довршила, прође кроз одају и опомене брата, да му ваља сутра рано устати. С неким устезањем подиже се Удбала и хтеде поћи за Софијом, али јој нека чаробна сила не даде ни маћи, и она окрене своје сузама орошено лице младом човеку, који блед и узбуђен пред њом стојаше. И његове очи беху влажне.

— Борисе!

— Удбало!

Он рашири своје руке да је загрли, а она му се баца на груди.

— Збогом! збогом! шапташе обоје заједно, и последњи пољубац изгуби се у жецању. Неколико тренутака не моглоше се отргнути једно од другог; онда Борис одведе Удбалу онако загрјену до њезине спаваће одаје, рече јој још једном „збогом“, затвори полако врата за њом, и одјурн на поље на балкон, да на хладном ноћном ваздуху поублажи своје узбуђено срце.

Са раном зором беше све у кући на ногама, и после кратке молитве крену се госпођа Снежнинова и њезини на пут, праштајући се са сузним очима. Истог дана доведе сеоска попадија Удбалу у варош, где јој је отац становао. Пошто се сиротица растаде са својом помајком, сестром и драганом, који је у њојзи први пробудио осећај за неки виши живот, остаде сама самцата! Нико не имађаше учешћа у њезиној тешкој судбини. Госпоштина варошка, која ју је за кратко време подигла, баца је опет тим већим презрењем доле, кад су ђенерао и госпођа Снежнинова одпутовали. Друштво не може себи никад да опрости такве заблуде; али у место да само себе казни, обично падне гњев на невини предмет његове погрешке.

По свом васпитању и племенитом мишљењу била је Удбала високо над својим сталежом; али по свом рођењу стојала је у

очима отменог света врло ниско . . . веома незгодно стање, какво само може бити. Њој равни зваше је „охолом госпођицом“, а отмене госпође „бестидницом.“ — Тако је она, као источна Перида лебдила у неком средњем пределу, те се није могла ни на небо попети нити се на земљи скрасити. Али све то слабо се ње дотицало; њезино љубављу и патњом испуњено срце није имало осећаја за незнатне болове увређене сујете. Шта се она — која је свуда само лик драганов видеала — бринула за презоран поглед или подругљиво смеђење! Осим тога није она скоро никуд излазила и само се са оцем разговарала. Овај јој је у часовима одмора приповедао о својим пословима, о радњи са дрвима и житом; или се вајкао, што ју је пустио на село, где се поболела и постала жалостивом. Старац је приметио, да се Удбалина нарав променила. Њезине веселе песме умукосе, а на место пређашње живахности ступила је нека очевидна туга. По читаве дане седела је не мичући се и одговарала је на очина питања наопако. Често ју је посматрао и лако махао главом, па је гледећи своју браду прогунђао за себе: Нека иде збогом та господица! Прави узрок Удбалине промене није ни слутно; и пошто она није ни плакала нити се тужила, није му ни на ум падало, да је потајни јад мори.

Јесте ли који пут посматрали вечерње облаке, што на обзору тако разноврсне слике представљају? Час нам се чини као брег, час као шума или као ваздушни дворач. Па гледају, сад се опет сједине у густу црну масу. Из далека се чује потмула хука: ватрени зрчак севне из мрака и трзајући се спушта се доле; гром загрми и пукне, бура тресе дрва, киша сипа као из кабла а људи стрепе и дршћу, као да је дошао суђени дан. Али на скоро се развије бура и непогода; муње и громови умукну, облаци се разделе, небо се разведри и земља се смеши као поплашено дете, коме још теку сузе низ образе. Још један сахат, и све се опет утишало и разведрило.

Песници различно тумаче те силовите природне појаве. Ја у њима видим слику јада, очајања мушкиња.

Али има облака и друге врсте. Таки облаци дижу се лагано над каквим сувим, неплодним пределом, и никакво језеро ни извор не даје им хране. Мало по мало дигну се са обзора, и немају снаге ни да живе, ни да их нестане.

Кад се зора рађа, стоје они на истоку, те изгледају као да моле, да светлост учини крај њиховом несретном бићу . . . Но сунце се роди и иде својим сјајним путем, па и не гледи на бледе облаке. Свечера се нагну западу, као да чезну да са последњим сунчаним зраком утону у море, али их сунце одбија од себе, и спушта се у таласно плаветнило, а сироти облаци блуде усамљени по неизмерном простору. То је слика јада, очајања женскиња.

Јад и туга женскиња не показује се у бурним изливима — нико их и не види. Они леже дубоко у срцу и разједају га као црв водени љиљан. Кад се засија тренутна радост на лицу патнице, мимопролазећи увесељавају се тиме без икакве слутње, као и снежним листовима цвета, што плови на површини воде. Не пада им на ум, да је сироти цветак подгрижен, да је патница у унутарњости своје душе болесна, да отров тече кроз њезине жиле и да ће само гроб удавити црва, што јој срце гризе.

Такав беше Удбалин живот.

Прошло је неколико месеца, од како је породица Снежинова отпутовала. Једина радост беху Удбали писма, што их је Борис писао с пута и из Петрограда. Њезина савалачка душа налазила је у њима читав свет

духа и појезије, те их је читала сваки дан с новим усхићом.

Једног јутра, баш кад је опет добила једно писмо од свога драгог, приступи она слатким мислима испуњена своје обичном послу: да оцу зготови теј. Али је залуд чекала на њ да се пробуди. Сунце је већ високо одскочило, угљевље у самовару већ се угасило, а старац још увек спаваше. Како је иначе био увек тачан, поче се Удбала томе чудити. Најпосле уђе полако у његову одају; он лежаше на постељи лицем дувару окренут; она приступи ближе . . . не чу се ни дисање. Она га ухвати за руку . . . рука беше хладна као лед! . . . Преко ноћ га је ударила капаља; мртав и укочен лежаше јој отац на постељи.

Удбала паде онесвешћена на тле.

Чим сродници трговчеви чуше за његову смрт, падоше као тице грабљивице на његову оставину. Пре свега тражише, да ли има какав завештај у корист Удбали. На несрећу пропустило је старац, да напише своју последњу вољу, и његови наследници скриваше сад ужасан план. Да би кћери одузели сваку могућност, да тражи свој део наследства и да себи узме заштитника, закључише они, да Удбалу одведу њезиној дивљој матери у степену.

Млада девојка беше у жестокој грозници. Непрестани јад и чемер подрише јој животну снагу, а страх од очине смрти са свим је сруши. Метнуше је у једну кибитку (кола), дадоше јој ковчежић са рубљем и хаљинама, један брадати нећак очин седне поред ње, и брза три коња одвезоше је из вароши, у коју је као мала дивљакниња ступила, где се мало по мало одучила од оних навика, које би је у степену усрећиле; где је свој дух изобразила, живот срца развила, најслађи сан младости сневала и тако горку тугу искусила.

Њезин немилостиви пратилац возно се с њом дан и ноћ. Тешко му је било наћи аул, где је живела Удбалина мати, али новац и постојанство доведоше га најпосле к цели. Подумртва доспела је сирота девојка до калмучких шатора, и ту је приме материне руке. — Пратилац одведе саисана, њезина очува на страну. Он му даде хиљаду рубаља и обећа, да ће му сваке године по толико слати, ако се обвезе, да ће девојку строго чувати, тако, да не може ни побећи, нити доћи у додир са образованим светом. За хиљаду рубаља заклео се саисан свима својим Бурханима, Делај-Ламом и целим Тибетом, да ће све на длаку испунити, што се од њега захтева, и задовољен успехом свога пута врати се Удбалин пратилац натраг, а сирота млада девојка, што би била дика свакоме друштву и усрећила сваког изображеног човека, остаде у степену.

Тако дакле беше Удбала сама у непрегледној пустињи, међу дивљим народом, кога је језик и обичаје са свим заборавила. Обиталиште јој беше шатор од прљава, чађава сукна; храна јој беху јела, од којих се већ при погледу гадила; дане је проводила у нерадњи; и поред свега тога морала је трпети, да се сурови људи око ње скупљају као око неке чудновате животиње и да у њу зајавају.

Тешко је описати Удбалино стање. Живот јој се тако брзо преобразио и изменио, да је испрва то једва могла да схвати. Како да разјаснимо ту особину човечије природе! Здравни, јаки људи умиру од једног гутљаја хладне воде, од једне промаје, а најнежније створење у пркос јаду и чемеру, болести и стоструким, мучним патњама изиђе испод жрвња судбине, који у свом непрестаном обртању само неколицину изнесе на висину, дочим хиљаде својом тежином угуши и смрви. У кибитци свога нечовечног сродника дошла је Удбала први пут к себи, али

се осећала још тако болном, да је све држала за грозничави сан и бунцање, те није могла ни питати куд је воде. Кад је дошла у аул, поче прибирати своје памтење, али се још налазила у неком занесеном стању, и није била кадра да себи јасно представи јаву. Каква би срећа за њу била, да је душевно умрла! Јер шта је лудило, него душевна смрт? Лишен саобраћаја са светом, изгубив сећање и разум, дух човечији утрне или се свом снагом преда једном предмету. Он је сретан, што је заборавио садашњост и будућност и што живи једино у свету снова, где му уображење представља све по његовој жељи. Он испуни овај свет самим милим сликама, саједини се са најдражијим створењем, од кога га бесконачност дели; види што је невидљиво и поседује што је немогуће. Тако је живела Удбала у својој грозничавој фантазији. Говорила је с Борисом, гладила меку косу и слушала љубавне речи; блудела је с њим по стени, враћала се с њим под шатор, и свуда, у свако доба, на месечини и поред огњишта, свуда му је видеала миле, љубављу зажарене очи. Њој се цео живот састојао само из три дана, све остало било је густом завесом обвијено. Она је живела од првог до трећег дана, и онда је почела опет од првог дана. Два месеца пробоше тако, и они снадаху међу најсретније у животу јој. Али мало по мало поврати јој се свест, и она увиди своју њевољу. Глас драгога слушала је све ређе и ређе; његове очи исчезнуше, и све се више расветли ноћ, што јој дух обмотаваше. Часови буђења беху ужасни; па и та јасност, та свест јављаше се испрва као нека хавет само у неким тренутцима, те је опет у каосу нестане. Али после сећање и разум победе блажени заборав, те јој је овај само кадкад, и то на неколико тренутака утехе доносило.

Кад Удбала позна своје ужасно стање у пуном обиму, беше јој прва мисао, да бега. Куд, беше јој све једно . . . само да умакне из тих степа, од тих људи и ако је можно од себе саме!

Пошто се бојала последице осујећеног бегства, хтела је пре свега да јави Борису за своју судбину. Али како да набави пера и мастила? како да отпрати писмо ма и у најближе село? Калмуци су ретко долазили у додир с Русима, па и кад би се нашао човек, на кога би се поуздати могла — камо да пошаље писмо? Борисова писма са његовом адресом пропала су у очиној кући под грабљивим рукама његових наследника — остаде јој дакле само сопствена снага. Ропство јој је постајало све несноснијим, али сваки начин бегства, који је измислила, морала је опет напустити. Саисан чувао је у њој живи капитал, који му је хиљаду рубаља камате носио. Свако јутро измислила је Удбала по један план за своје ослобођење, а свако вече осујетило јој је наду. Она се са свим предала својим плановима за бегство, тако да је за све друго била неосетљива. Није излазила из шатора, седела је непомично као мраморна слика на својој асури, подбочивши главу о руку; само једна једина мисао могла јој је дати живота, мисао, што се дала скупити у ове две речи: *Борис* и *слобода*. Свака честица њезиног бића била је као магнетска игла само једном правцу окренута. Два пут је покушавала да бега; — али је ухвати, и од тога часа удвоји су пажњу њезини чувари. У своје очајању призивала је Удбала целу природу у помоћ. Ако је ветар хујао преко суше степске траве, то је она у томе чула позив да за њим пође, или јој се то чинило као туговање за њезином несретном судбином. Ако је каква дивља коза пројурила, ако се тица небу под облаке захуктала, пружала је она своје руке за њима и молила их да је собом поведу . . . залуд! Све око ње

беше слободно, ветар, животиње, све се кретало по свом нагону и вољи, само она беше везана за пусти, дивљи предео! Најпосле изгуби Удбала дух и одважност и науми да узме себи живот. Мисао самоубијства пригрли она свом ватром монголске крви, коју је од матере наследила. Она се силом начини мирна, тако да је саисан мало попустило од своје ревносне пажње и чувања. Но једне ноћи, кад је све око ње у дубоком сну почивало, остави она своју асуру брзо као степска змија, приближи се дувару, где је оружје висило, узме један нож, па изађе из шатора. Пред врати спаваше неколико Калмука; оде неприметно даље, спусти се на колена и окренута северу, где је Борис боравио, упре врх од ножа на своје груди. Али оружје јој испале из руку, хладан зној обузе јој чело; она се поплаши од свога злочина и мољаше бога хришћанскога за опроштај. Но у тај мах чује, где је у шатору по имену зову; приметили су да није тамо... она се подиже и у очајању, скоро луда од страха и бола, сјури нож у груди.

После неколико тренутака нађу је. Беше сва крвава, али још жива. Слаба рука није била кадра да влада убитачним оружјем; нож је оклизнуо, па је само са стране повредио. Рана јој беше незнатна. После осам дана седела је Удбала опет као и пре код задимљеног огњишта, међу оружаним дивљацима и гадним наказама неким, што су се издавали за чаровнике и врачаре — лепи цвет у гњезду гадних насека — нежан, изражен створ међу суровим и глупим светом. Саисан је тукао своју жену због нехатног чувања и најмно неку стару жену, која сироту заточеницу није ни дању ни ноћу испуштала из очију; осим тога су јадној девојци ноћу ноге свезивали.

Шта да почне Удбала? Смрт и слобода беху за њу непостиживи, и она је нашла на човека, који, пењући се на стрменито брдо, где га на врху ишчекује испуњење свих жеља и нада, склизне и пада у понор. Упрвом тренутку је од пада онесвешћен, у другом гледи да изиђе на светлост, а у трећем изгуби наду на избављење и тражи брзу смрт; најпосле, кад му се и то ускрати, а он остане у дубини и навикне се на мрак, на изгубљену наду и залудну чежњу. Кад-кад пружа руке за сунчаном светлошћу, која пусти слаб зрачак у дубину, представи себи у мислима срећу, што је на врху брда, па се најзад врати на своје станиште, што га је себи начинио толико угодно, колико је то у мрачној дубини можно.

Један велики песник рекао је одавно, да или туга савлада човека, или човек тугу.

Дан пролазаше за даном; време, тај велики помоћник, учинило је своје и залечи мало по мало Удбалине душевне и телесне ране. Она се навикне на скитачки живот и поче опет говорити језиком, што јој у првом детињству беше познат — језиком, кога су се оштри звуци некада чули на пушећим се развалинама руских градова, које је свирепи Бати буктињом Цингис-кановом запалио. Она се опет приљуби својој матери, која с њом беше скончана двоструком везом крви и успомене. Само се с њоме могла руски разговарати, и Цала ју је неговала, не из

себичних побуда, као њезин муж, него из саучешћа, милосрђа и материнске љубави. Цала је сву своју младост провела међу Русима, па и ако су јој се од тога доба чувства затупила, те није осећала никаквих виших потреба, ипак је схваћала, како мора бити тешко из раскошног живота руске вароши прећи у дивљи, сиротињски, прљав живот. За то се она бринула за Удбалу колико је по силама својима била кадра; она јој је давала од сваког јела најбољи део, намештала ју је на најлепша и најmekша ћебета и асуре; па често, кад је чула да јој се кћи тргне ноћу иза сна, помишљала је плачући на оно време, кад је своје драго

Бошњак.

дете дала од себе, само да му осигура оно лепше живовање, што га је и сама некад познавала. Али њезини рачуни нису добро испали... судбина је срећу, што ју је она кћери хтела приправити, пре обратила у горки јад.

Прођоше године. Удбала се оканула својих самоубијствених мисли; предав се својој судбини мирно је трајала дане и тешила се надом, да ће је Борис једног дана наћи и од овог невољног живота избавити. Било је још часова, у којима јој старе успомене душу поплаћиваху; тада се и јад у свој жестини својој појављивао; она је плакала, очајавала... али буре се опет на скоро утишала, и онда се предала некој мртвој тишини. Но урођена јој веселост изчезавала је све више и више; њезин живахни, узвишени дух, коме

су се у Снежиновој кући тако дивили, малксао је; оштри зрак уништио јој је ону нежну, милу драж; живци су јој се отупили од непрестаног дима под шатором и нека тамна замишљеност обузе јој душу. Кад је стари саисан после дуге пажње дошао до уверења, да је Удбала напустила своје планове за бегање, даде јој мало више слободе, и она постаде страсном јахачицом. Често је, ухватив се чврсто коњу за врат и гриву, летела преко неизмерне равнице, гонила плашљиву дивокозу или се утркивала са степским вихором. Јурила је као стрела, као да је хтела да побегне од садашности а да стигне прошлост. Дах јој је застајао, а крв хујала у ушима. То силовито кретање опијало јој је ум и мисли, у трку јој се чинило да се руши небо и земља. Често је журила као олуј, док јој није суस्ताо коњ од умора, или док је није снага издала. Тада се прострла на траву или песак, па је тако лежала неколико тренутака.

По кад-кад су Калмуци подизали своје шаторе око реке Волге, која се — кад лети прелије своје обале — рашири по шумама као море. Безбројне лађе плоче тада по њојзи, на катаркама вију се разнобојне заставе, а бродарске песме оре се на далеко. На један мах навуче се какав сиви облак, што буру предсказује; водени вали постају све мрачнији, пенуше се и хује; изроди се бура, и на место песама зачује се лелек и вапај.

Удбала је посматрала таке призоре с дивљом радошћу: у борби елемената дисала је слободније, а погледи су јој уживали у комешају валова, како један другог прескаче и прогута. То ју је привлачило — душа јој је чезнула за тим валима и хтела би да остави вреду степу — али ју је само једна мисао задржавала од те страсне жеље: ти вали нису текли тамо, камо је она и у сну и на јави чезнула; пролазећи градове, шуме и степе Волга се упутила другом завичају — али и она је као верна драга хитала своје заточенику, усамљеном мору, да се с њиме саједини.

Удбала се морала навикнути и на немирно сељакање и шумарање свога племена, на његове светковине, на немиран и уједно безбрижан живот његов. Њојзи се допадало оно брзо кретање, кад на један знак поглавице сви скоче на ноге, скупљају своју имовину, скину шаторе, те све заједно с децом натоваре на камиле, а старо и младо уседне у свечаном руву на коње, па људи у највећем трку бацају своје капе у висину и пуштају стреле за њима, или са обученим соколовима лове степске тице. Женске у тим сеобама уживају потпуну слободу; у опште учествују жене и кћери будиста у играма и частима мушких, што код скитачких мухамеданаца није обичај. Али Удбала није могла да сноси ону лењост, што је са пастирским животом скончана. Кад се аул настанио на каквом новом пашњаку и кад се шатори подигну у обичном реду, обично ју је спадало неко горуће нестрпљење. У сиромашнијих Калмука радиле су жене тада најразличније послове: оправљале су и крпице асуре, готовиле ручак, чистиле седла, или су шиле хаљине, а људи су беспослени овамо онамо

тумарали или су се на сунцу извалили на пушили и ћертали. Отменије Калмучкиње, што су водиле порекло своје од „белих костију“, плеле су златом и свилом извезене гајтане за хаљине, или су једна другој чиниле посете и забављале се степским новостима. Но Удбала се јако гнушавала од суровости и нечистоте тих жена, те је избегавала њихове састанке.

После три године од како се она вратила том скитачком племену, остане кнез истога, Нојон-Циргал удовцем. Било му је седамдесет година, и био је добар и слаб човек, који се у свему покораво свештенству. Нојон-Циргал није имао деце, и његов једини сродник, млађи му брат по имену Нојон-Шарциг, није био ни налик на њега. Од природе тврдокоран и свиреп, васпитао га је врховни свештеник или „бачигелонг“ као фанатичног идолопоклоника, те је тако постао стубом старе калмучке вере, према којој су му суплеменици почели хладити. Калмуци бојали су га се, држали га за злог духа аула и са страхом су помишљали на оно време, кад после смрти благог Циргала зли Шарциг наследи братовљева права. — Нојон-Шарциг се ретко дао виђати; затварао се у свој шатор и трајао је дане у молитви и договору са врховним свештеником. Само је кадгод ишао у лов, и пре него што је пошао, договарао се дуго са невидљивим духовима. Његову сујеверну нарав јако је мучило, што му је брат Нојон-Циргал примио неке европске обичаје, и једило га је тим већма, што је по стародавном обичају морао показивати према свом брату ропску покорност, те дакле није смео јавно устати против њега. Но Циргал га је љубио као свога сина и опраштао му је његове суровости, бојећи се Шарцигове жестине и мира ради.

Шарциг је на неколико месеца одпутовао. Циргалу је било дуго време у својој самоћи, те му — као и многим људима у таким приликама — падне на ум, да се жени. Наследнику за свој номадски престо није се надао, него је само желео пријатне забаве, а то би му жена могла приготовити. Но тешко је било себи достојну жену наћи. По владајућем обичају, ваљало се поглавару ожени ти девојком из кнежевске породице, али сестре и кћери оних неколиких калмучких кнезова или су биле већ удате или још сувише младе за удају. Најпосле му паде на ум мисао, која му се све више и више допадала. Он је саопшти неким гелонзима*); ови су се опирали најодлучније, представљали су кнезу хиљаду немогућности и претили најпосле гњевом богова. Али Циргал се није дао овога пута одвратити. Он је знао из искуства, да ће благи богови најпосле попустити, ако се тврдо уздржи своје воље. Тако је и сад било; после неколико дана узалудног опирања попустише гелонзи. Стари кнез дозове Удбалиног очуха, саопшти му, да је он, „по милости Буда и белога цара“ владајући кнез Нојон-Циргал, бацио око на Удбалу, и да је хоће да подигне на високо достојанство кнегиње. Клечећи саслушао је сансан говор свога поглавице, бацио му се благодарно пред ноге и вратио се опијен радошћу у свој шатор, да извести своје о срећи, којој ће се цео аул дивити.

И Цала је била усхићена милошћу кнежевом . . . а Удбала?

Три године су прошле, од како ју је судбина одцепила од свега, што јој је срцу било драго и што јој је живот сладило; од како је изгубила оца, пријатеље, име и имање и од како је прогнана у пустињу, из које није могао ни њезин вапај допрети до каквог при-

јатељског створења. Да је остала у образованом свету, то би се не само три, него три пут три године тврдо надала, да ће Бориса опет видети, и с том надом одупрла би се свим ударима судбине, пре би се глађу уморила, него што би се дала увући у нов попор, али сад је била раскинута свака свеза с њезином прошлошћу, и нигде се не показиваше могућности, да ће је моћи опет наставити. Не само спољни живот, него и начин мишљења јој се изменио. Прво детињство и садањост слили су се у њезином духу, а године, што их је међу образованим светом провела, лебдиле су јој пред очима као јасан сан. И ако није обожавала бурхане (богове) својих суплеменика, ипак се она тако рећи уживила у калмучке обичаје, навикла се на њихове скаске и бајке, те питала по кадгод: да ли Удбала, која је сад у стени, и Удбала, која је у дивно украшеним дворанама Снежиновим играла, нису два различна створења? Да јој душа није можда куд тумарала, па се сад, пошто је разорено оно лепо, мило нежно тело, у ком је боравила, преселила у тело номадскиње, те да даље живи са немилком успоменом на пређашње јој биће? Она је љубила Бориса још непрестано ватрено, срдечно, али као што љубимо пријатеље, који су се у вечност преселили и којих слику видимо још на звезданом небу или у својим сузама. Но удаба није јој никада падала на ум, и понуда Циргалава изненадила ју је као гром из ведре неба. Ни по што! повиче она; али у том тренутку нападне је очух као бесан и баци је на земљу. И не обзирући се на њезин отпор чиниле су се припреме за свечану свадбу — јер ко се освртао на њезино пристајање или опирање!

На неколико дана после тога посаде заиста младу кнегињу са великом свечаношћу на један остатак монголскога престола под једним нарчетом оног горостасног шатора, што га је некад Цингис-кан био разнео од Пекинга до Новгорода и од белог мора до ушћа реке Ганга. И са пуним достојанством владајуће калмучке кнегиње седела је Удбала у богато урешеном шатору, опкољена сансанским госпођама, које су је ропски двориле, а кроз сукнене дуварове њезине палате допирали су радосни усклици веселог народа.

Од тога дана окрене се живот Удбалин мало на боље. Стари кнез ју је заволео, чинио јој сваку угодно, и прими по њезиној жељи још више европских обичаја, него што је имао до сад. У његове кнежевске шаторе донесу се столови и столице, почне се шта више и виљушком јести; изнутра је било све чистије и по руски удешено — преко тога нису те промене прелазиле.

Кад се Шарциг врати, узруја се сав аул. До беснила га разјари вест, да му је брат узео за жену кћер просте калмучке племићке, девојку, која је поред тога била још и у полу Рускиња и другог верозаконца. У осталом Калмуцима незабрањује закон венчати се женом од друге вере. Верозаконска трпљивост њихова допушта шта више, да деца из таквих смешаних бракова, могу примити материну веру — а у том случају наравно губе право наследства. Има случајева, да се калмучки кнезови ожене мухамеданкама. При свем том обасипао је фанатични Шарциг свога брата, гелонге и све, који су кнезу били одани, поругама, претњама и клетвама. Он је ишао тако далеко, да је претрио, да ће убити жену, која је, по његовом мњењу, морала брата му опчинити. Ствар се за сада сврши на томе, што се Шарциг још већма него до сад одавао самоћи, и што је већом свирепишћу гонио све, који нису били одани великом Шакија-Муни.

Беснило шарцигово и његово прорицање несреће учинише огроман утисак на сујеверни народ. Још пре његова доласка по-

родила се у сансанских госпођа завист због Удбалине среће; сад се оне сложише са Шарцигом и тврђаху, да је жендба кнежева богове разгњевила, и да ће Шакија-Муни предати цело племе Ерлик-кану, т. ј. цару пакла.

Удбала се није бојала незаслуженог гњева народног. Она је живела тихо у своме шатору, разговарала се скоро само са својом матером и својим служавкама, и ако се по који пут сукобила са зловним погледом малих, шкиљавих очију Шарцигових, то се она окренула мирно и вратила у своје склониште.

Прва година брака њезина прође на миру, али се у другој чинило, да се услед ванредних околности испуњавају кобна прорицања Шарцигова. Зима беше дуга и јака; најстарији људи не памтише такве зиме. Простране степе беху снегом покривене, и сваки дан падаше снег по ново; густе облаци навучоше се на небу, а сунца канда за навек не стаде; стада блудише жалостиво овамо и онамо тражећи хране; камиле се тужно дераше и скапаваше у такој множини, да су их једва кадри били пождерати чопори курјака и паса, који су се са грабљивим тицама о стрвине отимали. Калмуци клонуше духом. Већина је потрошила храну, покљала овце и коње, и глодаше само још кости око угашеног огњишта. Крајем зиме настаде права глад. Родитељи продаваху своју децу за џак брашна. Мршави, сама кожа и кост, вукоше се Калмуци кроз степену, и окренуше се тражећи хране насељенијим пределима, а више пута могло се у снегу наћи лешина од тих сиротних путника поред оглоданих костију степског пса.

Незадовољство народно поче најпосле узимати на себе опасан вид. Сујеверне тужбе све се више распростираху; Удбалу оптужише као вештицу, а старог кнеза због богохуљивог брака — али на срећу један поглед Циргалев умирно је узрујане духове. Калмуку се још дететом улије страхопоштовање према кнезу, и никаква невоља не може га у томе поколебати. Најпосле приспе и пролеће, те ублажи народу невољу. Сиромашније породице не могоше наравно повратити своја изгубљена стада, и оне јаднике, што су умрли од глади, не могоше пробудити топли сунчани зраци. Осим тога су гелонзи на заповест првосвештеника распростирали по народу најбесмисленије гласове о младој кнегињи. Тако је и после тог кобног времена, тињала у пепелу мрзост против ње.

Међу тим почела је и Удбала да подлеже кобним удесима свога спољашњег живота и бурама своје душе. Све је више опадала и венула, гледала је изнемоглим погледом око себе и осећала је у души, да ће се на скоро опростити својих окова.

(Свршиће се).

ЦИНЦАРИ.

Етнографска студија
Ф. КАНИЦА.

Цинцари, Румуни, Мавро-Власи или Куцо-Власи зове се једно велико народно племе у јевропској Турској, које је расејано по читавој њеној површини и које је један од најважнијих њених културних елемената.

И у самој престоници, у Бечу, налазимо најдаље огранке тог особитог народа. Оснивачи у свету чувених фирама: Сина, Думба, Тирка и др. поникли су из њега.

У опште се држи, да су они Грци. Па и у самим научењачким круговима мало се што зна о том интересантном народу, којем они припадају. Још и данас би могао учени хал-

* Гелонг је — свештеник, а бачигелонг — први свештеник (епископ) у Калмуку.

ски професор Тунман, ком имамо захвалити прва испитивања о пореклу и језику Цинцара, као пре сто година тврдити: „Ја познајем историчне научењаке од заната, којима ни њихово биће није било познато“.

У већем броју налазимо Цинцаре већ у знатнијим трговинским местима на доњем Дунаву у Будиму, Пешти, Новом Саду, Земуну, Панчеву и Београду. Они су најдаље према северо-истоку турени елементи романског племена. Али на северо-истоку налазимо најдаље предстраже Румуна у Истрији између Монте-Маџора и чеписког језера. Они се називају Власи, живе од чести у општинама, које су искључиво од њих настале, као: Сушњевица са 1093 душе, Брдо са 657 душа и т. д. и има их скупа по неким 3000, а по другим до 6000 душа. Друга усамљена општина на северу Македоније је Совинг код Тузле у Босни.

У Бугарској, Македонији, Трацији и Албанији најзнатнији су трговци из тог вредног народа. Скоро у свима варошима тих земаља, као у Тирани, Дурацу и т. д. има засебних влашких крајева, мала.

Са земљорадњом и сточарством бавећи се налазимо Цинцаре у већим компактним групама на југо-истоку Турске, утиснуте међу арнаутска племена Тесалије, на јанинском језеру, за тим јужно на Пинду. Даље к северу као мали отоци, окружени арнаутским, грчким и бугарским елементима близу Касторије и на оридском језеру. После неколико миља даље од адријатске обале средње Албаније у околним Елбасана, Пекина и Каваје недалеко од реке Шкумба и у равницама на обалама Мусакје, у области Берата.

У Трацији има само једна цинцарска оаза код Басарџика на Марици, са главним местом Перистером.

У Грчкој живе Цинцари у северо-источном делу. Грци их зову Куцо-Власи (роми Власи); узрок тог поругљивог имена није довољно доказан. Назив „Цинцари“ добили су тракијски Власи од Словена због њиховог изговора броја пет „цинц“, место „чинц“ у дако-влашком језику.

Сами Цинцари најрадије се зову Румуни и држе се као и народ данашње румунске кнежевине за потомке Римљана и то оних, који су у Македонији насељени били. Али историја о такима ништа не зна. Шта више, наличност њиховог језика са влашким упућује на близо племенско сродство са Власима, који с оне стране Дунава живе.

Али ни њихово порекло није до данас довољно расветљено. Нијур их назва загонетни народ. Други се испитачи надметаху у хипотезама, које ми предазимо.

Најпосле се Миклошић темељно бавио са румунским језиком. Он налази, да је мњење Шафаржиково неосновано, по ком су Румуни тек у петом или шестом столећу из смесе Гета, Римљана и Словена постали; као и мњење Копитара, по ком постанак њиховог језика у оно доба пада, кад су се Римљани први пут утврдили на источној обали адријатског мора.

По Миклошићу датира постанак румунског језика од почетка другог столећа, кад су се римске колонисте настанили на левој обали Дунава. Он исторично доказује, да су Румуни поромањени Даки и Гети били, и да се њихово потискивање из Дакије, која је под Аврелијаном у Мезији основана (*Dacia ripensis*) к северу, тим разјашњава, да су Словени у петом столећу освојили источне земље Хемуса.

У оно се доба ваља и дакијско-романско насељење Македоније догодило; јер судећи по једнаком језику, не може се узети, да су тракијски Румуни другог порекла, него дакијског.

Латински је елемент не само на граматични облик румунског језика по правилу упливисао, него му је и највећи део реченица позајмно.

С друге стране има у румунском језику облика, који се морају староседалачком елементу приписати, који је јамачно сродан са данашњим арнаутским, а по том — по бистром разјашњењу Миклошића — и са староилдирским. И иначе слаже се румунски језик са арнаутским и има многе речи са овим једнаке.

У речима има многих из грчког и словенског, а наиме старословенског елемента.

Чини се, да су Словени и при примању хришћанске вере код Румуна уплива имали. Данас сви исповедају православну веру; али служба се чита на румунском језику. За то право жртвовали су Цинцари у Пешти у једној скупој парници против грчке општине, велике суме и добили су га најпосле од цара Франца I.

Осим свога језика говоре Цинцари како су где расејани, међу Немцима, Маџарима, Србима, Бугарима, Арнаутима или Турцима, језике тих народа и скоро сви новогрчки. Овај језик су узели и за трговачки, јер Цинцари немају ни свог књижевног језика, ни своје литературе. Он је сад већ потиснуо цинцарски идиом у многим пределима, који су пређе искључиво румунски били. Тако у Загорју, где само још десет села тај језик говоре.

Арнаути називају тракијске Влахе врло карактеристично чобанима; јер још и дан данас живи највећи део Цинцара у средњој и јужној Албанији, номадски. Њихова лепа мала села, која су по спољашности и унутарњем уређењу налик на грчка, стоје преко лета са свим пушта. Често не остаје ни једна душа да чува незатворене куће, из којих се ни онако нема много шта изнети. Тек се у зиму сизаде номади са својом стоком са висина у топлију равницу на обалама. Почетком зиме враћају се кући и главари породица, који проводе лето у даљини као крчмари на друмовима, као ковачи оружја, златари, зидари, кројачи, ћурчије и т. д. Као вредни, разумни и бистри, познати и тражени су Цинцари свуда, а при њиховем особито штедљивом живљењу обично много више заслуже, него што потребе њихове чељади код куће изискују.

И на страни носе Цинцари своје особено одело, налик на арнаутско. До колена дуга кошуља са борама, жут капут од чоје са узаним рукавима и црним гајтанима. Преко тога често при пршљак са рукавима до лаката и дугачком остраг падајућом огрлицом; првен појас, фес и опанке.

Тип Цинцара је особито карактеристичан, ма да је често помешан са страним расама, с којима су удружени. У опште се онажа сродство са дакијским Румунима. Боја је косе обично угасита. Глава лепо устројена, оштре црте лица, и угасите севајуће очи, показују интелигенцију и енергију.

До сад се обично држало, да су Цинцари само настири и мањи трговци; али њихова велика наклоност за вештачке занате, њихова ванредна даровитост за архитектуру нису по заслуги оцењиване.

Изузимајући Цариград, Атину и Београд, Цинцари су скоро једини архитекти у Турској и Грчкој. Најтеже задаће, грађење каменитих мостова, кубета и грађевине са сводовима извршује Цинцарин лако својом урођеном оштроумношћу.

Што се чистоте стила тиче, не сме се наравно узети строго критично мерило за њихове архитектонске послове. Али за то ипак могу, као на пр. смедеревска црква са пет кубета, да се сравне са многим грађевинама немачко-српских инжењера, који су се

на техничким школама учили. Шта више, они ове и надмашују, кад се узме, да се њихово једино школовање у оном састоји, што од својих предака науче, и кад се узму у обзир прости алати, којима раде.

Цинцарин је по највише архитект, зидар, бравар, столар и дунџерин у једној особи. Изузимајући ливене и коване гвоздене делове за грађевине, који се из Аустрије доносе, прави све друго он сам.

Као златар и цизелер ужива он леп и заслужен глас; а дивне сребрне филигранске наките из Ниша и Видина, који су у свету чувени, праве цинцарске руке.

Урођену бистрину, може се рећи лукавство, показује Цинцарин особито као трговац, као посредник трговине између истока и запада. Он је за обрт на континенту Турске оно, што су Јермени и Грци за поморску трговину. Има много цинцарских трговачких кућа, које стоје у непосредном саобраћају са првим трговачким и фабричним варошима у Европи.

Обично се пребацује Цинцарима, да имају мало родољубља, ал им се тим неправда чини. Без знатне историјске прошлости, расејани у малим оазама међу најразноврснијим народима, који имају знатну историјску прошлост, од чести славу садашњост и лепу будућност, морамо се још чудити, да се тракијски Власи нису већ одавна сасвим претопили у народе, који су око њих. У том погледу су Цинцари чврсти као Чивути, а то још већма упада у очи зато, што Цинцари нису одељени вером од својих суседа, као Чивути.

У политичном погледу одушевљава и Цинцарина, као и све друге народе у Турској, мржња против Турака. Историја српског ослобођења приповеда јунаштва војводе Цинцар-Јанка, који је у Крајини Србе често водио победи над Турцима. Он је у Србији у најлепшој успомени, а кости му леже у манастиру Раваница. Велику одважност и патриотизам показали су Цинцари при бомбардовању Београда 1862. године.

У опште имају образовани цинцарски варошани највећу симпатију за Грчку, од које очекивају своје ослобођење од турског јарма, и са чијом би сјајном будућношћу они своју судбину најрадије спојили.

Као што рекосмо, не говоре они само новогрчки језик, него шаљу своју децу и на веће школе у Атину, где се напуцају великојелинским духом, па вративши се кући са млађаном ватром га распростиру. Тако ће Грчка, док једном своје природно наследство добије, наћи у једином цивилизаторском елементу вароши у Албанији, у Цинцарима, који су испуњени великојелинским идејама, интелигентне савезнике, који ће јој утврђење власти јако олакшати.

Спојени вером са Грцима, одаће се Цинцари као слободни грађани Грчке, са свим новој отаџбини. Неговање њиховог језика, које је већ сад слабије, јамачно ће се још већма занемарити, а временом ваља и са свим изгубити. То је жалосна судбина распрштаних мањина, која налази своје разјашњење у законима народних живота. Али Грчка ће примити са увиђајношћу и благовољењем Цинцаре као корисне културне елементе; сетиће се, колико из доба свог народног препорођења има захвалити патриотизму појединих Цинцара; колике је заслуге само члан једне породице*), грчки посланик у Бечу, за унапређење вештина и наука у класичној Атини стекао.

Преостаје нам само још да бацимо поглед на бројно распрострањење тракијских

*) Покојни барон Сина основао је 1826 год. прву грчку општину у Бечу. Он је кућио и прилоге у корист грчког устанка, а то је била велика одважност при познатим назорима кнеза Метерниха о филхеленизму.

1912/13. год.

Влаха. — О томе је тешко навести извесна дата, јер као све помоћне науке за историју, тако је и статистика у Турској одвећ јадна. Ваљани Тунман вели, да Цинцари сачињавају половину становништва у Трацији, а преко три четврти у Македонији и Тесалији — да се у Албанији у великом броју налазе и да они највише вароши у тим земљама настајују.

Претераност у том мњењу даје се извинити великим незнањем турског становништва у прошлом столећу у опште.

Прилично тачне податке имамо од новијих путника само од Пуквила (Pouqueville), који узима на краљевину Грчку 11.000, а за област Пинда 70.000 Цинцара. После од Инглеза Лика (Leake), који држи, да у Епиру, Тесалији и Македонији има до 500 расејаних влашких села; али ту не ће бити урачуната многа цинцарска места у средњој Албанији, Мусакији и Грчкој.

Укупни број Цинцара — као петнаести део читаве румунске расе — од прилике 500.000 душа, биће по податцима, које сам ја на мојим разним путовањима по Турској скупио, најближи истини, кад се у тај број узму многобројни, по целој Турској и Аустро-Угарској расејани чланови тога народа. Али у тај број нису узете оне влашке колонисте, које су се овог столећа населиле у Србији, Бугарској и Добруци на десној обали Дунава. Ови сами бројеви на 180.000 и доста је чудновато, да се ти дакијски Румуни — противно својој тракијској браћи Цинцарима — све више и више међу словенским становништвом шире.

Манастири и цркве у Херцеговини.

Написао Вук Врчевић.

VII.

Кратак историчан додатак.

Излишно би било, а у исто доба и превећ дуго, кад би се упуштио да опширно и исторично додам овђе (ће му нема мјеста) о многим некад главним а данас у развалинама налазећих се манастира по жалосној Херцеговини, али не могу пропустити, да нешто не проговорим о најгласовитијем разореном манастиру Тврдошу.

Ови најстари херцеговачки манастир по народњему доказивању саграђен је од херцег Шћепана, на обали с десне стране ријеке Требишнице, далеко од града Требиња, к истоку један добар сат ода. Говори се, да је било урезано на горњем прагу црквени врата година и при коме је владици био сазидан, али ко ће сад тај праг у развалинама наћи, и знати, је ли натпис читав, или праг од турскога маља и ћускије остануо здрав.

У манастиру, од његова постања па све до разорења 1693. године (?) вазда је био по један домородни владика Херцеговац, (чијега је епархија до онда потпадала под патријаршију Пећку) и вазда је било од 15 до 25 калуђера, који су онда држали све парохије, које се данас у требинском окружију налазе, зато што у оно вријеме — по свој прилици — није било мирски свештеника, доклен је

речени манастир у својој битности цвjetaо; а да је онда и народа много мање било него данас, о томе нема двоумљења.

Као што је повјесница нашега народа основана на — може се слободно рећи — два дијела, на темељу народни доказивања, која су као аманет вјерно е оца на сина прелазила, тако се по казивању данас живући стари људи и свештеника потврђује, да су се у манастиру Тврдошу три српска краља крунисала, који су сваке године по неколико дана сиђели у требињски град, ће је био и један манастир свет. Николе, (данас у гомили, а на бившем звоник уначинише Турци при Асан бегу Ресулбеговићу сахат, који се и данас налази под име: сахат-кула).

Ја сам 1864. године нарочито пошао да прегледам развалине овога манастира, е да бих ишта у њему историчнога нашао, уједно с мојим пријатељем бившим калуђером манастира Дужи, а садашњим игуманом истог манастира Мелентијем Перовићем, ће сам све и сва могао — ће је што било — од прилике виђети. Ево шта:

На црквеном олтару још је читав ћемер (свод) и по њему се виде доста прилично измоловани на околу 4 еванђелиста, а над светом трпезом при своду свети дух, али од свете трпезе плоча нема јој ни трага. Свуда на околу зидови црквени оборени су до темеља, као и све ћелије, ће су калуђери живјели у грдним гомилама, по којима се уфатила огромна купјенова драча и маховина.

Још се у првобитности налази једна четвороуголна равница, свуд на околу ограђена клачним зидом над ријеком Требишницом, ће су калуђери љети по вечери сиђели и уживали лад, и у тихој самоћи сматрали речену ријеку.

Још се види једна подземна густинерна свуд на околу тако оклачена, да би рекао чојек, да је лани од највештијег европејског мајстора окартано. „Овђен су — вели ми оче Милентије — ондашњи калуђери сасипали вино, кад је изобилно година рађала и кад би све манастирске бачве напунили. Види се ће су биле колибе, амбари, појате и гувна као и ондашњи уљаник, у кому су по казивању народњем били најмање 500 улишта пчела. Види се у првобитној грађи у гомили камења, ће је била манастирска трпезарија, и пространо гробље свуда на околу цркве, ће су се калуђери копали, а на околу авлије мноштво гробова, ће се — по свој прилици — оближњи народ копао, но и прво и последње не види се од самораста свакојаких дрвета, купјене и љуте драче, већ само онда кад би чојек врх гробља дошао.

По народном потврђивању без икакве сујме зна се, да је и свети Василије — којег цјелокупно тијело почива у манастир Под-Острог у Црној Гори — пострижник манастира Тврдоша, па да је у 40-тој години свога живота зажелио

провести остатке своји дана као прави пустињак, и да би се једном за вазда уклонио од свију на земљи живући људи, нађе за његово пребивање у Белопавлићкој једну — управ чудотворну — пећину, у којој је све до смрти живио, а после његове смрти ондашњи Бјелопавлички Христјани у истој пећини укопаше, и мало после оgrade и једну црквицу колико је простор оне пећине допуштао, у којој сахране његово тијело, ће се данас налази они оглашени манастир.

Док су домородни владике у манастиру Тврдошу живјели (а и други после разорења, све док је Херцеговина под цариградску патријаршију потпала,) па кад би која кнежина опремила владици установљену мирију, сваки је владика отписао, како је примио, а ово писмо у народу звало се „благосовено писмо.“ Ево о овоме достојерног доказа:

Године 1863. чујући да онда живући парох с Надлуга, а сад усониши поп Ристо Одавић има мноштво свакојаки рукописни и наштампани црквени књига (србуља), зажелим к њему у госте поћи с мојим кутњим газдом а поповим кумом Луком Пиштељем, е да бих какву записану историчну биљегу у њима нашао; али ево што ми за србуље рече: „Имали смо их господине читав товар, па мој покојни стари отац — Бог му душу помиловао! — чу да многи некакви људи из Њемачке траже наше староконне црквене књиге, и неће у латинску земљу шиљу, те их он покојник затвори под кључ у хамбар, а при смрти закле ме најстрашнијом клетвом: да све србуље ш њиме у гроб закопам, па ја тако и учиним, бојећи се очине клетве. Нашао сам — вели ми — циглу једну у ћоши на тавану испод крова, кад сам лани кућу подизао, за коју ми није пок. отац знао и ево је, али је са свим иструхнула.“ Ево дакле што наши неки свештеници раде, о којима ја овамо рекох да су камен вјери!!!

Узнем ову престару рукописну србуљу, којој су листови тако већ били влагом иструхнули, као што нашинци обичавају рећи: „гледај ме, ама не мичи ме;“ али опет, ја сам је сву с краја на крај пребрао.

На корицама и у првим листовима у почетку и на крају књиге, било је много нешто записано, али се ништа није могло прочитати осим само (а и ово једва) „записа Санда Саландар, Бог да јој душу прости.“

Између листова речене књиге, наћем два рукописна листића, која по дозволењу попа Риста узнем, и оба два овђе верно достављам с дотичним преписом, за да би се по времену факсимилно могли снимити и да би читаоци могли упознати се са старим и данашњим рукописом и правописом овдашњег свештенства:

а) Поздравк Јованс Бученс ради њне Дћкојке про е пито море бити по свемс

сродствѣ и кѣмствѣ нека се вѣнча ми ти
заповиѣдамо Игѣмен Теодосіа Пронг-
менз Паисіа и сви ѡстали Духовници

Писа Игѣмен Теодосіа ѡ монастырѣ

а) Поздрав Јовану Буђену. Ради оне
ѣвојке што је питао, може бити по свему

го матеры а ѡ насз архипастирское бла-
головені сз доми и сз чеді вашими
благоловені ми писетз ви Аминз. По
семз знано вѣди вамз мон Правлѣни
Хриѣтаны како проходимо помеждѣ васз
и ви насз липо дочекасте и царкѣю ми-

Ноемвриа 25. го. 1751. оу Монастирѣ
Тревинѣ. (М. П.)

б) Авксентије божијеју милостију митро-
полит херцеговачки.

Смиреније наше пишетз ва кнежину
Николе Рашовића, и обште всем право-

Девојачка ношња у београдском округу.

сродству и кумству. Нека се вјенча, ми
ти заповиѣдамо. Игуман Теодосије, про-
игуман Паисије и сви остали духовници.
Писа Игуман Теодосије у монастыру.

б) Аѣзенти. Бож. м. м. херцеговачки.

Смиреније наше пишетз ва кнежини
Николе Рашовича ѡпсѣце всемз правлѣни-
нимз хриѣтаномз мирз и благословз да
имате ѡ гда Бга и покровз прѣстїа Бо-

рию и влѣкѣдѣю милоѣтинѣ липо предѣте
гроша 22. и Динара 40. да ми те благо-
ловені и да ви гдз Бгз да да ви се плоди
и роди вѣкое и зовилане благое вз пшеница
маѣло и вино и елен и свака срѣча и на-
предакз и ѡ домѣ и на пѣтѣ, и ѡ срѣчи и
на ниви и на свакомз мѣтѣ Благодатѣ
Божїа да превываетз са всеми вами и
чеді вашими.

славним хриѣтаном мир и благослов да
имате од господа Бога и покров прѣсве-
тија Богородици, а од нас Архипастир-
ское благословеније са доми и с чади
вашими амин. По сем знано буди вам
моји православни хриѣтјани, како при-
ходисемо по между вас и ви нас лијепо
дочекасте и царскују мирију и владиче-
скују милостију лијепо предасте гроша

22 и динара 40, да ми сте благословени и да ви господ Бог да, да ви се плоди и роди васјакоје изобилије благоје у пшеници, масло и вино и јелеј и свака срећа и напредак и у дому и на путу, и у срећи и на њиви и на сваком мјесту. Благодат Божја да пребивајет са всеми вами и чеди вашими.

Нојемврија 25-го. у манастиру Требињу.

Из писма под слово а) види се — као што сам овамо на своје мјесто казао — да су манастирски калуђери нешто боље од попова знали склањати степене сродства и кумства, и да су они заповијели попу да вјенча младића и његову вазда, кад би поп сумњао да ли то закон допушта али не.

Друго: по казивању данашњег игумана Мелентије Перовића, био је игуман Паисије и писаоц Теодосије (назначени у истом листићу) из манастира Дужи у Шуми, али се не зна којему су попу писали, ни датум; по свој прилици би ће писали староме попу Ристу Одавићу с Надлуга, у чијој сам србуљи нашао ово писамце, а зна се, да су оба умрли у вријеме куге, која је свирјеповала у ове крајеве — по народњему казивању — године 1808. Игуман Теодосије звао се на презиме Ногоулић из села Мустаћа, проигуман Паисије Јокановић из Треблоче, оба од Требињског окружија.

Из овога другог владичина под б) дужан сам примјетити следеће:

а) При владици Аксентији био је кнез у Над-лугу Никола Рашовић, и сваки је кнез био дужан окупити у дан свечани сву своју кнежину пред црквом, и поп пред народом проучити ово „благосовено писмо“ владичино.

б) Из овога писма види се, да је онда цијела кнежина плаћала на годину по 22 гроша и динара 40, а то као што пише „царскују мирију и владическују милостију“ (дакле милостија а не дуг!) Но овђе треба ми казати да у стара времена, па све до с ову страну 30—40 година није био грош чаршијски што и данас, него по доказивању многи овдашњи стари трговаца, дукат је вредио 9 гроша, данашњи 56, па кад се 22 умноже са 9, било би ондашњи гроша 198, а данашњи 1232; али и царске мирије и владичине милостије, које данас плаћа Рашовића кнежина два пута више, него је онда плаћала.

в) Прем да се је звао манастир „Тврдош“ опет се називао „Требињски“, као што се на окрајку опоменутог писма види, јер при херцегу Шћепану, па све до времена, кад је Херцеговина, подпанула под цариградску патриаршију, Требиње је вазда било главно мјесто цијеле Херцеговине, као што је данас Мостар по царској организацији Босне и Херцеговине (1827.?) раздјеливши их на пашалуке, кајмаканлуке, мудирлуке и на спајилуке (провинције, окружија, дистрикта и општине.)

г) Који је био новац „динар“ (гроша 22 и динара 40) у залуд сам питао многе овамо живеће старце, и нико ми није знао казати, него неки кажу, да је данашња турска сребрна пара, неки да је био што и стари аустријски крајцар, а неки, да су ово били новци стари српски краљева, па у народу прозвани „динар“ *).

Из оба ова писма видијеће читаоци каква је онда била оскудица у карти од писања; како су у кратко а све што треба јасно писали; а да су писали онако као што су говорили, види се по томе, да ни у првом, ни у последњем није никаквога знака правописа нијесу метали, него се по смислу разумијевало ће је свршетак, ће ли почетак сваког периода. Можемо дакле старинска писања сматрати тако кратка, али у исто вријеме и јасна, што данас телеграфичне депеше.

У владичино писмо (под б) видимо да до онога времена није се знало за неколико слова, која су и онда не обходимо нужна била за писање нашега језика, као н. пр. *ѳ*, *ѣ*, *ѧ* и *ј*, и да су ријечи скраћивали под титлама по славенскоме калуцу.

У прво писамце под а) — које је много доцније од горњег — наилазимо слова и *ѳ* и *ѣ* али *ѧ*, *ѣ* и *ј* никако; н. пр. „поздрав Јоану Бучену“ — мјесто „Буђену“, и по овоме последњему види се, да су херцеговачки калуђери нешто савршенији у писању постали од први, али свеђер држали су се старе азбуке Кирилове, са свим тим да у њој нема слова *ѧ*, него *ѣ*.

Од кад су се почеле књиге штампати по Вуковој новоизмишљеној азбуци, у којој се не виде слова *ѳ*, *ѣ*, *ю*, *я*, *ѳ*, *ѧ*, *і*, као ни многа друга из Кирилове као: *ѡ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, него нова и сходно скројена за наш језик *ј*, *ѣ*, *ѧ* и *ѣ*. Многи стари свештеници код сва овамо три народа анатемисаше и књиге и списатеља, па и све читаоце, говорећи: да су ово латинска слова, па данашњи нови учењаци наумише нас по издалека полатинити.

А о рукопису (као н. пр. ово моје) чуо сам покојног попа Јова зеца стара и проста чојека, поборског пароха у будванском дистрикту, кад ми је говорио: „кад ми други пут будеш писати, куме Вуко, кумства ти! пиши ми нашки као што се пише, а не некако на латинску, јер од како ти и твој друг почесте писати некакво ваше криво-куко глагол (*ѣ*, а не њово старо *г*) и криво-врато

*) Сва три народа ови крајева (Херцеговина, Црна Гора и Бока которска) свакоме новоме новцу преимачи име по своје калуцу. На пр год. 1848. кад је изишао сребрни новац од 10 новчића, неки су је звали „шестница“, а неки „бановац“, неки „петица“ а по Херцеговини „грош.“ Бакрени аустријски новац од 4 новчића, овђе и кроз Боку зову свуда „патакун“, а у Црној Гори „ћеклић.“ Тако дакле по времену губи се и приједност ситни новаца.

буки (б мјесто овако *ѣ*) од тада и наша права ришћанска вјера поче малаксати, Бог вам душу судио!“ И шта више?

Кад се херцеговачки калуђери ће случајно састану с далматинским и унауци савршеним калуђером, те се поразговоре кад се први дома врати, на мјесто што би имао уважавати науку далматински калуђера, и предати се к науци ако ништа, а оно у читању свакојаки црквени књига, он на против у његовој памети суди, да су сви учени на пола Латини, те жалећи свој закон каже „спаси мја господи јако оскудје преодобни,“ т. ј. да нема више они стари камења, са којима се сазидала првобитна Христова црква: „на сем камени созижду црков моју, и враша адова не одољеш ју.“

Кад би човек право судио, давајући простим и ученим свештеницима своју важност, прем да у са свим другојачим смислу, казао би, да ни херцеговачки не би никаквог уважења данас у ученим народима имали, а још мање учени свештеници у овоме простоме и сиромашном народу. „Не завидим, на час сваком своје“, рекао је неумрли Доситије у књизи: Совјети здраваго разума, а да сретњи живот проводе прости свештеници од учених, то нам јасно свједочи народња пословица: „Док се мудри намудроваше, луди се најивоваше.“ Први су дакле гојено цвијеће, а последњи горостасно дубље.

Из ова два овамо наведена писма, знамо да су од калуђерске руке оба написана, а навести ћу овђе друга два, која су мени Турци писали кроз ове десет година од кад се налазим у Херцеговини, и ево их:

под а) овако гласи:

а) „Од мене Алаге Сердаревића селам и поздрав моме досту и пријатељу консул Бегу у Требиње. Само за овизати како шаљем они мазар (прошеније) да га спријемим и промијеним му тарих (датум) за што је стар како ти знаш. Ако Бог да те се сигура док си жив ти и ми никада ти заборавити не ћемо ни наша ђеца, па ти како знаш пиши и шаљи, и да си здраво и мирно.“

Ево друго под б) које гласи:

б) „Од мене Дедаге Ченгића *) консул Бегу милосни поздрав. Ако питаш за нас, господару Богу фала и у царскоме здрављу здраво сам и рахат са свом дружином. А по томе примио сам ваше писмо по Омераги Хасанбеговићу што си ми спремио, и разумио сам све што си ми писао, и Омерага ми је казивао за те и фалио ми се с тобом; а и мене би веома мило било да се видимо и да се узнамо, ама ако Бог да у здрављу и рахатлуку моремо се виђети о љету у Гацку и неколико дана протеферичити

*) Данашњи Дервиш Бег Ченгић титуларни паша, син оглашенога јунака Сманл-аге Ченгића из Невесиња.

књигама се заборавити не ћемо, и да си здраво и рахат.“

(М. П.) На 11. Шубата 1277.
Фебруара 1865.

Ни у једном од ова два рукописна турска писма није било ни ч, ни ц, па ни њ, која се у ћирици налазе, а камо ли она конвенционална, која се у Вуковој азбуци налазе и која су неопходно нужна за писање нашега језика као н. пр. ј, ђ, џ.

Оба ова писма кад би их чојек сравнио с оним Али-паше Ризванбеговића Сточевића које је фотогравично изложено у књизи Вуковој (примјери србско-славенског језика наштампан у Бечу 1857.) рекао би, да је све једна рука писала, само да је перо некад тађе а некад дебље било; дакле сви данашњи Турци, који с ћирилицом пишу, може се рећи, да нијесу по манастирима учили као остали попови и калуђери, него један од другог припадком и у беспослене дане; а будући да Турци (кад по турски пишу) пишу к себе, а не као сви народи — осим Чивута — од себе, види се, да наше писање нешто сличи турскоме, за то, што је Турчину потешко окренути писање од себе, као што би и нама било по турски пут себе.

На свршетку овог описа још ћу нешто додати, чим да потврдим, да је Требиње и његова околица старинска постојбина србски некадашњи владоца, а особито ерцог Стефана, по којему се и зове данашња Херцеговина. Ево што сам могао виђети одајући у истраживању исторички записа.

Од Требиња преко ријеке Требишнице један пушкет, налази се једна разваљена црква доста поголема на самој обали поменуте ријеке, и околу ње непрегледно гробље с великим плочама, али на моју жалост ни на једној никаква записа, па ни емблеме (као што сам по другим гробљима у наоколу Требиња и Херцеговини гледао)^{*)} не нађох, осим само на доњему прагу црквени западни врата урезане само ове сљедеће ријечи, које сам с натегом дигнуо, а друге су се све ријечи излизале улазећи народ и излазећи из цркве. Ево тај натпис:

ВЪЧНАГО КРАЛЯ ВЛАДИСЛАВЪ (излизано) **СИНА БЪХ** (излизано)

Утврђави Клобуку (на граници турској и црногорској, у којему данас стоје турски пандури) има такође један гроб с горопадним отесаним каменом четвороугалним, виду се урезани емблеми мач и над мачем барјак, а са стране — пут истока само ове ријечи:

ВЪКОСАВЪ ЗЕМЪНОВИЧЪ

Ја сам ови натпис дигнуо у мом записку с оловником још године 1863., али ми каза пандурски буљубаша Адем

Зуков Шеховић родом Корјенић, да су турски солдати године 1867. пренијели ови камен и помакли га при једној ћоши за проширити ону пољаницу, и — рече ми Адем — да је ови натпис остануо над земљом, т. ј. да се сад не види.

О постанку човечијег рода.

Х Е К Е Л.

Прво предавање.

Међу узоритим делима духа човечијег, што чине да се наука на много делова дели, мало их беше значајнијих и од већег уплива, од светске системе Коперникове. Готово хиљаду и пет стотина година владаше ученим светом сферична астрономија Александрина Птолемеја. Као што се сваки уверити могао, беше наша земља чврста средина свему свету, која се уздрмати не може, а око ње се сунце, месец и звезде, у концентричним крузима крећу. Креће се од истока на запад, та о томе се бар сваки може гледајући уверити! У хришћанству се ова система тим више утврдила, јер се дивно слагаше са библијом. „У почетку створи бог небо и земљу“ почиње прва књига Мојсејева. А 16. стих прве главе вели: „и бог створи две велике светлости: једну већу, што ће управљати даном, и једну мању, што ће ноћи управљати, а осим тога и звезде. И мете их бог на пету небесну, да светле на земљу.“

Шта могаше бити чврсте и сигурније од птолемејевог система? Не наоблачи ли се небо тамо горе? Не стоји ли земља доле чврсто? Не пењу ли се звезде увек горе, пријетно светлуцајући? Зар не могаше сваки паметан човек очима видети а рукама опипати, да земља стоји чврсто, стално, а да се сунце, месец и звезде око ове средине светске окрећу? Па како се ова мисао лепо слагаше са положајем човечијим у природи! Та човек, ова права „слика и прилика“ божија, ова последња мета и највиша намера стварања — беше владалац и све и сва на земљи, као што земља беше средиште, и све и сва на беломе свету!

После дуге мрачне ноћи жалосног средњег века, указа се зора шеснаестог столета са снажним напретком и грдним превратом на свим пољима човечијег знања и вере. А из ове зоре подиже се као звезда првога реда, Пољак Коперник, кога спис: „о обртају небесних кругова“, (De revolutionibus orbium coelestium), највећу револуцију у тадашњем посматрању света учини. Коперник истина не доживе уплив својих великих дела, јер први штампан примерак дела му, виде он, баш кад је умирао. Али многобројни ученици и присталице му помогоше, да се тај спис свуда рашири, и наскоро одржаше Кеплер и Галилеј потпуну победу коперниканског систему. Узалуд покушаваше Тихо де Брахи, с једне стране одличан посматрач, а с друге нејасан мислилац, да спасе Птолемејев систем, или бар да га споји са коперниканским системом, те да нађе средњи пут, што ће обе странке задовољити. Тврђења Коперникова, Кеплера и Галилејева беху тако проста, јасна и светла, строги математички докази им тако јасни, да сваком непристрасном испитачу природе мораше ова истина бити јасна: Земља се окреће! Сваки дан се окреће од запада на исток око своје осовине! Она је звезда међу звездама, планета међу планетама, која се око заједничког центра сун-

чаног креће; а око земље путује само један трабанат, месец!

Ми не можемо себи представити уплив, кога ови напретци у познавању природе учинише на човечанство 16. и 17. века, што тек сад из сна средњег века будити се поче. Не само сурова и необразована маса устаде протов нове науке, која свет хоће да изврне. Не, и учени људи не могоше се раставити од укоренењих традиција. Па и највиђавнији, што признаше истину коперниканског система, бојаху се од хрђавих следстава, ако се она распростре, па су гледали да то ограниче. Особито се бојаху за црквене науке, и заиста многи канони мораше отпасти, и библија је њен ауторитет у многоме изгубила. Пре свега дакле противљаху се жестоко коперниканског систему слободни свећеници, да навађањем догматичних канона опасног им противника оборе. Та сва морална уредба светска, па и сам морал у човечијем животу пронао би — по њиховим речма — са пропању Птолемејева система. Мачем и ватром треба такве безбожнике истребити, што проповедају такву неморалну науку а довољно је познато, како беше општоумна хришћанска инквизиција у изналаску мука у славу божију. Седи Галилеј, највећи ђеније свога времена, више година сканавао је у затвору римске инквизиције, сваке недеље морао је читати седам псалама Давидових за кајање, и клечећи пред незналицама поповима, руку на јеванђеље метнувши, мораде опозвати вечне истине, што их он најјасније упознаде. Али горда реч му: „она се ипак покреће.“ (E pur si muove) — баш после формуле опозивања изговорена, кад је устајао — постаде изреком свију испитача природе, који са дивном храброшћу прокрчише пута природним истинама у борби са сујеверјем и поповском владом.

Узалуд пробоше сви покушаји, да се земљи заповеди да стане, „она се ипак покреће.“ Али и после борби се против наука Коперникових, Кеплеревих и Галилејевих, а тај се отпор још јаче показа, када велики Инглец Њутн откри највеће од свију човечијих открића — гравитациони закон. (Снагом тежине и привлачењем маса доказа он просг и механичан узрок покретања планета). Овим законом је нова механична система тако чврсто и необориво основана, да се свећеници морадоше из петиних жила упети, да ову страшну, сваком божанственом открићу прокошећу: „луду науку“ оборе. Па и овде беше покрај незналица фанатика и научених људи, који хтедоше да спрече слободни развитак природних наука. То најбоље доказује на гласу филозоф Лајбниц, који прокле Њутнов гравитациони закон, што природну религију подковава, а ону што се исповеда, одриче.

Сада нас на те противности и борбе најживље подсећа Дарвинова теорија и покрет, који је услед тога постао. Истина је, да нам се на први поглед чини, да је предмет ове науке постанак животињског и биљног царства, а ротација (обртање) земље и покретање планета, да је тек споредна ствар. Али посматримо ли ствар дубље, увидићемо, е је она што тако важна, те да се селекциона теорија Инглеца Дарвина може достојно доставити покрај гравитационе теорије земљака му Њутна. То ће нам још боље објаснити онај уплив Дарвинове науке на „историју створења“, а специјално на историју створења човека.

Дарвин истина каже у свом славном делу, да му је задатак, да реши питање: „како постадоше разне форме животиња и биљака, које ми у опће као родове или специје разликујемо?“ Али ово питање спојено

*) Виђи Вуков Рјечник под ријеч „Стећак“, под којом је обширно говорно о овим стародревним гробовима, особито у Имоски у Далмацији.

је са два врло важна питања, наиме прво опће питање: „како у главном постаде живот, живи свет организама?“ А друго је засебно питање: „како постаде човечији род?“

Прво од ова два питања, оно о постанку живих бића, може се решити само емпирички, доказивањем прастворења (*Urzeugung*, *Generatio aequivoca*), т. ј. спонтаног (својеволног) постанка организама од најпростије врсте, што се може замислити. Таки су монери, (*Protogenes*, *Protamoeba*, *Protomyxa*, *Vampyrella*) савршено проста клупчад из прапљувачке, без сваке структуре и организације; и они се ране и (делењем) плоде. Такви монери, као што је онај, што га славни енглески зоолог Сукедеј откри (Ватхијус Хаекелиј) покривају у облику тврде пљувачке, које највеће дубине океанске, између 3000—30000. Како су такви монери створени, није још посматрано, али то није невероватно, и мора се за нужду узети као излазна тачка свему биљном и животињском царству.

Решење обојих питања већини природних испитача беше тако тешко, да их нису ни додиривали, или их тумачише са непојмљивим снагама у природи. Многи изјавише, да је решење тих питања немогуће, и да је постанак живих организама неприродан узрок, па га према томе природна наука не може ни решити. Шта више, та се питања могу само тиме разјаснити, ако се прибегне к натприродним силама, које просте природне снаге савлађују, па јој оне служе. Неки замишљаху себи ову непознату загонетку и одлучно натприродну снагу створења, као својство личног створитеља, што је мање или више на човека налик; други је називаху: „животном снагом“, „органичким принципом“, или „умерено делујућим праузроком“ (*causa finalis*) и т. д.

Није нужно споменути, да се у разних народа та историја створења, у погледу на натприродне и мистичне (тајносне) представе, слаже. Ма како да је та историја створења код разних народа разна, ипак се код свију народа у томе слаже, што се први постанак живота на земљи, постанак биља и животиња, а пре свега постанак човечијег рода, приписује нечем натприродном, што се не да разјаснити механичким узроцима, ни физикалним и хемијским снагама, но само неком стварајућом особом.

Тежиште Дарвинове науке лежи у томе, — било оно изговорено од овог великог испитача природе, или не — што он доказује, да су најпростији механички узроци и чисто физикално-хемијски процеси доста, па да реше оне највише и најтеже задаће. Дарвин дакле ставља на место стварајуће снаге, што органска тема животиња и биљака лепо и добро гради и саставља — суму тако званих слепих, без намере и плана делајућих природних снага. Место својеволног стварајућег акта долази нуждан закон развијања. Тиме је јако раширена лажна мисао, да стварајућа снага има ма какву наличност са човеком, са свим побеђена.

Наравно, да је због ових закључака, Дарвиново дело, што је епоху учинило, на најжешћи отпор, најљућу борбу морало наћи код свију оних, који мишљаху, да без натприродног стварајућег акта, мора пропасти тако звани „морални светски ред.“ С једне стране противљаху се сви испитачи природе, који стављаху апсолутну разлику између мртве и живе, аорганиске и органске материје, и који за процесе на мртвом или на аорганискоме пољу (н. пр. за покретање планета или образовање земље) — узеше механички делујуће узроке, или слепе природне снаге (*causae efficientes*), а за процесе на живом или органском пољу, (код животиња и биљака), узеше намерно делујуће узроке,

или стварајуће радне снаге (*causae finales*). Овима се с друге стране придружише свешеници, којима Дарвиновом теоријом господство ограничено беше. До душе пробоше после Дарвиновог реформаторског дела и неколико година, па тек онда постаде тај отпор олћим, јер Дарвин сам не мете у своје дело најважнији закључак своје науке (образовање човека из нижих животиња), а исто тако стави он из страну и питање о првом постанку живота. Али пошто тај најзнатнији закључак одлични и храбри природњаци (Хукслеј, Карло Фогт, Луј Бихнер), јавно изговорише, подиже се бура свом силом, а беснило јој још дуго ће културни свет цпати, али ће се на послетку свршити победом науке развијања.

Напредак природног знања изазва оне исте претње и страхоте, као у време Коперниково и Галилејево. Са пропалим канонима, говорило се, да ће из само религија, но и сав морал пропасти. Пошто знање ослобађа човештво од тиранских окова сујеверја, помаже тиме, да се упропасти сваки грађански и друштвени ред. Али као што је у 16. столећу нова наука о покретању планета око сунца, снажно подигла напредак правог знања у природи, а тиме и сву цивилизацију, то и ми поздрављамо Дарвинову науку као звезду предходнице нове ерије у човечанској културној историји, ерије, која је садашњост за даље прелетела, него што је за собом оставила најмрачније време старог и средњег века.

Као што неки писци, и присталице и противници Дарвинове теорије изводе, она је тако тесно склопана са постепеним развијањем рода човечијег из нижих животиња, да се једна наука не може без друге замислити. Ово је од врло велике важности. Или су врсте биљака и животиња сродне, н. пр. све специје једне класе, све тице или сви папрати, па су постале из првобитне форме тица или папрати, постепеним преображањем — и тада је човек за цело постао из нижих сисаваца: мајмуна, пређе полу-мајмуна, још пређе из тица, амфибија, риба, и т. д. Или то није тако: поједине биљке и животиње су саме од себе створене, и онда је човек независно од осталих сисаваца, сам за себе створен. Али кад ми верујемо на такво неприродно „стварање“, то морамо прибећи непојмљивом чуду, па признати да то не разумемо, и науком да никако доказати не можемо. Па када признамо опћу истину Дарвинове теорије, то тиме мислимо, да је човек постао из нижих животиња, а зато не ћемо ни наводити доказе.

Познато је, да Дарвинова теорија тврди, да је она сличност, коју ми у укупној организацији биљака и животиња опажамо — породична сличност, сродство по крви, и да израз „сродство“ с којим се обично та сличност форме означава, нема само уображеног, но и стварног значаја. Сродне врсте по форми, по Дарвину су сродне врсте по крви. Ако је то истина, то онда мора тако звани: „природни систем“, у који природњаци разне врсте по већем или мањем степу сличности им ређају — бити право стабло организама.

Због особите важности, коју ова чињеница нашем предавању даје, морамо то објаснити на једном примеру. Узмимо какву познату питому животињу, н. пр. мачку. Све разне форме кућне мачке сматрају природњаци, као потомке једног јединог старог „праоца“, и по томе у једној јединој врсти или специји спојене (*Felis domestica*). У ред мачака спадају још и друге врсте, као н. пр. лав, тигар и др. Све ове разне врсте реда мачака слажу се у облику тела, зубима, ногама, толико, да их за то као врсте једног јединог рода (*genus*) сматрамо. Из тога се

опет изводи заједнички постанак свију врсти мачака, од једне једине старе, опће „прамачке“. Лав (*felis leo*), тигар (*felis tigris*), пума (*felis concolor*) леопард (*felis leopardus*), дивља мачка (*felis catus*) домаћа мачка (*felis domestica*), то су све потомци од оне старе, давно изумрле „праформе“ мачака. Исто тако сматрају се мачколики грабљивци (*felina*, т. ј. мачке и хијене) као десценденти (потомци) једне једине мачколике грабљиве форме, која је још много пређе живела од прамачке. Исто су тако постали сви редови и специје псећоликих грабљиваца (*canina*), од псећолике „праформе“. и т. д.

Када у природној системи животиња напред пођемо, и све групе, што су на послетку наименоване, сравнимо, то ћемо наћи код свију грабљиваца, мачколиких, псећоликих, медведоликих, куноликих и т. д. такво слагање у најважнијим зоолошким знацима, у форми зуба и ногу, а тако знатне разлике од свију осталих сисаваца, да смо за то све оне „фамилије“ спојили у природно великој групи, у ред грабљиваца (*carnivora*). Ако смо присталице Дарвина, то ћемо тим спајањем изрећи генеолошку мисао, да сви ови грабљивци воде порекло од једне једине праформе грабљивачке. Наравно да овај „праотац“ целога реда мора бити много старији, но поједини „праочевци“ пређе названих грабљивачких фамилија.

Као што за грабљивце можемо узети једну праформу, тако исто важи то и за сваки други ред сисаваца, н. пр. за ред глодара, мајмуна, полу-мајмуна, китова, торбара и т. д. Сви ови разни редови у класи сисаваца, слажу се тиме, што матерњим млеко новорођенче одхрањују, па је отуд та класа и добила име „сисаваца“. Даље, сви сисавци разликују се од тица, рептилија, амфибија, риба, и т. д., дакле се међусобом слажу. Тако је доња вилица у сисаваца простија но у тица и рептилија, јер је код њих (т. ј. у тица и рептилија) из много костију сложена; шта више, код сисаваца нема кости што подупире дубању, а код ових има (т. ј. доња вилица). У сисаваца је дубања спојена са првим вратним теменом двама грбавим зглавцима, а код тица и рептилија, само са једним. Због ових и више других узрока, сисавци се међу собом више слажу, но што се разликују, т. ј. они су сроднији један с другим но ма са којом тицом или рептилијом. Ове редове и класе изразио је систематик тиме, што је све редове сисаваца, спојио у једну класу сисаваца, све редове тица у класу тица, све редове рептилија, у класу рептилија. Али ако гледамо као и Дарвин, моћи ћемо нешто важно видети, т. ј. сви сисавци воде порекло од опћег прастарог праоца сисаваца, све тице од прастаре пратице, све рептилије, од прастаре прарептилије.

Пошто се тако у природној системи животиња горе пењемо — а то важи и за биљке — остављамо за собом уже, ниже и млађе групе формама, и достижемо више шире и старије групе. Тако ћемо доћи од врста, к родовима, од родова к фамилијама, од ових к редовима, од редова к класама. У свакој вишој групи има силество нижих, мање развијених група. Свака виша група је по нашем генеолошком схватању природног система, старија грана „прадрвета“, а ниже групе то су млађе гране и границе оне гране. Ако је у главном Ламаркова и Дарвинова наука о постанку истинита, то су без сумње све оне биљке и животиње, што их ми у једну класу стављамо — десценденти (потомци) једне једине опће праформе. Али мислимо и за један корак даље поћи, и с пуним правом тврдити, да све оне класе животиња, што се у битним знацима организације им тако јако слажу, да их природњаци, од почетка нашег столећа,

по примеру Бера и Кивјера — спојише у тако званом „кругу“ или типу — воде порекло од једне „праформе.“

Такав круг или тип, или боље стабло

стабло зглавкара (Arthropoda, Gliedertiere). — У сваком од ова три стабла је укупан строј тела и индивидуални начин развијања тако карактеристичан, да си-

животиња у једном стаблу, филум-у или типу, нама пред очи стављају, за природњака су довољне, па да се увери о истини науке о постанку. Што се специјално кичмењака

Козаци.

(филум), јесте стабло кичмењака (Vertebrata, Wirbelthiere) у који спадају класе: сисаваца, тица, амфибија, рептилија и риба. Други филум чине мекушци (Mollusca, Weichthiere). Ту спадају класе: морски раци, пужеви, шкољке. Трећи филум састоји се из инсеката, паукова, стонога и рака, а то је

гурно можемо тврдити, да су сви чланови сродни. Сви кичмењаци морају водити порекло од једног јединог пракичмењака, сви мекушци од једног јединог прамекушца, а сви зглавкари од једног јединог празглавкара.

Чињенице срањујуће анатомије и историје развијања, што ово крвно сродство свију

тиче, који нас овде највише интересују, то се сви н. пр. слажу образовањем и сместиштем скелета нервног система, а тога нема код других типова. Унутарњи скелет кичмењака, састоји се (с почетка из централне, чврсте масе, хрскавичаве штапа, (кога доцније кости потисну) из кога се после кичме-

ница развије. На једној површини (леђма окренутој) овог хрскавичавог штапа израсту као нека продужења, која се сва после споје у једну затворену цев, а у тој цеви лежи мождина, најбитнији део нервног система; ту мождину имају сви артроподи без разлике, а друге је животиње немају. Под тим хрскавичавим штапом има једна шупљина, у којој је смештен дроб, бела и црна цигерица и т. д. Па само из ових анатомских одношаја (и не узев у помоћ историју развијања) можемо највећом сигурношћу рећи, да су сви зглавкари од једног порекла.

Оне остале класе, што још у животињскоме царству заосташе, спојеше Бер и Кивјер у четвртог и последњем типу — зракастим животињама (Strahlthiere, radiata). Али то није природни филум, као три пређашња, но вештачки спој од више разних стабала или филума. По досадањем гледишту нашег зоолошког знања, мора се група зракара најмање у 4 разна стабла поделити, а то су ова: I.) звезданке (Astroda, Echinoderma, Sternthiere); II.) Црви (Vermes, Würmer); III.) Биљне животиње (или животињске биљке, што је све једно: Zoophyta, Coelenterata, Pflanzenthiere); IV.) Праживотиње (Protozoa). Ту спадају организми најнижег реда, а на најдоњем степену су монери.

Од ова четири нижа животињска стабла, стабло звезданака и зоофита, исто су тако природне јединице од сродних врсти по крви, као три виша фила. Група црви садржи врло разноврсне форме, а међу њима налазе се и првобитне праформе виших животињских фила. Кичмењаци, мекушци и зглавкари су у генеолошкој свези са црвима преко других животињаца. Биљне животиње пак, само су на корену у додиру са црвима. Одељак праживотиња или протозоа, којих је положај још несигуран, садржи с једне стране првобитне праформе, а с друге стране велики број несавршених организама, који нису ни праве животиње ни праве биљке, па за то их је најбоље спојити у засебној неутралној групи, у царству прабића (Urwesen, Protista). На сваки начин дају се систематски одношаји свију ових група организама, разјаснити и појмити само науком о постанку.

Природни систем животиња и биљака, као што га зоолози и ботаничари већ од дужег времена уредише, није само за то, да се различне форме по већем или мањем степену сличности им у групе уреде; но он добија већу важност тиме, што нам казује природне одношаје организама, по крви сродних, што нам представља истинито и право „прастабло“ им.

Обично се сада наука о постанку (десцендентна теорија) спаја са именом Дарвиновим; али ипак иште историјска истина, да признамо, е су тако многи природњаци и пре Дарвина мислили, а од чести и извели. То беху особито природни филозофи, а на челу им највећи песник у Немачкој Волфганг Гете и славни Лоренц Окен, у Францеској Жан Ламарк и Жофроа-Сен Хилер (старији). Тако се Гете већ 1796. г. подиже на рече: „то смо дакле добили, да без страха смемо тврдити, да све савршеније природе органске, међу којима видимо рибе, амфибије, тице, сисавце, а овима на врху човека, имају форму једне праслике, које се делови расплођавањем непрестано мењаше и мењају.“ А на другом месту вели Гете (1824.): „Свакој организацији основа је првобитна заједнина; различност облика бива пак због нужних одношаја према спољњем свету; па за то се с правом сме узети првобитна различност и незадржно напредујуће мењање, да би се могле појмити исто тако константне (сталне) као и

одступајуће појаве.“ У овим и другим речима Гете-овим, могла се јасно познати основа науке о постанку, или десцендентне теорије, коју други и теоријом преображавања (Umwandlungstheorie) или трансмутацијом теоријом зову. Заслуга пак, да се ова врло знатна наука, први пут у форми самосталне и савршено промишљене знанствене теорије објави, припада Ламарку, кога се дело 1809. „Philosophie zoologique“, поред Коперниковог дела спокојно ставити може.

Сад би могао ко помислити, да је десцендентна теорија, која из убаха баца јасну светлост на постанак животињских и биљних врста, који дотле беше таван и сасма непознат, чим се обзнанила, учинила на научном и природњачком пољу исту револуцију, као система Коперникова. Али то не беше тако. Шта више, на науку о постанку, која чини основу за знанствену зоологију и ботанику, тако се слабо пазило, да се у IV. и V. деценијум-у скоро са свим заборавила.

Дарвинова заслуга (кога је дело „о постанку врста у животињскоме и биљном царству природним савлађивањем“ 1859. г. изашло), не лежи само у томе, што је напрасно заћутелу десцендентну теорију пробудио новим животом, и што ју је он много савршеније и опширније но сви предходници му извео, и њу доказима из зоологије и из ботанике снабдео. Велика, већа него она прва заслуга великог енглеског природњака та је, што је он први удесио теорију, која процес о постанку врста механично разјашњава т. ј. физикалним и хемијским узроцима, тако званим слепим, без намере и плана делујућим снагама. Ова партија, што сву зграду механичног, природног схваћања крунише и довршује, наука је о природном савлађивању (Selectio naturalis), која се може и науком савлађивања или селекцијом теоријом назвати. Ова је теорија: „Дарвинизам“, али није право, да се под овим именом сва наука о постанку или десцендентна теорија разумева. Ако се ова хоће да обележи именом најзнатнијег оснивача јој, то би се морала звати: „Ламаркизам.“

Слепе и без плана делујуће природне снаге, које Дарвин као природне узроке свију замршених појава у биљном и животињском царству узима, то су животна својства наслеђења и изједначавања. Ова два најважнија животна својства, имају сви организми, све биљке и животиње без изузетка, и то су два засебна појава, две друге животне радње, функције расплођавања и одхрањивања; изједначење се слаже са одхрањивањем индивидуа, а наслеђење са расплођавањем или умножавањем организама. —

Али ако су укупне појаве одхрањивања и расплођавања чисто механични природни процеси, што се само физикалним и хемијским узроцима постижу, то онда исто важи о врло важним, тајносно делујућим функцијама дотеривања (изједначавања) и наслеђења. Само наизменично деловање ових двеју функција и околности, у којима то деловање бива — узроци су органског стварања и промена. Међу тим околностима најважнији су наизменични одношаји, у којима сваки организам, према својој органској околици стоји, према биљкама и животињама, што с њиме на једном месту живе. Скуп ових наизменичних одношаја саставља Дарвин под именом „борба за опстанак“ (Struggle for life), могао би се и: „борба за екзистенцију“ „такмачење за живот“ или можда најбоље: „борба у опкладу за животне потребе“ звати. У необично јасном и осведочавајућем начину показује Дарвин како све органске створове, све одно-

шаје организама по форми и по строју можемо себи разјаснити као нужна следства наизменичног деловања дотеривања и наслеђења у борби за опстанак.

По што овде не ћемо даље на Дарвинову теорију прелазити, то ће мо ову последњу, тако често лажно схваћану мисао распознати и ради бољег разумевања показати врло важне сличности и разлике при сравнењу природног и вештачког савлађивања. Вештачким савлађивањем вртар и економ исто је тако у стању, да произведе нове форме организама, као што то чини природним савлађивањем. Нове врсте биљака, што их вртар, а исто тако нове расе кућних животиња, што их вештачким савлађивањем економ произведе, нису мање једно од другог различни, но тако зване врсте или специје, које разне животиње и биљке у дивљем природном стању показују. У оба случаја влада процес савлађивања.

Докле с једне стране стварање и промена живих форма и код вештачког и природног савлађивања једнако и с једнаких узрока бива, дотле има и замашних разлика. Наизменично деловање међу дотеривањем и наслеђењем при вештачком савлађивању условљава и управља по плану делујућа воља човечија, а код природног савлађивања „борба за опстанак, без икаквог плана“. Промена и стварање животињских и биљних форма, бивају при вештачком савлађивању на корист човека што их савлађује, а при природном савлађивању на корист савладаног организма. Вештачко савлађивање произвађа у врло кратком времену нове форме, које се знатно од првобитне праформе разликују; природно савлађивање пак делује лакше и спорије мења. За то су промене органске форме, које бивају вештачким савлађивањем много непостојаније, и лако се изгубе у следујућим генерацијама, а производ природног савлађивања много је постојанији, и одржи се дуго у генерацијоним редовима.

Па да Дарвин и није најсавршеније као што се догодило, науку о постанку науком савлађивања поткрепио, а промену врсти као нужно следствие „природног савлађивања“ доказао, и опет би били приморани да примимо науку о постанку као што ју већ Гете и Ламарк изговореше, јер је то једина теорија, која нам разјашњава скуп појава у органској природи. Ту спадају пре свега појаве, које виђамо у разних биљних и животињских врсти по сродству по форми или строју; за тим појаве у географском и топографском раширењу, у индивидуалном развијању им, и у историјском развићу, како нам наука о скамењивању (палеонтологија) доказује. Пре свега мора се споменути врло важна сличност међу индивидуалним и палеонтолошким развијањем организама. Све ове и многобројне друге појаве разјашњују се само главном мишљу Ламаркове науке о постанку тиме, да су све различне биљне и животињске врсте, разно променути потомци једне једине, или мало њих праформа; праформе, што не постадоше вољом или радњом каквог личног створитеља, већ прастварањем. (Generatio aequivoca.) Пошто се сви нама познати редови у животу животиња и биљака са овим слажу, пошто се томе ни једна појава не противи, то имамо право, ако науку о постанку, или десцендентну теорију, као велик опћи индукцијони закон, ставимо на чело органских природних наука, зоологије и ботанике.

(Свршиће се).

Вук Врчевић.

(В. слику на страни 145.)

Овог се лета навршило пуних четрдесет година од како скроман српски књижевник Вук Врчевић са великим трудом скупља народне умотворине по Боки Которској, Црној Гори и Херцеговини. Четрдесет година! . . . Није ли то читав човечији век? — Да, цео живот свој посветио је Вук Врчевић скупљању народног умотворја, борећи се често у животу са многим неприликама! Он је са својим неуморним трудом и радом знатно обогатио нашу књижевност, и тиме стекао себи великих заслуга, које нас побуђују, да у кратко упознамо наше читаоце са животом и радом тог заслужног старине књижевника.

Вук Врчевић родио се у Рисну у Боки Которској 26. фебруара 1811. године. Отац му беше опћински тајник и рисански учитељ у српском и талијанском језику; имајући четрнаесторо деце, с највећом је нагетом себе и своју породицу издржавао, али је ипак за то своју децу ваљано васпитао. Год. 1831. умре отац Вуку Врчевићу, а Вук тада у својој двадесетој години замени оца свога у оба звања, и прими на се сав терет и сву бригу кућевну, да с великим трудом, а са врло малом платом издржава читаву породицу. Поред силног званичног посла ипак се радо бавио проучавањем и читањем дела Доситија Обрадовића и дубровачких списатеља, а уз то је читао и дела славних талијанских књижевника. Кад је своје сестре поуздавао, а браћу научио српском и талијанском језику, зажели да где год у свету бољу срећу потражи, али зет његов у Будви не хтеде га пустити, већ га прими к себи као агента његове трговине. У јесен год. 1833. пресели се Вук Врчевић из Рисна у Будву, и ту се нађе у новоме и за њега са свим невештом послу. Ту је и на даље пратио српску и талијанску књижевност, у колико му је то време допуштало. У Будви се бавио све до год. 1841. и видевши да се није за трговца родио, прими се те године тајништва грбаљске опћине, а за тим се ожени у Котору. Године 1848. побуни се и Бока, као и многе друге земље у Аустрији, те тако буде принуђен дати оставку на тајништво, а за тим добије место код которског трибунала као перовођа. Црногорски кнез Данило понуди год. 1852. Вука Врчевића да буде његов секретар, а он одазвавши се кнежевој понуди, одсели се у јесен те године на Цетиње. Ту је најзадовољније провео више од две и по године, но по што на Цетињу не беше тада никакве редовне школе, то беше ради васпитања своје деце приморан, да даде оставку, и ако се са Цетињем врло нерадо растајао. При поласку обдари га кнез Данило за његове заслуге са „крстом за независност Црне Горе“. У мају 1855. г. пресели се са својом породицом у Задар, и ту ступи као перовођа код далматинског намесништва, где се са највећом муком борио, радећи по 14 сата на дан, које званично а које приватно; године 1859. мал' не изгуби вид очињи, но на срећу одмах оде у Беч, и ту своје очи излечи. У марту год. 1861. побуни се херцеговачка раја, а ондашњи намесник далматински барон Мамула, предложи Вука Врчевића за конзуларног агента, а министарство га одмах потврди, где се у Требињу и данас још као аустро-угарски вицеконзул налази.

На књижевном пољу почео је радити Вук Врчевић године 1835., кад га је отац наше новије књижевности пок. Вук Стеф. Караџић у Будви походио, и с њиме се ту опријатељио, па од оног часа све до данашњег дана непрестано је Вук Врчевић скупљао народне умотворине, најпре по Боки Которској, за тим у Црној Гори, а последње време у Херцеговини. Све до смрти Вука Стеф.

Караџића слао је сакупљено народно благо у Беч, које је пок. Вук употребио, и свагда га у предговору својих књига као пријатеља и вредног скупљача спомињао. Год. 1839. штампао је у Далматинском Магазину једну десетосложну песму против народних критичара. У то доба преводио је многе талијанске лирске песме на српски језик, а наимерадо је превађао стихове класичног талијанског песника Метастазија. — Тада у Задру излазећи лист „Правдоноша“ донео је год. 1848. више чланака из пера Вука Врчевића. Боравећи на Цетињу скупљао је поред народних умотворина, и грађу за историју Црне Горе, и за животопис владике Петра II. и кнеза Данила. Год. 1855. напише књижицу: Морално забавне и шаливопоучне загонетке, у десетосложном стиху, и даде је штампати, по што се пријавило преко хиљаду претплатника. Дошавши у Херцеговину год. 1861. одмах се уверио, да је дошао у још неначети расадник разних народних умотворина, те одмах и ту поче скупљати народно благо, од кога је више скупио, но што се и сам надао; један знатан део тог народног најлепшег блага штампан је у Дубровачким забавницима. Читаву збирку женских народних песама, коју је Вук Врчевић више година по Херцеговини скупљао, послао је Вуку Стеф. Караџићу у Беч, коју је овај за штампу праредио, но која је тек после Караџићеве смрти год. 1866. трошком народних прилога угледала света, под именом: „Српске народне песме у Херцеговини“. Године 1868. штампало је српско учено друштво у Београду две књиге Вука Врчевића: „Српске народне приповетке“ и „Народне игре“, које га је исте године за заслуге на књижевном пољу изабрало за свог почасног члана. Год. 1870. послао је српском ученом друштву још три рукописа за штампу, две књиге јуначких песама, и једну књигу народних пословица, но које до данас још нису угледале света. У најновије доба излазе врло занимљиви чланци из пера његовог у задарском листу „Право“, које су неки српски и хрватски листови прештампали. И данас још у старости својој и поред мучног званичног посла неуморно скупља народне умотворине, ма да је већ у Херцеговини на том пољу до паљетковања — пабирчења дошао.

Рад Вука Врчевића на књижевном пољу од велике је вредности и важности по нашу књижевност, јер он је са великим трудом покупио све народне умотворине у Херцеговини, тамо, где је наречије најлепше, а језик српски најчистији.

Вук Врчевић је добар отац, искрен пријатељ, велик родољуб, а скроман и веома вредан српски књижевник. Историја наше књижевности овековечиће име његово, признавши му његове заслуге, а српство биће му на веки благодарно.

Ми данас, кад се навршило пуних четрдесет година његовом књижевном раду, доносимо лик тог заслужног Србина, желећи му од Бога, да остатак свога живота проведе у здрављу, миру и задовољству, а на корист и дику српског народа.

Мехадија.

(В. слике на стр. 152. и 153.)

На југоисточном крају Аустро-Угарске, на прагу много спомињаног „оријента“, у некадашњој 13. банатско-крајишкој пуковнији створила је природа у сред врлетних гора једно скромно местанце, које се са своје красоте може упоредити са најлепшим местима за уживање природе. То местанце је Мехадија са својим на далеко чувеним сумпоровитим и гвођђаним изворима, куда врве болесници и гости не само из оближ-

њих земаља, из јужне Угарске, Србије, Румуније и Турске, него чак и из Немачке и Русије. — Мехадијска Херкулова купатила била су још у старо доба као лековита позната и похаћана, а без сумње су била посвећена старогрчком полубогу и јунаку Херкулу — Ираклију. Име Мехадије, као и имена многих развалина и старина, које се још и сада налазе, доказују, да је Мехадија прастаро римско купатило, на месту старог Ad Medias.

Историја Мехадије допире чак у прво столеће после Христовог рођења и може се поделити у четир перијоде.

Прва перијода, кад се Мехадија основала, урезана је на остатцима, који су нађени, тако јасно, да се о њој не може посумњати. Кад је римски цар Трајан 104. године победио Дако-Сармате и начинио од Дације римску провинцију, делио је земљу међу своје поданике и дао је градити вароши, а међу тима и „ad aquas“ данашње Херкулово купатило. Једна у Лудвиковом купатилу узидана плоча повија сва друга мњења и хипотезе. Трајан нађе на мехадијске изворе, уврсти их у ред лековитих купатила и назва их по свом заштитнику „ad aquas Herculi-sacras“ и даде у славу том великом јунаку саиздати храмове. Код старих Грка, а после и код Римљана беше обичај, да се сви извори, који су као лековити познати, посвете том несравњивом хероју, а овом случају је то још већма оправдано било, што су обожаваоци цара Трајана, који се са својом победом над Дацима јако поносио, радо срањивали са Херкулом. Кад је после смрти мудрога Марка Аврелија (180.) римско царство почело слабити и опадати, буду и Римљани из Дације изгнани (274.) и Мехадија буде после тога са свим запуштена.

Друга перијода у историји Мехадије пада у доба, кад је предео око Мехадије био мали део великог војишта источне Европе. Што је варварство на том, Херкулу, Ескулапу и Хигијеји посвећеном месту још и оставило непорушено, то су крвави ратови загнули, и Мехадије, као лековитог купатила са својим споменицима, није више било.

Трећа перијода почиње после сјајних победа принца Еужена над Турцима. Од тог доба је историја Мехадије са свим налик на историју читаве војене крајине. Кад је после знамените битке код Варадина принц Еужен истерао Турке из Аустрије, би (1718.) закључен пожаревачки мир, по ком су аустријском цару остале све извојеване земље: Мала Влашка, Србија до Тимока, Босна до Уне и Банат. Царева је прва брига била, да те освојене земље настани и војнички организује. Фелдмаршаллајтнант гроф Хамилтон доби од цара налог, да поправи град Тамишвар и да друга места утврди. Кад је разгледао предео, дође и на Черну, на место, које су Римљани некад „ad aquas“ звали. Ту је нашао развалине класичних старина. Подневши цару извештај о пределу, заповеди цар Карло VI. да се Херкулови извори опет тако уреде, да буду приступачни народу и да се неколико кућа сазида. Тако буде подигнуто осим три куће за становање, три касарне, једне капеле и једне гостионице, на остатцима римских зидова Францово, Лудвиково (Schindelbad) и Херкулово (Räuberbad) купатило, а помоћу ископаних цигаља и камења остали извори. По Хамилтоновим извештајима били су на обали Черне, баш на оном месту, где су неколико топлих извора извирили, храмове Херкула, Ескулапа и Хигијеје. — Плоче, што је он које у тим храмовима, које у осталом пределу нашао, послао је у Беч, где се и сад налазе у ходницима дворске библиотеке. — Још је ископано седам статуа Херкулових, од којих су три у Беч донесене, а за остале четир не зна се

где су. Осим тога је сачувано пет плоча у Лудвиговом купатилу и три су узидане на путу идући Херкуловом купатилу. — Нови рат са портом (1737.) разорно је тригодишњи рад Хамилтонов, а што је сам рат и оставио недодирнуто, то су чести упадаји разбојничких Турака утаманили. — При закључку београдског мира (1739.) беху купатила мехадијска повод једног особитог спора. При опредељењу граница, бацила је порта своје око на уско парче земљишта дуж Черне, које обима Херкулове изворе и села на левој страни Черне. Цареви опуномоћени комисари пристаји су на то чудновато захтевање само под тим условом, да порта ту бурну горску реку за годину дана дуж западне стране брегова у Дунав приведе. Турска је са читавим једним одељењем своје војске на томе радила, али после године дана била је Черна још у свом старом кориту, те услед тога оста дотично земљиште Аустрији. — После тога је требало пуне 33 године (1739.—1772.) док се само помислило на то, да се у Мехадији оно поправи, што је рат покварно. За даљих шеснаест година 1772.—1788. није се ништа више урадио, него се сазидало „ладно и топло купатило“ и поправљена је и повећана гостионица. — Кад се на ново породише заплету између Турске и Русије умеша се и Аустрија, да би Турску још већма ослабила и генерал Клерфе победи Турке код Мехадије и Шупанека, те они напустише Банат, да се више у њега не врате. — Сад се почело живље поправљати и ту се виде, да су Римљани за два столећа на том месту много више створили, него седамнаест векова после њих. — Године 1817. посети цар Франц Мехадију и заповеди, да се у будуће место тадашњег имена „Мехадијска купатила“ у свим званичним списима опет зове као у старом добу „Херкулово купатило.“ За време његове владавине саграђено је много здања у Мехадији, која још и данас стоје, и на скоро се Мехадија могла сравнити са многим првим купатилима у Европи.

Четврта перивиода у историји Мехадије наступи са владавином садашњег цара Фрање Јосифа I. Од оног доба, кад је он (1852.) походио Мехадију, почиње сјајна будућност још под старим Римљанима слављеног купатила Мехадије, и требало је само добре воље и дарожљивости, да се доведе у оно стање, у ком су и друга чувена купатила европска; а и тога је било. И заиста може сад Мехадија поднети сравњење са другим европским купатилима не само што се лековитости тиче, него и у погледу угодног и укусног уређења, лепих, елегантних зграда и разноврсног уживања.

Предео Мехадије је диван. — Величанствена брда простиру се унедогледну даљину, дубоке јаруге, стрме стене, богата вегетација уз голо камење, свеже зеленило у сивом оквиру раскомаданог креча; а испод те панораме изгледа долина тако стиснута, да би је човек држао за узану јаругу, у којој бурна Черна тако нагло јури, као да хоће пре да изиђе из тог теснаца, него што се брда саставе и са свим јој пут препрече. Та раскошна природа чини на посетиоца таки утисак, да мора помислити, е нема лепшег предела на свету.

У складу са том природном дивотом стоји и људски рукотвор, место састанка за увесељења и познанства, красни „курсалон.“ Његова предња страна састоји се из стубова, који се горе у полукругу састављају, а над тим сводовима уздижу се два неједнако дугачка реда нежних стубова, међу којима су прозори узидани. На четир истакнута краја представљају статује народности, које поглавито похађају Мехадију, и то: десно доле охолог

Мацара, горе Србина са широким плећима, лево горе лукавог Влаха, а доле равнодушнога Немца. На фронтону се поносито уздиже у алегоријском складу Аустрија иза српско-румунског Дунава и Черне. — У унутрашњости курсалона опажа се на први поглед облик базилике. Велика сала — за концерте — подсећа човека на најстарије слике оријента. Две одаје са стране — кавана и гостионица — и галерије начињене су од једно преко друго наређаних стубова са стакленим зидовима. У стражњем делу стоји трибина за оркестар, а преко од ове мала сала за забаве, коју лепе велике слике красе. — Пред здањем простире се мали, али пријетни инглески парк са својим искривуданим стазама, са лепим цвећем и цбуновима, с водоскоцима и великим базенима од мрамора.

Мехадију Срби најрадије посећавају од свију купатила, које што им је то купатило најближе, које пак што ту обично, осим лека, нађу и познаника а и лепе забаве.

Козаци.

(В. слику на стр. 165.)

У јужној Русији живи ратоборан народ козачки, који је важан део руске војске. Козаци су пређе играли велику улогу, а данас су чувари граница у Кауказији и Сибирији и могу се сравнити са нашим граничарима у бившој војеној крајини.

О пореклу Козака не зна се ништа извесно. Кад су Монголи године 1248. читаву јужну Русију освојили, поставе намеснике у тим освојеним кнежевинама, који су странце у службу узели, да им порез утерују. Ти најамници зваху се Козаци или Черкези. Пре тога, у десетом столећу, покорили су руски кнезови Казоге на полуострву Таману, и један део данашње Черкешке звао се онда Казахстан. Први Козаци беху настањени на реци Дону, а њихово прво место звало се Черкас. По томе се дакле с правом мисли, да су Козаци и Черкези у почетку један народ били. Доцније је мало по мало прешло име Козаци на војску, која је била у служби татарских намесника, а назив Черкези прешао је на земљеделце. И данас је још нејасно, шта је управо са тим тако званим татарским Козацима. Појављење садашњих руских Козака, који су јамачно из Малоруса и других Словена постали, стоји у одношају са развићем државе „златне хорде кипчашке“ која се у Русији основала за време нападаја Монгола у тринаестом веку. По свој прилици да су Козаци основали тада заједницу за одржање народних обичаја а против татарских нападача, који су њихову земљу освојили; њима су се придружили у заједницу и други, који не хтедоше бити под монголским јармом; у ту заједницу ступили су и они, који се хтедоше ослободити да не буду више мужици појединих словенских господара. Кад су Козаци били најмоћнији, простирала се земља њихова западно од Дњепра до Волге и Урала, али најглавније седиште те заједнице, која се у почетку само из мушких глава састојала, било је дуж Дона и Дњепра. По томе дакле, делили су се Козаци на двоје, на малоруске или украјинске Козаци на Дњепру, и на донске Козаци на Дону; из те две велике гране Козака произлазе остали други огранци козачки под разним именима.

У половини петнаестог века под Иваном I. било је Козака у служби „златне хорде“, који су се звали „ордински Козаци“.

Сто година доцније, кад су под круну Ивана II. потпале татарске државе Казан и Астрахан, које су из „златне хорде“ основане биле, нападале су козачке чете на караване

у пределима на Волги и трговце на каспијском мору, а дњепарски и донски Козаци беху гусари на црном и азовском мору. Да би се тим недељима на пут стало, завојшти „столник“ Мурашкин на Козаци и разбије их. Један део побеже под вођом Јермаком на север а одатле освоје Сибирију и год. 1582. предаду круну сибирску Ивану II. Од то доба беху Козаци по целој држави распрострајени; најчистије су се одржали на јужној граници, која је била војнички организована. Козаци се деле на варошке („городовијске“) и линијске Козаци. Први служе за одржање сигурности и мира, а други чувају границу. Један део варошких Козака подељен је у регименте (7 регимената по 500—600 јахача) а други део живи стално у местима — „станицама“. Козаци се занимају са сточарством, тргују са киргиским овцима, с кожама, сољу и т. д. По разним границама, које су доцније и у најновије доба регулисане, разликују се и линијски Козаци и има их толико врста, колико и граница. Мушки су од 20—60 година војници. Заповедник им је генерал, који им је као „атаман“ претпостављен. Они обрађују земљу, коју им цар даје, а не плаћају никаква пореза.

Најодважнији и најјуначнији су линијски Козаци. Од Черкеза су примили не само одело, него и оружје и обичаје, и натичу се с овима у јунаштву. Уопште Козак има својства, која су му, особито као чувару границе, од велике вредности. Око и ухо тако је у Козака изострено, да се човек дивити мора. Кад Козак метне ухо на земљу, чује грмљавину топова у даљини од много миља, а у мањој даљини разликује бахат коња или ход пешачке војске. Козаци немају трубу или другу какву справу за алармовање, него они се веома лако разумевају по знацима, који су само њима познати; ма да су како раштркани, они се са знацима одржавају у непрекидној свези и цело је одељење војске у најтешијем споразумљењу са вођом. Козак не зна, шта је то луксуз, шта ли угодност; њему никакав рад не пада тежак. Као његов коњ, тако исто и он може дуго гладовати и жеднети, а са најгорим је ручком задовољан. У извесно време одају се и они неумереном јелу и пићу, а обичај је и код њих кад се часте, да и страни, који се ту десе, морају с њима да се часте и веселе. Са највећом жестином и брзином скочи на непријатеља, али тако исто брзо се повуче натраг, ако на јак отпор наиђе. Козак се као какав Бедујин указује час овде, час онде; он не зна, шта су то препоне. Козаци изненада нападну на непријатеља и пре их је нестало испред непријатељских очију, него што се ови почну бранити, али искрсну на један пут од онуд, од куд им се непријатељ и не нада. Козачка опрезност је прешла у пословицу. Они су доброћудни, безбрижни и веселе нарави, али немају воље ни за какав редован посао. — Слика, коју ми на стр. 165. доносимо, показује нам једну сцену из обичног козачког живота; лов је најрадија њихова забава, а слика нам верно показује, како у лов иду богаташи козачки са својим хртовима.

У шестој свесци поткрале су се четири погрешке, које ваља поправити. На стр. 142. у првом ступцу, ред 12. треба да стоји: католичка парохијална црква св. тројице у француском манастиру и капела св. Кржа; на истој страни у другом ступцу, ред 8—9. треба да стоји: на левој обали Куле; на онда у трећем ступцу на истој страни ред 36. треба да стоји: под генералом Клерфејтом 1795. године; и на стр. 143. у првом ступцу, ред 13. треба да стоји: али чим он 1858.

Првом приликом донећемо велику слику Цетиње с описом из пера једног чувеног српског књижевника.

УРЕДНИШТВО.

је ли шта учио, а он се опет смеши, и извадно би оца из флегме, но ту опет Глађеновић помогне, каже оцу да је Гавра „добра глава“, ове године већ свршава „курз“. Господар Макса изненађен пита, је ли то могуће, а Бока потврђава. Господар Макса не верује са свим, него иде да се сам распита.

Оде Лоштајнеровим субјектима; они то исто тврде. Иде самом декану и професору; и ови уверавају, да Гавра ове године свршава курз и да је добар ђак, али страшиан „лумп“ и ексцежија.

Ипак се мало зарадова кад то чу; његов син „курзиста“, свршава „курз“!

Опет оде с Глађеновићем Гаври, опет држе „консилијум“, отац мери сина и смиљује се.

„Чуо сам Гавро, да свршаваш курз; то ми је мило, али кажу да си велики лумп. Видиш и сам у каквим сам те хаљинама затекао! каква ти је ово соба? где је онај мој шшццер Гавра! ја сам мислио да ћеш ти бити први субјектски курзиста, а оно где како си траљав! Но опет се надам да ћеш се поправити, а ја ћу опет бити твој отац, с ким се дичити можеш. Ево ти педесет форинти на ситан трошак, а ево остављам код Боке сто форинти, да ти по нужди и потреби лагано даје; а за „ригорозум“ ћу се ја већ побринутти, само гледај да што пре свршиш ту хирургију, па дођи кући да ти предам офцину и да те оженим; сенаторова кћи не фали, само ако престану рђави гласови о теби.“

Господар Макса преда педесет форината Гаври, а сто форината Глађеновићу, и пружи Гаври руку да је пољуби. Гавра га три пут пољуби у руку, што је оцу мило било и још већма га онекшало.

С тим сврши господар Макса свој посао; тај дан ће још с њима пробавити, па ће сутра на пароброду кући.

Но да не би читав дан бадава прошао, замоли Глађеновић једног познатог медицинара, да га одведу у болницу, у „клинику“ универзитетску. Ту је господар Макса видео једну ретку болест. Једна млада женска има „елефантиазис“ и то на једној нози, лежи у кревету; цела је женска 80 фуната тешка, а сама нога 40 фуната; мора умрети. После ће га водити у „анатомични музеум“, и ту је видно свакојака чуда, приповедаће код куће по године.

Пред вече отиде с њима у „борфођастов“. Господар Јоца бирташ и госпођа лепо га дочекају; ту су многи чланови, нију здрављају господар Макси. Господар Макса се у том друштву добро осећа, сећа се својих младих година. Но и он се лепо показао; за све је плаћао и седели су до зоре, и отидоше тек кад је било време да се иде на пароброд. Сви ђаци га тамо прате. Код пароброда се опрости, пољуби сина, па онда Глађеновића, Рингелбаха, Дренкована и све редом. Кад је пароброд пошао, запева Дренкован на банру попутну песму, а сви за њим, и певали су догод је господар Макса могао чути.

То је био триумф за господара Максу. Баш су га ђаци као у триумфу пратили.

После одласка господар Максимог договара се Глађеновић с Гавром, шта ће са оних сто форината. Гавра је дужан Глађеновићу преко педесет форината и каже му да задржи дуг, а оно друго да му одмах изда, јер му треба да искупљује ствари, а и не ће да му дели по мало као просјаку. Глађеновић пристане на то, јер зна да иначе не би имао мира.

Сад је Гавра опет за неко време у реду, ал то не ће дуго трајати.

Шта ли је узрок што је Гавра тако суморан, необичан, особењак, особито кад већ свршава курз.

То га и боле.

Гавра је хтео сав медицински курз по реду да учи, ал се није могло; отац га је против воље дао за „брицу“, те му је она главна намера била препречена. Видно је многе медицинаре његовог доба, где већ свршавају, а слаба су талента; по „божијеју милостију“ дато им је да могу свршити ђимназијски и филозофски курз и да се могу за праве медицинаре уписати, а њему је све то ускраћено. Сад и кад сврши хирургијски курз, опет остаје онако „полубрица“ и „фризер“, а он би рад да све основно изучи. За то се и смешио на очеве речи; отац му добро жели, ал далеко је од његовог плана, па му не би помогло да све то пред оцем очитује, јер кад би отац све то сватио, можда би му тешко пало и да би себи пребацаивао.

Та околност му је притиснула срце. Дан два је непрестано читао, па му онда паде на памет старо, баци књигу и преда се бекрилуку.

Но кад се где састао с каквим медицинарима и упустио се у дишпут, сваки се чудно младом бекрију, и сви су говорили да је штета што није медицинар; а то је Гаври још већма на срце пало.

Ту лежи кључ Гавриног владања и понашања.

Отац фали само Глађеновића, што је сиром, па тако чист и уредан. То је све лепо; ал треба узети да је Глађеновић за десет година старији од Гавре, па тек слуша прве године курз; свака част и Глађеновићевој вредноћи и живахности, па да рекнемо и науци, ал искрено рећи, у овом последњем се не може мерити с Гавром. И сам Глађеновић признаје да је Гавра „добра глава“, и не једаред је рекао, да кад би он имао Гаврина талента, па кад би по реду свршио, морао би бити протомедикус. И остали су казали, да је Гавра „жени“.

Шта више, Глађеновић је једва дочекао, да укеба Гавру и Рингелбаха кад се дишпутају; онда је с највећим „благодарјенством“ слушао, учио се и све бележио.

Па и сам Глађеновић има своје слабе стране. Он је себе такођер држао за „велики талент“, наравно сам у себи, ал су га други ипак и с поља познали. Но ти други држали су опет да је марљив, живостан, ал да је „слабе главе“ и да ту слабост мора његова сујета испуњавати, то јест, да се држи за више него што јесте. Било је наравно и непријатеља његових, који су то говорили.

Што се сујете тиче, била је невинна, није никог вређала; шта више, њега је доста стала.

Тако је волео Глађеновић да је у „нобл“ друштву, па ма га шта коштало. Био је један јуриста барон, штуцер, ал радо је правио дугове. Глађеновић му је узајмљивао новаца.

Кад барон нема новаца, тражи свуда Глађеновића, па кад га нађе, иде с њим по сокацима, да га виде познати, како се с бароном шеће, па све говори и маја с рукама. Кад га барон уведе у какву кавану, да донети шића, па онда приповеда Глађеновићу своју „магновену“ незгоду, нужду и ниште новаца у зајам. Сиром Глађеновић шта ће, не може барону одрећи, те му да. Никад му не ће вратити.

Кад се шеће с бароном испод руке, па барон види из далека каквог другог познатог барона, а он се одмах извуче од Боке. Тако је исто, кад је у „кајзербаду“ бал, „Анабал“; ту је и барон и Глађеновић. Бока се клања барону, рад би ближе к њему, ал овај га избегава, да не би ко познао Боку, па да кажу, барон се дружи са брицом — хируршким курзистом.

Таких муштерија је Глађеновић још имао, и доста му је новаца код њих пропало.

Но кад би што хтео да научи, најрадије би се са медицинарима дружио.

Једаред чује Глађеновић, да ће се на универзитету правити покушаји са наркотизирањем, па може и који ђак то на себи пробати.

Један медицинар увуче тамо Глађеновића. Ту је и Гавра.

Професор понуди после тумачења ђаке, да се који подвргне наркотизацији, вели, ствар није опасна. Гледи један на другог, ал Глађеновић је већ ту пред професором, и готов је да прими на себе операцију.

Професор узме сунђер, да га Глађеновићу у руке, насне „хлороформ“ и каже му, да увлачи кроз нос.

Глађеновић увлачи, и мало час заспи. Бака је пуно било, а Глађеновић снива и говори:

„Слатка Милева, никад те не ћу заборавити . . . Libe Salika, tu pist mir untraj, host juraten, lip ti nit mer . . . libe Spiceder, hop ti a kern, ober hairaten kon ti nit . . . krisse im hailigen Gaiste Frau von Gizan, Herr von Giza soll wider komn.“

Сви се ђаци смеју, и сам професор.

Глађеновић се пробуди, па кад види и чује како се други смеју, смеје се и сам.

То је био триумф за Глађеновића. Приповедаће док је жив.

Глађеновић је имао од познатих неколико пријатеља, који су били *magistri chirurgiae*. С њима се радо дружио. Једаред је „асистирао“ једном, кад је исти неком простом човеку у једном предграђу палац одсекао, и то сретно. Глађеновић је измолио себи тај палац, метуо га у „шпиритус“ и стоји му у флаши на орману као „трофеа“.

Једаред га опет исти пријатељ позове, да види какву ће „куру“ на неком другом начинити.

Оду оба пацијенту. То је био бакал, но имућан човек; лежао је од „епилепсије“, па кад га болест нападне, а он сиром од муке урличе и јастук гризе. Каквих доктора тај није пробао, па ништа не помаже.

Ућу унутра. Пацијент је баш у муци, шкрипи зубима. Пријатељ Глађеновићев иште комад гвожђа, да га на огњишту јако угрејати, тек што није усијано. Узме врело гвожђе, замота ладнији крај пешкиром, и дигнув најпре кошуљу болеснику, превуче му врели крај два пут преко леђа. Пацијент рикну да се соба тресе, и опет се дере, ал пријатељ хирург обложи му леђа ладним „умшломом“, те се пацијент наскоро утиша, не боле га више стомак.

Хирург га пита баш пред Глађеновићем како му је, је ли боље, боле ли га стомак. Пацијент одговори, да га стомак више не боле, но само га леђа пале. Ствар је добивена, само кад је бол у стомаку престао; то је главна болест, лако ће с леђима.

Сви се задивеше, и Глађеновић и бакалова госпођа, и сам пацијент.

Оставе пацијента, па оду у једну биртију на чашу вина.

Глађеновић да донети најбоља вина; вредно је, јер је овом приликом много научио.

Сад при чашу вина пита пријатеља, од куд то долази, да стомак прође, кад се по леђи превуче врело гвожђе?

Пријатељ хирург му тумачи.

„Знате пријатељу Глађеновићу, то овако бива. Тај сиром трговац мал' да нема рака у стомаку; болови су велики. Ја сам учио шест латински школа, и прочитао сам све латинске докторске књиге. На једном месту сам наишао на ово: „sensatio fortior, optimit debelior.“ То ће рећи, учини да на другом месту још већма боле, па се оно прво не ће осећати, престаје први бол. Кад сам му превукао врело гвожђе преко леђа, то га је јаче болело него стомак, па се заборавио бол у

стомаку, за то је и сам признао, да га стомак не боле. Наравно, мора се гвожђе брзо превући, да не пали јако, и да не начини тако велику рану; а иначе се рана лакше излечи него стомак, па само кад је по стомак боље.“

„Ал ако га после неколико дана опет заболи стомак, шта ћемо онда?“

„Онда опет треба палити, ал новом линијом.“

„Па кад опет заболе стомак?“

„Опет тако исто.“

„Ал ако ипак не престане?“

„Но, онда је већ неизлечим, и смрт ће га наскоро ослободити.“

„Тако је.“

Ту Глађеновић стане, начини учено лице, размишља и даје пријатељу са свим за право; пријатељу је опет мило, што га Глађеновић лепо сваћа, ал држи да и јесте непобитно, што је он казао.

Тако је много које шта научио Глађеновић од свога пријатеља; а овај је донста и припознао као особити лекар у предграђима, у „Форштатима“ „Францштату“ и „Јозефштату.“

Већ је и Глађеновић почео лечити, премда ће тек прву годину курса свршити.

Свршио је прву годину курса, и то добро, скинуо је једаред анатомију с врата, а друге године ће и онако већ учити како се лечи „терапију.“ Он је то дуго звао „терафијом“, ал се после исправно.

Глађеновић пре него што ће започети другу годину курса, купио је већ књигу „терапију“ и почео је читати, ма да је он праксу претпостављао теорији; он је радије учио „а posteriori“, био је прави „емпирик.“

Да би скинуо са себе „субјектску форму“, обрије браду, и дао се бријати као и други „кунт“; али кад је правно какву велику „визиту“ сам се бријао, и то је с таквом пажњом на себи извршио, да му се образ паклио баш као политиран.

Сад некадашњи Бока Глађеновић нешто солидније изгледа. Бадава, већ му је друга година настала, још годину дана, па ће свршити курс и моћи ће лечити по целом свету кога хоће, и ко хоће да се да од њега лечити. Већ сад промишља, хоће ли онда држати официну, кад добије диплому. Мало га мрзи да му онда висе ти жути тањир о врати, ал с друге стране бријача много доноси, а мало га стаје. За сад реши у глави, да се официна за будуће одржи, а најпосле бог зна како ће испати.

Покрај свог пријатеља хирурга упозна се и Глађеновић, па га већ зову да лечи.

Кад је мања болест, он препише први рецепт доктора Јодока, што је господар Гицан узимао; ако је зло, онда други рецепт тог истог доктора. Та два рецепта била су му као два магнетска пола; но имао је он и многе узгредне рецепте.

Једаред дође један добар млад газда, баш прави господар са села. Једва је 30 година стар, а већ пет година болује од гла; тако је изгубио глас, да не може више да говори. Доктори кажу, да има „Luftröhrenschwind-sucht.“ Где тај није био да се лечи, па нема помоћи. Млада госпођа му јадикује. Једаред дође крадом сам у Пешту код једног сродника, сиромашног кројача и ту ће се неколико дана бавити, да што проба. Иначе је ходао по сокаци и могао је јести. Кројач ће му наћи доктора.

Болесник се зажели пите с месом, и осволи кројача, да га куд одведе. Кројач га одведе у „борфојастов“, и госпођа по жељи начини питу с месом, што може бити. Ту се десни и Глађеновић. Одмах се упознаду. Глађеновић га пита, испитује, гледи му у очи, погледи му у грло, и већ зна шта му фали. То је, вели, „шуљ у реси“, може бити опасно, ако се што пре не излечи. Кројач каже,

да је већ позвао једног доктора, па ако му не буде боље, замолиће Глађеновића, да га он излечи.

Кад оду кући, дође доктор. Како је видио болесника, одмах се смрштио; човек сама кожа и кости, кашље да се удави, лице румено, а очи избегене да искоче.

Доктор му препише нешто на форму првог рецепта доктора Јодока, да пије свака три сата једну кашику. Кад кројач испрати доктора, каже му овај, да одмах одведу болесника кући, јер не ће осам дана живити. Кројач се поплаши, отрчи Глађеновићу, па га на фијакеру одвезу у гостиону код „два лафа“, где је гостионичар био добар пријатељ болеснику.

Сад Глађеновић узме болесника у „куру.“ Да му најпре две три кашике од првог Јодовог рецепта, а и онај други драстичан рецепт за господара Гицана већ се прави. Први је само као проба; Глађеновић је био заузет за драстичне ствари.

Готов је и други рецепт. Сад му од тога даје свака два сата по кашике; не сме тако брзо узимати као господар Гицан, јер је овај био „машина.“

Медицина јако оперира. Болесник је после подне са свим ослабио, ал се опет лакше осећао. Пред вече му да скувати више, и начини му од шећера и жуманцета велику порцију, да узима, кад га кашаљ јако нападне. Узео је нешто вишања, ал је почео тако кашљати, да му Глађеновић једва обустави жуманцетом кашаљ. Сад се болесник мало смири и заспи. Глађеновић изда жени, која га је чувала, строгу наредбу, како се има ноћу владати: чим се закашље, одмах да му тура у уста по кашику жуманцета. За тим оде и сутра у јутру ће опет доћи.

Болесник је целу ноћ кашљао, а чуварица га кљукала, мал' да га не угуши. Пред зору уморен опет заспи.

Кад око осам сахата пробуди се болесник, почне кашљати, не може већ ни жуманце да прима; чуварица виче за помоћ, кад ето уђе Глађеновић. Болеснику су очи укочене, тек се стресе па издане.

Глађеновић брзо вата за пулс, тару му руке и ноге, болесник се не миче. Мете му руку на срце, срце јоште куца, пусти му брзо крв на руци; нешто мало крви изиђе, но болеснику је крај.

„Крв му је „прантик“, не би могао живити.“ Тако вели Глађеновић.

Јави се гостионичару, овај пошље одмах по родбину и госпођу, а самог мртваца претјави полицији, те га однесу у болницу код „Рокуса“.

Тај болесник је од младости био друг гостионичара и увек су добро живили, а сад му не трпи мртво тело ни два дана у кући. Ја, боји се да ће, ако га оставе, растерати „пасајере“ из „хотела“. Оно је тако; материјална корист збрисала је сав спомен негдашњег пријатељства, мртва лешина нема милости ни 48 сахата код најбољег пријатеља.

Ту је могао Глађеновић страдати са његовом „драстичном куrom“ и рецептом доктора Јодока №. 2, као што га је он назвао; но срећа што се обнашло, да је болесник већ одавна страдао од неизлечиме болести, што је и самом варошком физику било познато. Глађеновић је у толико пофално, што је тај несретник за две недеље пре отпутовао, него што би иначе.

Но та околност још није оборила Глађеновића; он је за то опет лечио.

Он се бавио са лечењем и штудирањем. Накуповао је књига, има их већ доста, ал није још све прочитао. Осим тога правно је и „кшефтове“, по највише по „кајзербаду“, онако као са господаром Гицаном.

А шта је са љубављу? зар је Глађеновић већ излацио? Ни најмање. Он ту ствар методично тера. Истина љубав и штудирање нису пријатељи, а Глађеновић треба да штудира, ал он и од тога украде нешто времена.

Он до душе не ће више да иде на „ординарне“ фрајмузике, нити ће стати код капије са каквом собарицом у разговор, то му дерогира; но за то се не туђи од фрајала и дама. У „Јозефштату“ је Глађеновић чувен; једна фрајла, кнежева кћи, да полуди за њим, но он тражи веће партије, ма била каква старија удовица; на ситне партије ни не гледи. Већ се неколико удовица, што имају официну, понудиле, оне му се саме напред клањају, ал Бока не ће ни да зна.

Кнежева кћи у Јозефштату добила би коју хиљаду, а и кнезу је Бока у вољи; пустио му је једаред крв, па је оздравио. Његова се кћи тако забунила са Глађеновићем, да долази с другарицама чак из Јозефштата и шеће се поред Глађеновићевог прозора; а кад је прозор отворен метне унутра „букет“ цвећа. Кад Глађеновић дође кући, види цвеће, ал нема да се јако обрадује, но гледи равнодушно; та готово сваки дан му каква мете тако што на прозор. Он код њих није ни имао другог имена, него „der schöne Mediciner“, „der schwarze Katz“, „der junge hübsche Doktor“; шта ће му више! Глађеновић је био козмополитичне нарави, он није правно разлике због народности.

Кад га неколико дана нема код кнеза у Јозефштату, онда фрајла тражи прилику да га привуче. Тако је једаред изостао неколико дана, а фрајла се начини болесна; брзо зову Глађеновића, а кад он дође, фрајла оздрави. Бивао је код њих већ и на ручку. После ручка је приповедао кнезу о докторији, о „анатомичном музеуму“; кнез га је уважавао као „велеученог мужа“, и не би бранио да му буде зет.

Лепо се носно као увек, но солидније, као што је већ споменуто; брада обријана, она лепа астраганска брада! штета је; ал је опет није бацио, него је пре бријања одсекао и оставио за спомен. То је била прва брада после оног афера, кад му је мрки касапину ону најирвију због Салике ишчупао. Ако нема браде, а оно сад још већма упадају у очи његови коврчasti бркови, изглед му је јуначки. Сад тек Глађеновић изгледа докторски, ил' управо хируршки, мора мало да накриви шешир; и још се нешто берберско задржало, а то је, огледати се, сваки час чистити руком хаљину, намештати косу и гладити бркове.

Златан велики ланац и сат „анкер“ не сме фалити. Десна рука пуна прстења, ал баш на сваком прсту осим палца; на левој руци само један мали прстен, и то Саликин. Онај на десној руци на првом прсту, то је поклон милостиве госпође Гицанке. Кад је у женском друштву, а он скине с прста баш тај велики прстен, на коме је изрезано његово име, па се с њим сигра и по кадгад га пољуби као невешт, да га даме гледају. Кад даме то виде, све прскају од љубоморства, отимају му прстен из руке, и читају изнутра souvenir госпође Гицанке. Особито кнежева фрајла да изађе из коже од љубоморства. Друга опет, на коју Глађеновић слабо гледа, опет из љубоморства начини „виц“, шалу, пита каква је то дама била, која му је дала толики прстен, да би с њим могао вола убити; но то им је Глађеновић као „практикус“ добро протумачио. Он каже, да му милостива госпођа „деГицанова“ за то није поклонила мали, „суфтилан“ прстен, јер је била удата, па би њен супруг могао помислити, да је у њега заљубљена; овако долази као из уважења, што их је сретно излечио, ал садржава опет нешто љубави, јер унутра у прстену стоји изрезано „N. de G. г. Ђ. Г. souvenir“, а то није бадава, на празно.

Глађеновић доиста и држи, да је госпођа Гицанка у њега заљубљена. Враг би га знао, може бити да и јесте, но шта му то помаже?

То је истина да је Глађеновић био и мало сујетан, ал то не чини ништа. Колико људи има, који нису сујетни? И ко има на што да је сујетан, за што да није?

Глађеновић и може бити сујетан, управо поносит, јер му је дед био прост граничар, отац берберин и то сеоски, а он ево већ на прагу — доктор.

За то се не чуди, што се за њега оти-мају. Хаљина има ваздан, „прециоза“, „шму-ка“, и новаца има, а имао би још више, да се не дружи с „бароном.“ Па онда ове године свршава „курз“! Глађеновићу, та ти си нај-сретнији човек! тако кад-кад сам себи говори по соби ходајући. Сад може бирати фрајле и даме удовице. Што му се нуде удовице нег-дашњих бербера, што имају официну, то му је већ досадно.

Он сад проводи љубав некако у идеалу, некако као што он има обичај писати „im hailigen Gaiste“, то јест љуби у духу, у срцу — одсутан.

Тако он сад љуби госпођу Гицанку. Он је приметио, шта! уверио се да је госпођа Гицанка у њега заљубљена. Глађеновићев логични и галантни склад каже, да и он мора у њу заљубљен бити.

Па шта је од такве идеалне љубави? шта му то користи, кад има супруга?

Ал у свету се свашта догађа; ако го-сподар Гицан умре?

До душе, он је за сад здрав, ал може умрети. Глађеновић је своју дужност учинио, излечио га је, ал је опет у божијим рукама. Може умрети, па у чије руке да дође мило-стива и богата госпођа Гицанка? Зар у туђе? онда боље у Глађеновићеве. Тако мисли Гла-ђеновић. Боље он него други, а он није ни најмање крив, ако се тако догоди. То би онда била „партија“ за њега.

А шта је са Саликом? шта ли са спо-меном Милеве?

Милева и Салика! то су била два „кон-трапола“ у срцу Глађеновића. Позитиван Са-лика, негативан Милева.

Милева је била лепа, а принципалова кћи, и још ривал лаћман ту. То су три фактора, или као што Глађеновић каже, „калефактора“, која би сваког узбудила. Гла-ђеновић је поштено мислио, да узме принци-палову кћер, да му господар Макса преда официну, па би био задовољан. Милева га је презрела, дала се другом у објатија, његов задатак је решен и завршен. Мисли се, кад би случајно опет до Милеве дошао, би ли је волео, били је узео? Дуго се мисли, траг љубави стоји у срцу, ал опет изриче осуду: никад више! Тако ју је изгустирао, као она лаћмана.

Но шта је са Саликом? Од куд она баш као сателит да дође за Глађеновићем у Пешту, а овамо никакве свезе?

Кад је Салика чула, да је Глађеновић отишао у Пешту, није могла одолети срцу, ма да је била с њим „фаше“, ного одмах хајд за њим. Она се држи оног примера: „Die alte, erste Liebe rostet nie.“

Дође за њим у Пешту. Ту треба најпре да се смести. Узме стан код једне „хаузмај-сторовице“. Ту је била месец дана, тумарала је које куд, не једаред је плакала, не може нигде да наиђе на Глађеновића, Недељом се шета, тражи официне, опет не може Глађе-новића да нађе. Само да га види, да се с њим састане, једаред да се разговара, опростила би му целу Милевину комедију. Знала је она, да је то само „каприц“ од њега, и да он њу воле.

Тако су јој пролазили месеци, а о Глађе-новићу ни гласа. Једаред чује од своје „ве-шерке“, Дренкованове газдарице, да је она

видела једног „феш“ субјекта код ње, управо код Дренкована, који по описивању са свим наличи на Глађеновића. Ал јој је још и то исприповедала. да је тај исти у „косту“ и „квартиру“ код Шпицедерке, што учи ба-бички курз. Салика у једном магновењу ми-сли да може бити, а у другом, да не може. Код Глађеновића је све можно. Међутим је видио јурат, и допала му се.

До три дана би ће онај знаменити „бор-фођастовски“ бал, и јурат поднесе Салики билету. До сада није још никакве љубави било између ње и јурата. Но кад је дошла на бал и видла Глађеновића са Шпицедерком, било јој је доста; а тако исто и њему. Да је Ђока то знао, не би се са Шпицедерком упознао. Он је њу познао, ал се чинио да је не познаје. Но и њено је око њега одмах познало, и да јој је пружио руку, никад не би јурата ни погледала.

Ал видиш чуда! Глађеновић окреће главу од ње, Шпицедерка му заробила зе-ницу, не сме на њу ни гледати; то је много! Јурат се окреће око ње, и она хоће да прави пркос, и има право.

Још би могло што међу њима бити, само да се није догодило онај жалосни призор при крају бала, кад су се тамо са шалови замотавали, и једно на друго бонбоне бацали. То је био за њих casus belli, и то за навек. Шпицедерка приотела Глађеновића, а јурат опет Салику.

Никад се више не могу искрено прибли-жити и свезати, баш за то, што су се некад тако јако волели.

За то он њу и није тражио, а ни она њега. Они су били отети, заробљени.

За то јој се Глађеновић није јавно љу-базним погледом, кад је видно на дурбину, како седи покрај јурата. И она је од њега окретала лице, само је пламенит поглед на њега бацала. Код ње је остало ипак више љубави, него код Глађеновића.

Но наста опет велика промена.

Јурат положи адвокатски испит, а Са-лика остане опет усамљена. Растопи се и друга љубав. Јурат јој до душе обрицао, да ће се вратити и њу кући одвести, ал нити је он озбиљно мислио, нити је она веровала.

Шта ће сад Салика?

Тешко јој пао и прелазак из прве љубави у другу; а сад да забаса из друге у трећу? Страшно. Мисли се, не би ли боље било из друге опет у прву?

Она је готова; ал како стоји са Глађе-новићем? Не знам шта би и онда било, да не беше јурата; сад као курзиста, што већ свршава, а негда тек субјект, то је са свим други рачун.

Салика је пратила све Глађеновићеве кораке, без да је он за то и знао.

Дренкованка јој је све достављала. И то је Салика знала, да је и Глађеновић усам-љен. Хоће да покуша срећу.

Начини са Дренкованком план, да Гла-ђеновића изненади. Дренкован ће звати Гла-ђеновића на вечеру. Салика ће бити сакри-вена у „шпајсу“, врата до собе.

Глађеновић се једва дао намолити, јер се већ држао за нешто веће од Дренкована. С њим се тек случајно састајао, и то ретко у „борфођастову“. Тако исто и са Рингел-бахом се ретко састајао, но ипак би га из згфалности увек почастио, ал му не да увек за право, и већ се дншпута с њим о ме-дници.

Дакле Глађеновић дође на вечеру.

Лепо вечерају, Дренкован му једнако пуни чашу, куца се, рад је да га подгреје. Но не иде то тако лако. Дренкован покуша с другог краја; такне се слабе стране, где ће се Глађеновић угрејати, у љубав и песме. Зна се, да су у певању ривали, па ће се у певању заборавити и боље пити.

Дренкован почне певати, Глађеновић секундира, а Дренкованка држи „алт“. Трио красно иде. После почне Глађеновић, Дрен-кован секундира, а Дренкованка опет држи „алт“. Још лепше иде. Сад се опет куцају, нију, па опет Дренкован почиње. То нати-цање је трајало до никле, док га Дренкован не прекиде.

„Ал Ђоко, јест' да имаш глас; бадава, надмашно си ме.“

„Још то није ништа, нисам са свим при „хамуру“, морам да штудирам; није шала! рад сам почетком нове године диплому до-бити. Ал да си ме чуо, кад сам певао код господара Гицана! сам себи сам се чудно; господар Гицан ми је после казао, да воле мене слушати, нег оперу. Ал и био сам добре воље; шест недеља живио сам с њима као бубрег у лоју, возао сам се о његовом трош-ку, дијурну моју сам имао, а на послетку до-био сам дванаест дуката и овај прстен. Да је „кура“ дуже трајала, било би и више.“

„И ти баш од госпође Гицанове доби тај прстен?“

„А да; видиш шта је изнутра, читај!“

„Наталија де Гицан, г. Ђ. Г. совуенир. Красно! Шта је то „совуенир“?“

„Не знам ти управо ни сам; не ћу да пи-там, но то ће бити француски ил енглески, и ваљда произлази од суверендора, великог дуката, да је прстен чисто суверендорско злато.“

„Тако ће и бити. Но та госпођа Гицанка мора да је бацила око на тебе, од куд баш прстен да ти да?“

„Мож' и то бити. Увек ме очила у сред очију; знаш позна то човек по женској, кад га воле, па и кад смо се праштали, јако ме је стисла за руку.“

„То је већ ту. Ти си баш сретан, при-влачиш женске као магнет. Ал кажи ми, коју си ти у твом веку најволео?“

„Ко би то на памет знао! Морао би их најпре од почетка, од прве пребројати. Но чекај . . . док се промислим . . . од те две сад управо не знам коју, Милеву Гаврину се-стру, или Селингер Салику.“

„Ал кажи коју си већма волео?“

„Једнако обадве, ал Салика је имала боље срце; Милева је била подсмешљива, тако је и прошла.“

„Па да ли још волеш Салику?“

„Не водем је. Која се са јуратима раз-говара, та не може бити Глађеновићка, и да тог није било, можда би што још и било; јер бадава, Салика је лепа девојка, а за мене би и у ватру скочила.“

Салика је све то слушала, но ове по-следње речи јој се тако косну срца, да се већ није могла више уздржати, него отвори врата, па клекне пред Глађеновића.

„Lieber Gjoka! Ти си мене оставио, не ја тебе; ти си хтео Милеву узети, а она није хтела. Ја сам за тобом дошла. Ја јурата ни-сам познавала; само ми је дао билету за бал, ал кад сам видла ту Шпицедерку, била ми је крвава, па сам правила мало „труп.“ Опрости ми! ја ћу теби све опростити!“

Хоће да нагне главу на Глађеновићеве ноге, ал Ђока брзо устане, узме шешир и формално побегне; само се чуло „нисам ја више твој.“

Сирота Салика оста плачући, и Дренко-ванов план није рђаво испао.

Салика сад тек види да је пропала. У Новом Саду још се надала, ма да се већ онде прекинуло. Ал то је било код ње привремено; чекала је, била је уверена да Милева волије лаћмана, него Глађеновића. Кад је јурат отишао, мислила је, да ће се како год опет измирити.

Сад се тек и Салика закуне, да га никад више не ће волети, и избаци га из срца, као негда Милева лаћмана.

Шта је дало Ђоки повода, да баш тако свирепо са Саликом поступа?

То је загонетка коју треба решити.

Где су оне задате речи? где су заклетве, положене на „фрај-музики“ у Новом Саду, због чега је од каспа страдао?

Глађеновић је био човек мекана срца. Побојао се да ће га плач Саликин победити, па је испред тога плача побегао. Могао је стари спомен оживити, то би му могло због „партије“ шкодити; за то је волео силом се показати жесток. Јер све је бадава. Он собарицу Салику већ не би могао узети. Но да једаред за свагда с њом прекине, напише јој ово писмо:

„An die Stumadl Salika Selinger, poste restante abzugeben beim Herrn Sebastian Drenkovan, Student und Kirchesenger. Pest, bei der griehish nicht katolishe Kirche.“

Mein Herz klopf nit mer für inen, si san holt a Stumadl und ih vill doktor sayn. Kems mir Ruh, es kibt gnah juraten und soldot'n, mir prauhens nit mehr, veg majner kenens auch den Fleishoker hajraten. Салика мене више видит не ћеш, аде аф евикиет. Gjoка von Gladenovics, manupropria, im Monate April vird shon kyrurg sein.“

Кад је Салика то писмо добила, није више ни плакала, него га је поцепала и бацила у ватру.

Глађеновић пак казао је Дренковану и Дренкованици, да се више с њим тако не шале, јер ће он то као увреду узети, и не ће се више никад с њима разговарати.

(Продужиће се.)

ЛАРАБИЈАТА.

Од ПАВЛА ХАЈЗЕА.

Сунце се још није родило. Над Везувом се спустила сива магла, која се чак до Напуља ширила и варошице на морској обали покривала. Море је било мирно. Али на марини, која је под високом сорентинском обалом у једном уском заливу смештена, ишли су већ рибари са својим женама да превуку на обалу чупове с мрежама, које су преко ноћи за риболов раширене биле. Други су опет опремали своје барке, угађали јадра и износили весла из своје дова, који су дубоко у стену удубљени и решеткама затворени, јер се ту бродарска опрема преко ноћ остављала. — Нико није био беспослен; и старци, који нису више возили по мору, помагали су извлачити мреже, а по где-где стајала је по која бака с вретеном у руци на равном крову, или се са унучадима занимала, док јој је међу тим кћи своје мужу помагала.

„Видиш Рахило? ено нашег попа“, рече нека бака једном девојчету од својих 10 година, које је поред ње вретеном махала, „баш сад улази у лађу. Антонино ће да га превезе на Капри. О, пресвета богородице! како неиспаван изгледа наш господин!“ — И за тим покаже руком на једног малог умиљатог свештеника, који је у барку баш седао, по што је најпре своју црну мантију пажљиво подигао и преко дрвене клупе прострљо. Сви на обали прекину посао, да виде како ће се свештеник кренути, а он се лево и десно љубазно клањао и поздрављао.

„А за што иде он на Капри, мајко?“ запита дете. „Зар тамо немају људи свог свештеника, кад нашег позајмују?“

„Не будали“, рече бака. „Имају их доста, и најлепших цркава, па још и једног пустињика, кога ми немамо. Али има тамо једна отмена госпођа, која је дуго овде у Соренту живела и која је била јако болесна, па је попа морао често ићи к њој, кад су мислили, да не ће ноћ преживети. Али пресвета богородица јој поможе, те је оздравила и могла се сваки дан купати у мору. Кад је одавде поласила тамо преко на Капри, поклонила је лепу гомилу дуката на цркву и сиротињу и није хтела пре огњи, док јој попа не обећа,

да ће је тамо посећавати и да ће је исповедати. Јер то је за дивно чудо, што она о њему мисли. А ми се можемо за срећне држати, што њега имамо за свештеника, који врлине има, као какав владика, и за кога се и великаши распитују. Да га Бог поживи!“ — На то махне с руком чамцу, који се баш хтеде од обале отиснути.

„Хоћемо ли имати лепо време, синко?“ запита мали свештеник и погледа сумњиво к Напуљу.

„Сунце се још није родило“, одговори бродар. „То мало магле ће лако растерати.“

„А ти веслај, да још пре врућине стигнемо.“

Антонино баш ухвати велико весло, да барку отисне, али у тај мах застаде и погледа на високи стрми пут, који од варошице Сорента к марини води.

Горе се указа једна девојка витког стаса, која је преко камења хитила и марамом махала. Под пазухом је носила један завежљај, а одело јој беше доста сиротињско. Али је ипак имала скоро отмен, само мало дивљн начин, да главу на траг држи, а црни курјук, који је преко чела савила, стајао јој је као дијадема.

„На шта чекамо?“ запита свештеник.

„Ено иде још неко овамо, јачачно хоће на Капри. Ако ви допустите, оче — за то не ће спорије ићи, јер је то једно младо девојче од својих осамнаест година.“

У том тренутку појави се девојка иза зида, који криви пут обима. „Лаурела?“ рече свештеник.

„Шта ће она у Капри?“

Антонино слеже раменима. — Девојка се приближивала брзим кораком и гледала је преда се.

„Добар дан, Ларабијато!“ повикаше неколико младих бродара. — Они би без сумње и више шта рекли, да их није присуство свештениково држало у запту; јер онај неми дрски начин, с којим је девојка њихов поздрав примила, као да је разузданике дражио. —

„Добар дан, Лаурело“, — рече сад и свештеник. „Како је? Хоћеш и ти на Капри?“ —

„Ако ми је дозвољено, оче!“ —

„Питај Антонино, он је патрон барке. — Сваки је господар своје имаовине, а господ Бог је над нама свима.“

„Ево по карлина“, рече Лаурела, и није младог бродара ни погледала. — „Ако се за ово могу превести.“

„Ти га можеш боље требати, него ја“, промрмља бродар и гури неколико котарица с неранцама у крај, да начини места. Носио их је преко на продају, јер на том стеновитом острву не роди толико, да би могло многе посетаче намирити.

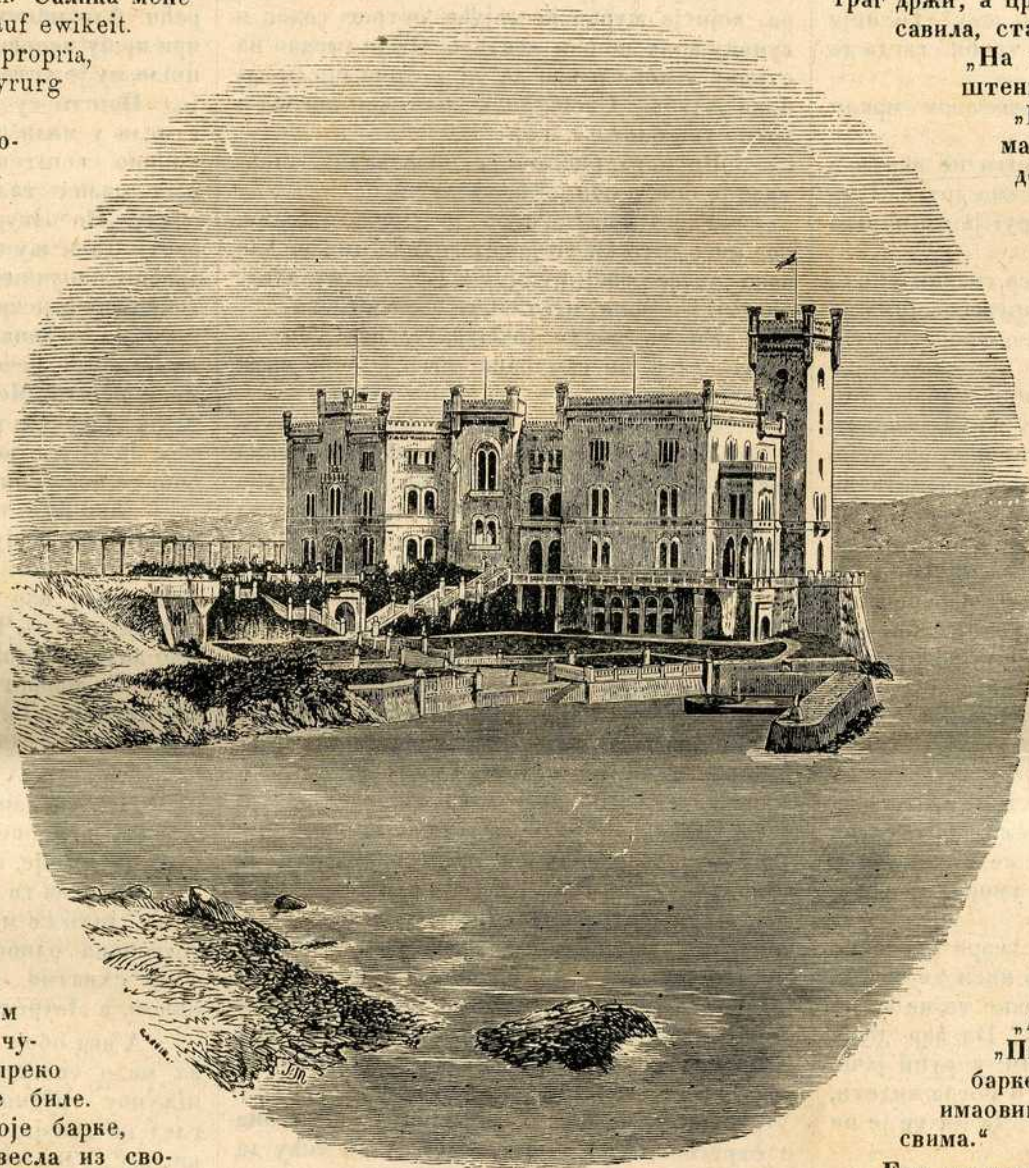
„Ја не ћу да ме бадава возите“, одговори девојка и сабере црне обрве.

„Ходи само, дете“, рече свештеник. „Он је добар младић, па не ће да се обогати од твоје сиротиње. Хајде, ходи овамо — и пружи јој руку — па седи овде до мене. Видиш, он ти је прострљо свој капут, да мекше седиш. На мене није толико пазио. Али младеж тако увек чини. На једну малу девојчицу више се пази, него на десет свештеника. Но, но, не требаш се извињавати, Тонино; то је тако божија уредба, да се једнако с једнаким слаже.“

Лаурела је међу тим ушла у барку и села је, по што је најпре отиснула капут на страну, без да је речи рекла. Млади бродар остави га и промрмља нешто кроз зубе. Онда се снажно отисне од обале и мала барка одлети у море.

„Шта имаш ту у завежљају?“ запита свештеник, кад су се возили преко мора, које се баш од првих сунчаних зракова расветлило.

„Свиле, пређе и један лебац, оче! Свилу треба да продам на Капри једној жени, која прави траке, а пређу једној другој.“

Мирамаре.

„Јеси ли то ти сама прела?“

„Јесам, господине.“

„Ако се добро опомињем, и ти си учила правити траке.“

„Јесам, господине. Али ми је сад матери све горе, па не могу никуда из куће, а сами да купимо разбој, не би га могли платити.“

„Дакле јој је горе! Ох, ох! Кад сам о ускрсу код вас био, била је још на ногама.“

„Пролеће је увек најгоре доба за њу. Од кад смо оне велике буре и земљотресе имали, непрестано је морала лежати од бола.“

„Не пропуштај молити се Богу, дете моје. Препоблагословена богородица ће теј саслушати. Буди добра и вредна, па ће добро бити.“

После једне почивке рече: „Кад си преко обале долазила, викали су ти: добар дан, Ларабијато! За што те тако зову? То није лепо име за хришћанку, која треба свагда да је блага и смирена.“

Девојка се зажари у читавом мрком лицу, а очи јој севаху.

„Они ми тако пркосе, што не играм и не певам, и што не ћеретам као друге. Требало би да ме оставе на миру; ја им ништа не чиним.“

„Али ти би могла бити са сваким умиљна. Нека играју и певају друге, којима је живот лакши. Али лепу реч проговорити, пристоји се и невеселом.“

Она спусти поглед и сабере обрве још већма, као да је хтела под њима сакрити своје црне очи. Ђутећи возили су се неко време. Сунце је већ стајало величанствено над бреговима, врх Везува се помолио из облака, који су му подножје још застирала, а беле куће у равници сорентској блистале су се између зелених вртова од наранаца.

„Јеси ли што чула о оном сликару, Лаурело, о оном Неаполитанцу, што те је хтео узети?“ запита свештеник.

Она махаше главом.

„Он је онда дошао да те снимн. За што си га одбила?“

„А за што је он то хтео? Друге су лепше од мене. Па онда — ко зна шта би он с тим учинио. Могао би ме опчинити и душу ми оскврнити, или ме уморити, говорила је мати.“

„Не веруј тако грешне ствари“, говорио је свештеник озбиљно. „Зар ниси ти свагда у божијој руци; без његове воље ти не ће ни једна длака на глави фалити? Па зар да је човек са таквом једном сликом у руци јачи, него господ Бог? — Па онда си могла видети, да је он теби добра желео. Да ли те је он иначе хтео узети?“

Она је ћутала.

„Па за што си га одбила? Кажу да је био ваљан и угледан човек, и могао би тебе и твоју матер боље хранити, него ти сад са то мало предива.“

„Ми смо сироти“, рече она жестоко, „а моја мати је од толико времена болесна. Ми би му само на терету били. А и ја нисам за господина. Кад би његови пријатељи к њему дошли, он би се стидео мене.“

„Шта ти говориш! Та ја сам ти казао, да је он добар човек био. Па осим тога хтео је да се пресели у Сорент. Такав ти не ће скоро доћи, који вам је као с неба послан био, да вам помогне.“

„Ја не ћу никаквог мужа, никад!“ рече она упорно и као за себе.

„Јеси ли се заветовала, или хоћеш да идеш у манастир?“

Она махаше главом.

„Људи имају право, што ти пребацују да си тврдоглава, ма да оно име није лепо. Зар не помишљаш, да ти ниси сама у свету и да с твојим јогунством твојој болној матери живот и болест само огорчаваш? Каквих важних узрока можеш имати, да сваку по-

штену руку одбијаш, која хоће тебе и твоју матер да потпомогне? Одговори ми, Лаурело!“

„Ја и имам један узрок“, проговори она тихо и устежући се; „али не могу га казати.“

„Не можеш казати? Па ни мени не? Твоје свештенику, коме ти иначе све исповедаш и коме верујеш да ти добра жели? Или ваљда не?“

Она климне главом.

„Дакле олакшај срцу, дете моје. Ако имаш право, то ћу ја први бити, који ће ти дати за право. Ти си млада и мало познајеш свет, па би се доцније могла кајати, што си због детањастих мисли своју срећу проиграла.“

Она баци брз плашљив поглед на бродара, који је журно веслајући остраг седео и вунену капу на очи навуклао. Он је гледао на страну у море и као да се у своје мисли дубоко задубио. Свештеник виде њен поглед и нагне уво ближе к њој.

„Ви мога оца нисте познавали“, шептала је она, а очи јој бежу мутне.

„Твога оца? Та он је умрло, мислим, пре него што си ти десет година имала. Али како да је твој отац — Бог да му душу прости — крив, што си ти тврдоглава?“

„Ви га нисте познавали, оче! Ви не знате, да је он сам крив, што је моја мати болесна.“

„Како то?“

„Јер ју је зоставио и тукао и ногама газио. Ја памтим још оне ноћи, кад је кући долазио и у беснилу био. Она му није никад ни речи рекла и чинила је све, што је он желео. А он ју је тукао, да ми је срце хтело пући. Ја сам онда навукла покривач преко главе и чинила сам се, као да спавам, али сам целу ноћ плакала. Па кад ју је видео на земљи, преобразио се махом и подигао ју је и љубио тако, да је викала, да ће је угушити. Мати ми је забранила да никад ни речи о томе не кажем; али ју је то тако болело, да сад после толико година, од кад је он умрло, још није оздравила. И ако — не дај Боже — рано умре, то ја знам, ко ју је убио.“

Мали свештеник је махао главом и чинио се као да се с мислима бори, у колико ће девојци дати за право. Најпосле рече: „Опрости му, као што му је твоја мати опростила. Одврати твоје мисли од тих жалосних слика, Лаурело! Наступиће лепша времена за тебе, где ћеш на све заборавити.“

„Никад не ћу то заборавити“, рече она и стресе се. „И знајте, оче, за то хоћу да останем девојка, да ником не будем подчињена, који би ме зоставио, па онда миловао. Сад кад хоће ко год да ме туче или милује, знам се бранити. Али моја мати већ се није смела бранити, није се могла одбранити од удараца, нити од пољубаца, јер га је волела. А ја не ћу никог тако да вољем, да после за њега болујем.“

„Зар ти сад ниси дете и не говориш као неко, ко ништа не зна о ономе, шта се на земљи догађа? Зар су сви људи, као што је твој сиромаштац био, да свакој ћуди и страсти попуштају и са својим женама рђаво поступају? Зар ти ниси видела доста ваљаних људи у читавом суседству, и жена, које у миру и слози са својим мужевима живе?“

„Ни о мом оцу није нико знао, какав је према мојој матери био, јер би она пре хиљаду пута умрла, него што би то коме казала или се потужила. А то све за то, што га је волела. Кад је љубав така, да она човеку уста затвара, кад треба за помоћ да виче, и човека немоћним чини против горег нечег, него што и најгори непријатељ може неком учинити, онда не ћу никад моје срце да дам човеку.“

„Ја ти кажем, да си ти дете и да не знаш, шта говориш. Много ће тебе срце и питати, да ли ти хоћеш да љубиш или не, кад његово време буде дошло, онда ти не ће ништа помоћи, што си сад себи у главу увртила.“ — После једне почивке рече: „Зар си ти слутила, да ће онај сликар с тобом суров бити?“

„Он ме је гледао погледом, какав сам видела у мог оца, кад је матер молио и у наручја узимао, да јој опет лепу реч рекне. Те погледе ја познајем. Има их и онај, који је у стању тући своју жену, која му није никад ништа на жао учинила. Ја сам се згрозила, кад сам те погледе по ново видела.“

За тим је по дуже ћутала. И свештеник је ћутао. Он је јамачно размишљао о многим лепим пословицама, које би могао девојци рећи. Али присуство младог бродара, који је при крају исповести немирнији постао, запушило му је уста.

Пошто су после путовања од два сата стигли у мали залив код Капри, изнесе Антонино свештеника из барке преко последњих малих таласа и спусти га смерно на обалу. Но Лаурела није чекала, док се он врати да и њу изнесе; она скупи сукњу, узе дрвене папучице под десну, а завежљај под леву руку и искрца се брзо на суво.

„Ја ћу данас на сваки начин дуго остати на Капри“, рече свештеник, „ти немој на мене чекати. Можда ћу тек сутра доћи кући. А ти, Лаурело, кад доћеш кући, поздравни матер. Ја ћу вас још ове недеље посетити. Ти ћеш се без сумње још данас вратити?“

„Ако буде прилике“, рече девојка и поче намештати своју сукњу.

„Ти знаш, да и ја морам натраг“, рече Антонино, као што је он мислио, са свим равнодушно. „Чекаћу на тебе до вечерња. Ако дотле не доћеш, мени је све једно.“

„Ти мораш доћи, Лаурело“, упадне мали свештеник. „Ти не смеш твоју матер преко ноћи саму оставити. — Имаш ли далеко да идеш?“

„На Анакапри, у један летњиковица.“

„А ја морам горе на Капри. Бог нек те чува, дете моје, и тебе, сине мој!“

Лаурела га пољуби у руку и рече „збогом“, што се могло и на свештеника и на Антонино односити. Али Антонино то није тако схватио. Он скине капу пред свештеником, а Лаурелу и не погледа.

А кад обоје одоше, попраати очима само за мало свештеника, који је по дубоком шљунку трудно корачао, па онда баци поглед на девојку, која се упутила десно на висину, закљонивши руком очи од жарког сунца. Пре него што се пут горе иза зидова савијао, застаде она за један тренутак, као да се мало одмори, и обазре се. Марина је лежала пред њеним ногама, око ње се подизала кршна стена, море се плавило у необичној дражи — било је заиста вредно, да се човек окрене. Случај хтеде, да се њен поглед, прелетивши преко Антонинове барке, сусрете са погледом, који је Антонино за њом управно. Обоје се тако кренуше, као људи, који хоће да се извине, што се нешто само из непажње догодило. За тим девојка продужи свој пут.

Био је један сат после по дне, а Антонино је седео већ два сата на једној клупи пред рибарском крчмом. Морало му се нешто по глави врсти; јер је сваких пет минута нагло устајао, излазио на сунце и гледао пажљиво на путове, који лево и десно воде двама варошима на острву. Време му се чини сумњиво, рекао је крчмарици. Оно је истина ведро, али он познаје ту боју неба и мора. Исто тако је изгледало пре последње велике буре, кад је једну ниглеску породицу

једва с тешком муком на суво изнео. Она ће се још сећати.

„Не сећам се“, одговори жена.

„Дакле, помислите на мене, ако се још до вечера промене време.“

„Има ли много госпоре тамо преко?“ запита крчмарица после кратког ћутања.

„Сад тек почиње. До сад нам је рђаво ишло. Они, који због купатила долазе, споро се искупљају.“

„Пролеће је касно наступило. Јесте ли ви више заслужили, него ми овде на Капри?“

„Не би доста било, да два пут на недељу једемо да само од барке живимо. По кад-кад однесем писмо у Напуљ, или извезем каквог господина на море, који хоће да пеца рибу — то је било све. Али ви знате, да мој ујак има оне велике баште од неранаца и да је богат човек. Тонино, вели он, док сам ја жив, ти не ћеш трпети нужду, а и после ћу се за тебе побринути. Тако сам с божијом помоћу претурно зиму.“

„Има ли ваш стриц деце?“

„Нема. Он се никад није женио и био је дуго ван земље, где је леп новац заслужио. А сад намерава узети у закуп велике риболове, и хоће мене да намести над свима.“

„О, па то сте ви срећан човек, Антонино.“

Млади бродар слегне раменима. „Сваки има нешто, што га пече“, рече он. За тим скочи и стаде гледати и лево и десно, какво је време, ма да зна, да се само с једне стране погађа време.

„Ја ћу вам донети још једну боцу. Ваш стриц може платити“, рече крчмарица.

„Само још једну чашу, јер вам је вино сувише јако. Глава ми је већ са свим угрејана.“

„То вино не иде у крв. Можете пити колико хоћете. Ево иде мој муж, с њим морате мало седити и разговарати.“

Изаоста, са мрежом преко рамена, с црвеном капом преко кудраве косе, силазио се господар крчме са виса. Он је однео био рибу у варош, коју је она отмена госпођа наручила, да малог свештеника сорентског почасту. Кад смотри младог бродара, махне срдачно руком на њега, поздрави га, седне после до њега на клупу и поче питати и приповедати. Баш донесе крчмарица другу боцу правог, некрштеног каприског вина, кад с лева закрвча шљунак и Лаурела се указа. Она их поздрави главом и застане.

Антонино скочи. „Ја морам ићи“, рече он. „То је девојка из Сорента, која је јутрос са господином нашим дошла, па хоће до вечери да се врати к болесној матери.“

„Но, но, дуго је још до ноћи“, рече рибар. „Ваљда ће имати времена, да једну чашу вина попије. Хајд' жено, донеси још једну чашу.“

„Захваљујем, ја не пијем“, рече Лаурела и оста подалеко од њих.

„Наточи само, жено, наточи! Она хоће да је човек моли.“

„Оставите је“, рече бродар. „Она је тврдоглава; што један пут не ће, на то је нико не ће приволети.“ — За тим се на брзо опрости, отрчи до барке, одрешу конопац и стане чекајући девојку. Она се јави још један пут крчмару и крчмарици, и пође устежући се к барци. Обазирала се на све стране, као да очекује, да још ко год дође. Али на марини не беше никога; рибари су спавали или су се са удицама и мрежама по мору возили, неке жене и деца седели су код врата, спавајући или пређући, а странци, који су јутрос прешли, чекали су са повратком, док се залади. Она се и није могла дуго обазирати, јер пре него што се одбранити могла, узео ју је Антонино на руке, и однео је као дете у барку. Онда скочи и он унутра и после неколико тренутака су већ били на широком мору.

Она је села напред у барку и окренула му је у полак леђа тако, да ју је само са стране могао видети. Црте су јој биле још озбиљније, него обично. Преко ниског чела висила јој је коса, око танких ноздрва дрхтала јој нека необична црта, пуна уста беху јој затворена. — Док су се тако неко време по мору возили, осети она жегу, те извади лебац из мараме и повеже је преко главе. Онда почне јести леба; то јој је био ручак, јер на Капри није ништа окусила.

Антонино то није дуго гледао. Он узе из једног кошара, који је јутрос био пун неранаца, две и рече: „Ево ти нешто поред леба, Лаурело. Немој мислити, да сам их за тебе оставио. Откопљале су се из кошара у барку, а ја сам их нашао, кад сам празне кошаре опет у барку метуо.“

„Једи их ти. Ја сам задовољна с мојим лебом.“

„Оне разхлађују у врућини, а ти си далеко ишла.“

„Дали су ми горе чашу воде, па ме је то разхладило.“

„Како хоћеш“, рече он и баци их натраг у кошар.

За тим ућуте. Море је било равно као огледало и једва је плускало око барке. И беле морске птице летеле су мирно по свој пљен.

„Ти би могла те две неранце твојој матери однети“, отпоче опет Антонино.

„Ми имамо неранаца код куће, а кад нам их нестане, онда ћу ићи, па ћу купити.“

„Однеси их само, и поздрав од мене.“

„Она те и не познаје.“

„Па можеш јој ти казати, ко сам.“

„Не познајем те ни ја.“

То није било први пут, да га се тако одрицала. Пре године дана, баш кад је сликар био дошао у Сорент, десило се једаред у недељу, да се Антонино са другим момцима на једном празном месту поред друма бочија играо. Ту је сликар први пут сусрео Лаурелу, која је, носећи крчак с водом на глави, поред њега прошла, без да га је погледала. Неаполитанац, збуњен њеном лепотом, стаде и гледао је за њом, ма да је у међи игре био и да се могао у два корака склонити. Једна тврда лопта, која га је у ногу ударила, морала га је опоменути, да ту није место, где се премисља. Он се окрене, као да очекује извинење. Млади бродар, који је лопту бацио, стајао је ћутећи и дрско у средини својих пријатеља, те је странац видео, да је најбоље не упуштати се у кавгу, и отићи. Но о томе се ипак говорило, а особито, кад је сликар Лаурелу јавно запросио.

„Ја га не познајем“, рекла је Лаурела срдито, кад ју је сликар запитао, да ли она њега због оног грубог момка одбија. А и њој је онај гозор дошао до ушију. Од оног доба јамачно га је познала, кад се с њом сусрео.

Сад су седели у барци као најљући непријатељи и обојима је срце куцало смртно. Лице Антониново, које је обично благо било, зацрвенило се од јарости; он је веслом тако јако ударао по таласима, да је пена прскала преко њега, а усна су му тако задрхтавала, као да је страшне речи говорио. Она се чинила, као да то не примећује, хтела је да са свим равнодушно изгледа, нагла се преко краја чамца и пролуштала је таласе кроз прсте. После је опет одрешила мараму и намештала косу, као да је сама у чамцу. Само су јој обрве још дрктале, и узалуд је држала мокре руке на зажарене образе, да их разлади.

Били су на сред мора, ни из близа ни из далека није се видело ни једно јадро. Острво је остало иза њих, обала је била далеко и ни једна морска птица није прелетала преко те тихе мирне самоће. Антонино погледа око себе. Чинило се, као да му нека мисао

дође. Црвенила нестала на једаред са његових образа и он испусти весла. Нехотице погледа Лаурела на њега пажљиво, али без страха.

„Ја морам крај учинити“, прсну бродар.

„Већ ми сувише дуго траје и чудим се, како до сад због тога нисам пропао. Ти ме не познајеш, велиш? Зар ниси доста пута гледала, кад сам поред тебе пролазио као безуман, и имао пуно срце да ти искажем? А ти си се само кривелила и окретала ми леђа.“

„Шта сам имала с тобом говорити?“ рече она кратко. „Ја сам видела, да си ти хтео са мном да започнеш. Али ја нисам хтела да људи са мном уста испирају за ништа и опет ништа. Јер те за мужа не ћу, ни тебе, нити иког другог.“

„Нити иког другог? Тако не ћеш увек говорити. Зар што си сликара одбила? — Онда си још била дете. Доћиће време, кад ће и теби самавање додијати, па онда ћеш, као што си ти махнута, поћи ма за кога.“

„Нико не зна своју будућност. Може бити, да ћу и ја моје мисли променути. Шта се то тебе тиче?“

„Шта се то мене тиче?“ плану он и скочи са свога седишта тако нагло, да се чун заљуљао. „Шта се то мене тиче? И ти то још можеш питати, кад знаш како је са мном? Онај мора бедно пропасти, кога код тебе срећа боље послужи, него мене!“

„Јесам ли се ја теби икад обећала? Могу ли ти ја шта, што си ти махнит? Какво право имаш ти нада мном?“

„О“, повика он, „јесте, не стоји написано, да то није ни један адвокат латински написао и запечатио; али то знам, да имам толико права над тобом, као што имам права доћи у небо, ако сам на земљи ваљан био. Мислиш ли ти, да би ја могао гледати, да ти са другим идеш у цркву, а девојке да пролазе поред мене и да слежу раменима. Да ли да доживим ту погруду?“

„Чини шта знаш. Мене не ћеш застрашити, ма колико ти претио. А и ја ћу чинити, шта ја хоћу.“

„Ти не ћеш дуго тако говорити“, рече он и уздрхта се по читавом телу. Ја сам доста човек, да не допустим, да ми така јогуница не огорчава живот још дуже. Знаш ли ти, да си овде у мојој власти и да мораш чинити, шта ја хоћу?“

Она се мало стресе и севну очима на њега.

„Убиј ме, ако се усуђујеш“, рече она полако.

„Човек ништа не треба у полу да чини“, рече он промуклим гласом. „Има умору места за нас обоје. Ја ти не могу помоћи, дете“, — и он је говорио скоро сажалевајући, као иза сна — „али ми морамо доле, обоје, заједно, и сад!“ продере се и ухвати је напрасно обема рукама. Али у тај мах повуче десну руку натраг, крв прокуља, она га је јако ујела.

„Морам ли чинити, шта ти хоћеш?“ повиче она и брзо окренувши се отисне га од себе. „Дед' покажи, јесам ли у твојој власти!“ С тим скочи из чуна и нестане је за часак у дубљини.

Она се на скоро опет појави; сувња јој се приљубила телу, коса јој се у таласима расплела и висила јој о врату, рукама је плувала и без да је гласа пустила, плувала је снажно од барке к обали.

Антонино је изгледао, као да му је страх памет одузела. Он је стајао у чуно нагнут, упуљо је поглед у њу, као да се пред његовим очима неко чудо збива. Онда се задрма, скочи к веслима и повеже свом снагом за њом, а дно од чуна црвенило се од крви, која је непрестано текла.

За час је био близу ње, ма да је брзо плувала. „Преклињем те богородицом!“ викао је, „ходи у чун. Ја сам био безуман; Бог

зна, шта ми је памет занело. Као муња с неба пројури ми кроз главу, да сам се распалио и нисам знао, шта сам чинио и говорио. Ти не треба да ми опростиш, Лаурело, спаси само твој живот и ходи у чун.“

Она је плувала даље, као да ништа није чула.

„Ти не можеш доћи до обале, има још две миље. Помисли на твоју матер. Ако се теби каква несрећа догоди, ја ћу умрети од ужаса.“

Она промери једним погледом даљину до обале. Онда, без да одговори, поче плувати к барци и ухвати се за њу. Он устане, да јој помогне. Његов капут, што је на клупи лежао, падне у море, кад се од терета девојчиног чамац на једну страну нагнуо. Она вешто одскочи и заузме опет своје пређаш-

своју сукњу, која се преко мора скоро са свим осушила, и скочи на обалу. Она стара жена са вретеном, која је видела јутрос кад су се одвезли, стајала је опет на крову. „Шта ти је с руком, Тонино?“ повиче доле. „О пресвета богородице, та барка плива у крви!“

„Није ништа, мајко“, одговори бродар. „Задрљо сам се о један јексер. До сутра ће проћи. Та проклета крв одмах потече, само да опасније изгледа, него што јесте.“

„Ја ћу доћи да ти обложим рану лековитим биљкама, синко. Чекај, сад ћу доћи.“

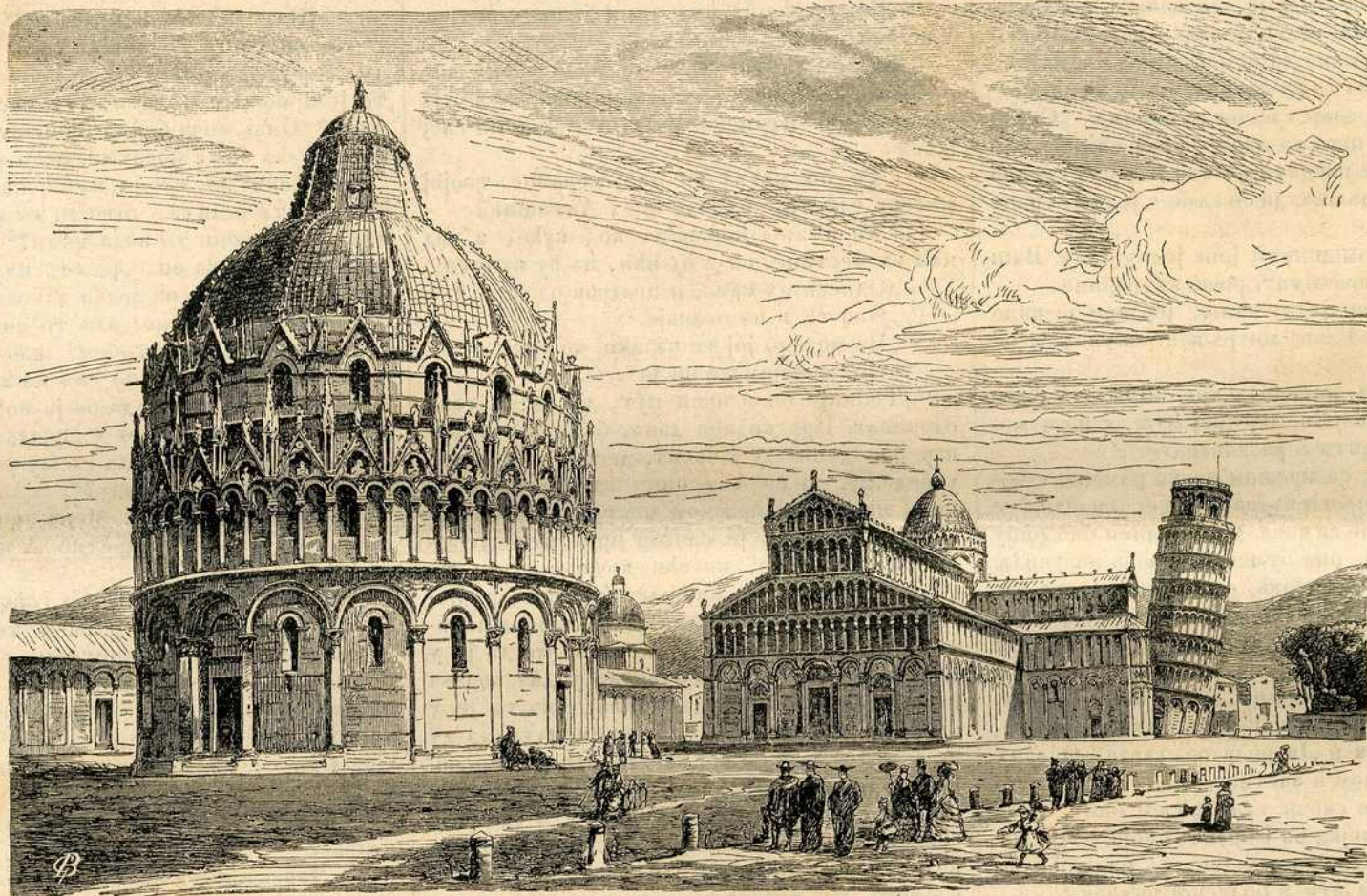
„Немојте се трудити, мајко. Све је већ готово, а до сутра ће проћи. Ја имам здраву кожу, која одмах преко сваке ране зарасте.“

„Збогом!“ рече Лаурела и упути се стази, што у Сорент води.

столочицу и одрешу завој. Зауостављена крв, појури опет а рука је била око ране јако отечена. Он је брижљиво опере и дуго ју је хладно. Кад је извадио из воде, видео је јасно траг од Лаурелиних зуба. „Имала је право“, рече он. „Ја сам био скот, нисам ништа боље ни заслужио. Сутра ћу јој послати натраг мараму по Бузепу; јер мене не ће више видети.“ — Онда је опрао мараму и раширио је на сунце, пошто је руку увезао, како је могао с левом руком и зубима. За тим се баци на постељу и сведе очи.

Светли месец пробуди га из дремежа, а уједно и боља у руци. Он баш скочи, да у води ублажи штрецање ране, кад чу шум око својих врата. „Ко је?“ повиче и отвори. Лаурела је стајала пред њим.

Без да је много питала, уђе унутра.

Саборна црква у Пизи.

ње место. Он кад ју је видео спасену, поче на ново веслати, а она је цедила воду из сукње и тресла косу од воде. При том погледа на дно барке и опази крв. Она баци брз поглед на руку, која је веслала, као да није рањена. „На!“ рече она и пружи му своју мараму. Он махне главом и веслао је даље. Она најпосле устане, приђе к њему и привеже му мараму око дубоке ране. За тим му узме, ма да се он бранио, једно весло из руке, седне преко од њега, без да га погледа, па упревши очи у весло, које је од крви црвено било, почне снажно веслати. Обоје су били бледи и ћутали су. Кад су дошли ближе к обали, сретали су их рибари, који су хтели за преко ноћи да разбаце своје мреже. Они су поздрављали Антонина, а задиркивали Лаурелу. Ни једно од њих не подиже очију нити одговори речи.

Сунце је стајало још доста високо, кад су до марине приспели. Лаурела протресе

„Лаку ноћ!“ одговори бродар, без да ју је погледао. Онда изнесе опрему из барке и кошаре, па отиде преко уских камених басмака у своју колебу.

У обема собицама, по којима је тамо амо ходао, није никог било осим њега. Кроз отворене прозорчиће, који су се само дрвеним капцима затварали, промахавао је свежији ваздух, него на мирном мору, а самоћа му је годила. Дуго је стајао и пред малом сликом матере божије. Али му није пало на памет, да се Богу моли. За шта да се моли, кад се ничем више није надао.

Па и дан као да се није мицао. Он је једва чекао, да се смркне, јер је био уморан, а и многа крв, која је истекла, више га је ослабила, него што је он сам хтео веровати. Осећао је јаке болове у руци, седне на једну

Збаци мараму, коју је била обавила око главе, и мете једну котарчицу на сто, па онда од умора дубоко уздахне.

„Ти си дошла по твоју мараму“, рече он; „могла си тај труд уштедити, јер сутра у јутру би замолио Бузепу, да ти је донесе.“

„Није због мараме“, одговори она брзо. „Ја сам била на брду, да ти донесем траве, што заустављају крв. Ево!“ Она подигне заклопац од котарчице.

„И сувише труда“, рече он, „заиста сувише труда. Већ ми је боље, много боље; а и да је горе, било би само по заслуги. Шта хоћеш ти овде у ово доба? Кад би те ко год овде затекао! Ти знаш, како је свет брбљав, ма да не зна шта говори.“

„Ја не марим ни за кога“, рече она жестоко. „Али руку хоћу да видим, и да је обложим травом, јер ти то не ћеш моћи с левом руком.“

„Кажем ти, да није нужно.“

„Дај ми да видим, па ћу веровати.“

Она му шчепа руку, која се није могла бранити, и одреши завој. Кад виде велики оток, препадне се и цикне: „Ју, жалосна!“

„Мало је отекла“, рече он. „То ће за један дан и једну ноћ проћи.“

Она махну главом: „Тако дакле читаву недељу дана не ћеш моћи ићи на море.“

„Ја мислим већ прекутра. Ал шта ми је стало?“

Међу тим је она донела једну чинију, и прала му је на ново рану, а он је то трпео, као какво дете. За тим му обложи рану с лишњем од лековитих биљака, које су му

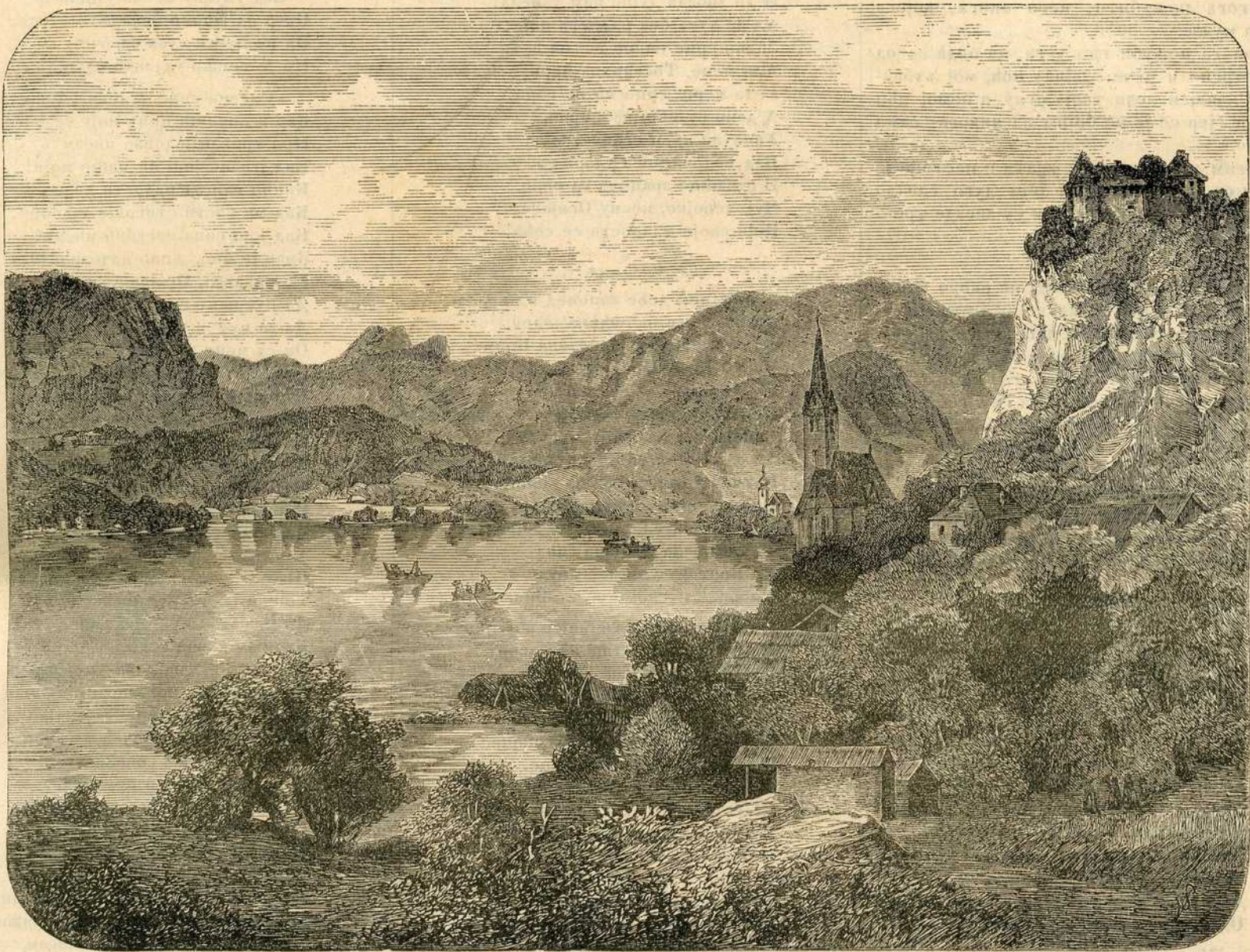
крајње време, да ја дођем к себи. Но као што рекох, то није ништа. Не говори о опраштању. Ти си ми добро учинила и за то ти хвала. А сад иди и спавај, и ево — ево и твоје мараме, можеш је одмах понети.“

Он ју јој пружи, а она је још стајала као да се са собом борила. Најпосле рече: „Ти си због мене и капут изгубио и ја знам, да су у њему били новци од неранаца. То ми је све тек на путу пало на памет. Овако ти га не могу накнадити, јер ми немамо од куд, а и да имамо, било би материно. Али ево ти овај сребрни крст, што ми је сликар оставио на столу, кад је био последњи пут код

„Право? Ја немам права на ништа од тебе. Ако ме доцније кад сусретнеш, испуни ми жељу, те немој ме погледати, да морам помислити, ти ме подсећаш на оно, што сам ти дужан. А сад лаку ноћ, и нек нам је ово последњи састанак.“

Он јој мете мараму у котарицу и с њом крстић, и затвори заклопцем. Кад је за тим погледао горе њојзи у очи, препадне се. Тешке крупне сузе лила је низ образе. Она их није задржавала.

„Света богородице!“ повиче он, јеси ли болесна? та ти сва дрхћеш.“

Бледско језеро у Крањској.

одмах бол утишале, и веже рану с парчетом платна, што је са собом донела.

Кад је то учинила, рече он: „Хвала ти! Но чуј ме, ако хоћеш још једну љубав да ми учиниш, то ми опрости, што сам данас онако помаман био, и заборави све, што сам говорио и радио. Не знам ни сам, шта ми је било. Ти ми никад ниси дала повода томе, ти заиста не. Од сад не ћеш никад ништа више од мене чути, што би те могло увредити.“

„Ја морам тебе молити за опрштење“, упадне му она уреч. „Ја сам ти требала све друкчије и боље представити, а нисам те требала распалити мојим мучким понашањем. Па онда та рана . . .“

„Ти си се у нужди бранила, и било је

нас. Ја га од оног доба нисам погледала, а и не ћу да ми дуже стоји у орману. Кад га продаш — неколико гроша вреди, говорила је онда мати — накнадићеш штету, а што би мање било, гледаћу да са предивом заслужим, ноћу, кад мати спава.“

„Ја не примам ништа“, рече Антонино опоро, и одгура од себе светли крстић, који је она извадила

„Мораш га узети“, рече она. „Ко зна, докле не ћеш моћи с твојом руком ништа заслуживати. Ето ти га; ја не ћу више да га видим мојим очима!“

„Онда га баци у море.“

„Ја ти га не дајем на поклон; то није ништа више, него што ти по праву припада.“

„Није ништа“, рече она. „Идем кући!“ и посрћући пође к вратима. Плач је тако надвлада, да је наслонила чело на стуб од врата па је гласно и горко јецала. Но пре него што је он могао достићи да је задржи, окрене се она и шчепа га за врат. „Ја не могу да слушам, да ми лепо говориш, и да ме одбијаш од себе са свом кривицом, која ми је на души. Туци ме, гази ме ногама, проклињи ме! — или, ако је истина да ме љубиш, још после свега зла, које сам ти учинила, ево ме узми, задржи ме и чини са мном шта хоћеш. Али ме немој тако од себе терати!“ На ново јој горко јецање прекине реч.

Он ју је држао у наручју, без да је шта говорио. Најпосле повиче: „Да ли те још

љубим? Пресвета богородице! Зар ти мислиш, да ми је сва крв из срца кроз ту малу рану истекла? Зар не осећаш, како ми у грудима бије, као да хоће к теби да потече? Ако ти то само за то кажеш, да мене искушаш, или што ме сажалеваш, онда иди, а ја ћу још и то заборавити. Не мисли, да си ми ти то за то дужна, што знаш, шта ја због тебе трпим.“

„Не“, рече она одважно, па подиже главу са његовог рамена и погледа му својим сузним очима оштро у лице, „ја те љубим, а сад ти кажем, ја сам се тога дуго бојала и томе се опирала. А сад хоћу другачија да будем, јер не могу више да издржим, да те не погледим, кад на улици поред мене прођеш. Сад хоћу и да те пољубим,“ рече она, „да можеш рећи, ако опет будеш посумњао: Она ме је пољубила, а Лаурела не ће другог пољубити, него онога, којег хоће за мужа.“

Она га пољуби три пута, па онда се од њега отргне и рече: „Лаку ноћ, мој љубавниче! Спавај и лечи твоју руку, и немој ни са мном, јер се ја не бојим од никога, само од тебе.“

С тим пролети кроз врата и нестане је у сенци од зида. Но он је још дуго гледао кроз прозор на море, над ким су звезде трептале, као да се љубљају.

Кад је мали свештеник на скоро после тога једаред изишао из цркве, где му се Лаурела дуго исповедала, смешио се тихо у себи. „Ко би помислио“, рече он за себе, „да ће се Бог тако брзо смиловати на ово чудновато девојачко срце? А ја сам себи још пребацивао, што нисам ту демонску тврдоглавост још већма промуштрао. Али наше су очи кратковиде за небеске путове. Сад нека их Бог благослови и мени толико дана подари, да доживим, да ме Лаурелин најстарији син једаред место свог оца преко мора превезе! О, где ти ће јако, Ларабијате!“

КРОМА.

(Од ОСИЈАНА).

„То је грло мога љубазника!
Ал ме ретко у снови похађаш!
Отварајте на тремови врата,
Добри оци силнога Тоскара!
Отварајте капије на граду:
Ето вама Малвине девојке!
Дивне песме у снови чула сам,
Од песама задрхта ми душа!

Што насрћеш, студени горњаче,
Са мутнога језеровог лица?
Крило твоје гранама заљубља,
Па побуни санове Малвини.
Љубазника свога видеда сам,
Када риза од магле му сиве
У ветру се раскида вечерњу;
Зрак сунчани пао му по скуту,
Што ко злато сијало се суво.

То је грло мога љубазника!
Ал мало кад у сну ме похађаш!
Но ти живиш Малвини у души,
Славни сине моћног Осијана!
Дах ми лети сваког просвитања,
Сузе роним сваке ноћи тавне.
Љупко дрво зелено сам била,
На дрвету много беше грана,
Ал смрт клета, витешки Оскаре,
Ко пустињски холој однесе те
А дрвету суве су већ гране.
Већ растато прамалеће прође,
Али листка на дрвету нема.
Кад у трему спазеше ме моме

Весело су удриле у харфу,
Да ми сету растерају црну,
Ал Малвини из очију мутних
Славо-горке сузе летеле су.
— „Што си тужна? питаше ме моме,
Најдивнија од Луте девојко?
Зар јутарња, зар једина зрака
Толко мила беше оку твојој?“

Да слатка је старом Осијану
Песма твоја, девојко Лутанко!
Ти си песме изумрлих барда
У тихима сановима чула,
Што их ромор реке кривудаљке
На огњене очи ти навучо.

Још када си, сретних оних дана,
Из лова се уморно враћала,
Дивно си нам у кругови барда
Попевала поносна Миноно,
И до звезда душе нам узнела!
Ал ни туга без радости није:
Јадно срце смири се, па ћут.
Али мене, Тоскарова ћери,
Сета мори, срце ми не гори,
А дани су моји избројани
Увешули ка' и свако цвеће,
Кад медена роса удари га
И сунашце зрацима га оспе.
Чуј, девојко, песму Осијана,
Који своје младости се сећа!

* * *

„Једном дође заповед од краља,
Да развијем на лађама једра,
Да отпловим до пристана Кроче,
Која лежи у Ирланду лепом.
И ја одох — — по игалу сланом
Поносито дизаху се куле
Славна негда у боју Кротара
Ал сад стара, немоћна владара.
Ротмар трже сабљу из корица
Па завојшти на немоћна кнеза.
Плану Фингал као огањ живи
Те он посла Осијана сина
Да Кротару у помоћи буде
Побратиму својој од старина.

Избрах бардског најбољег певача,
Па се виђу Кротаровом двору.
Остарели ту јунак сећаше
Над оружјем славних му оцева.
Ал очи му потавнеле беху
Седе власи до жезља му паше
На који се насловно беше.
Стару причу из доба прошлога
Шаптао је гласом дрхтајућим
Кад га звекот бојна ми оружја
Из чуднога заноса пробуди.
Из заноса Кротар тргнуо се,
И дигнув се, слабе руке шири
Благословив с њима Осијана.

„Осијане! витез рече,
Старе снаге нема више,
Нит ми сабља крвљу пише
К'о негда сред боја љута
Кад је Фингал, наша дика,
Први свију бесмртника
Бзјак био испод Струта!
Ал и Кротар чувен онда беше
Чак до краља слава допрла му!
Сам владар ме украсно штитом
Виђенога Калтара јунака,
Који мртав паде на бојишту.
Ено и сад штита на дувару!
Ал Кротара изневери снага,
Ал Кротару очи помрчале!
Па можеш ли и ти на јунаштву
Да се мериш с оцем твојим славним?
Осијане, поносу и надо,
Хајд, старини мишку твоју пружи,
Да с' уверим, да л' си се довољно
За миздраке опакао снагом?“

И ја пружи мишку си Кротару,
А он слабом руком ју додирну.

Из очију сузе потекле му,
А из срца уздај летно му.
„Је си снажан, ал ко отац ниси!
Ниси што је владар Морвенаца!
Ал ко би се мерио с Фингалом,
Са јунаком над први јунаци?
Живо, друзи! нека купе звече,
Нек се пева, вино нека тече,
Нек се знаде по доли и гори
Да ј' Осијан сад у наши двори!“

И трпезу светлу дадоше ми
А уз софру барци певали су:
Од радости срце нам се тапа!
Ал радост нам тек дахе покрива,
Што у грудма скрили нам се беху.
Радост наша прикладна је била
Месечевом слабачкоме зраку
Што за мало трепти по облаку.

Кад умукну песма у певача
Кнез од Кроче беседити стаде;
Он не пусти суза од очију
Но је тешко уздануо само.

„Славни сине чувеног Фингала,
Зар не видиш црну моју сету?
При трпези јадовао нисам
Кад јунаци још не паше моји!
Кипно сам од радости веље,
Кад ми гости стигоше у дворе,
Кад још сина изгубио нисам!
Зрак је био, живо изчези'о је,
Па никаква, Осијане, трага,
Да путове њему означава,
Да за име и њему се знаде!
Он са мене паде на бојишту!
Силни Ротмар, кнез зелене Тромле,
Чувши да сам вид си изгубио,
Да оружје у трему ми хрђа:
Напири се, скочи на оружје,
Те завојшти на мене ненадно
И до ноге побије ми војску.
С чивилука скин'о сам оружје,
Да га зовем на мегдан јуначки;
Али шта сам мог'о без очију
Шта л' с коленом својим клецајућим?
Тешки јади паше ми на душу!
Де су сада лепи они дани,
Кад сам крвав секо по бојишту!
Тад ми дође из лова уморан,
Фоваргармо, мој красни јединац.
Још до сабље дорастао није
Још мишица слабачка му била
Ал из ока муња севала му
И велико јуначко прегнуће.
Видев мене слаба и нејака
Из срца је уздануо жива,
Па овако мени бесећаше:
„С тога ли си тужан и невољан
Што од мене другог сина немаш
И што мишка још ми није снажна?
Мили бабо, ја слабачак нисам,
Тешком сабљом моћи ћу да владам
А и луком и стрелом и копљем.
Па не плачи, добар оче,
Док је моје десне руке,
Већ пусти ме, да саберем
Наше орле, наше вуке,
Да ја одем на пољану
И Ротмару и душману
Баш на чело станем клетом
Са победном својом петом!“
— „Фоваргармо, сретно! . . . иди!
Ја никакве немам страве,
А када ми назад поћеш:
Нек радосне песме јаве
Твој повратак, храбри сине!“
И он врсну од милине,
Оде . . . паде . . . погину'о је
Ротмар уби чедо моје,
Па ето га већ под Кромом,
Пред мојим га, ето, домом!“
— „Даље с вином! рекао сам —,
Даље с вином и коидром!
На оружје! пашимо се!“

И ја тргнух из корица тврдих
Крвожедну сабљу си убојну.
Кад ме виде војска одабрана
На ноге је скочила јуначке.
И витешка војна кренула се
Па кроз тавне дубраве и доле
Целе ноћи напред ступала је
Док зора на истоку не сијну.
Цветна дола пред нама је пукла
А по доли река ј' кривудаљка.
Украј плаве валовите реке
Беше Ротмар дигао си војску
Оружану од пете до главе.
Али копља кад су наша
Смртоносна зазвектала:
Непријатељ богат' стаде
Силан Ротмар мртав паде
Баш од мога
Оружија победнога!
И још сунце није село
А ја већ у Кроми бија,
Даровавши седом краљу
Ротмарова оружија.
Кад јуначка обиљежа
У руке си Кротар узе,
Од радости врелане му
Падеше низ лице сузе.

Ал победне, ето, војне
Што краљевом двору стиже;
А по трему од кондира
Радостан се звекот диже;
Харфе хује, а певачи
Славопоје нове вију,
А жерава смела духа
Силно бије из очију.
Свечаности и радости
У дворима нема краја — —
Мир нам беше вратио се
Из лепог си завичаја.
Нојца оде — — исток плану
А душмана нигде нема,
Не видиш га, с бојним копљем
Против Кроте да се спрема.
Ротмар паде на бојишту
Од оружа Осијана,
А радост се чиста диже
На крила си златоткана.
Над јунаком Фоваргармом
Ја сам био песму вио
Кад кнежеви, дике наше
У земљу га закопаше.
Седи Кротар ни дану није,
Већ он стаде умрлом си сину
Смртну рану по телу да тражи.
Кад он рану на недри му нађе,
Засија му као сунце лице,
Па овако рече Осијану:
„Осијане, млађани јединац
На бојишту славно ми је пао!
Пред душманом није измицао,
Е њега је смрти неумитна
Онда наша кад је напред ступо.
Благо, који у младости падне,
Е слава му далеко се чује;
Али старца нико не познаје
Тек слабој му мишици се подсмева.
Спомен ће му у песми да живи
А моме ће ожалит' га лепо.
Ал старац се у осами суши
И дела му из младости славна
Живо греде путем заборавна.
Нико не зна за његово име
Нит' ко чује уздаје му тешке.
Затрајте, браћо, гробницу му,
Ал на камен што му снове чува,
Нек не падне суза из очију.
Благо, који у младости падне
Још док слава њега окружава!

Миша Поповић.

У Д Б А Л А.

Приповетка

ЈЕЛЕНЕ ХАНОВЕ.

(Свршетак).

II.

Налазимо се у сред степе; не види се ни дрвета, ни човечија станишта, ни брда, ништа до једнолика пустиња; овде и онде налази се по где који бокор пелена међу пешчаним брежуљцима, што их је ветар са каспијскога мора довејао. Пространа равница та изгледа као да се море, кад је највећма узбуркано, у песак претворило; пешчани вали дижу се један за другим, готови да се првим ветром откотрљају. Ваздух је загушљив од запаре; као из врелог покривача млетачких оловних руда, тако се овде с неба слива жегана путника; на ни поветарац не може да освежи ту суву, прашињаву равницу. Нигде знака од живота — ни тица не лети небу, нит се лептир по трави лепрша; увеле стабљике пеленеве не мичу се — свуда највећа тишина; природа као да борави мртви санак.

Сунце се нагнуће обзору. У даљини се појави једна каравана. Двадесет камила, натоварене мешинама и цаковима вуку се тромо преко дубоког песка. За њима миле двоја кола, у која су камиле упрегнуте; неколико Калмука јаше за њима и гоне камиле, које сваки час падају на песак и својом несносном дреком још увеличавају жалосни утисак тога дивљег предела.

У првим колима леже два спаваћива слуге, а у другим њихови господари. Један од њих носи грађанске хаљине, има орден на прсима, фес на глави и чини се, да га је врућина са свим уморила. Једини му је покрет то, што ценном марамом гони мухе, што га облећу. Друг му, који је млађи и живахнији, има војничку униформу; бела капа лежи му на крилу, а неуређена коса пада му преко широког чела. Он се живахно осврће и пажљиво посматра околицу.

— Шта се за име божије сваки час осврћеш десно и лево? шта имаш да видиш? Та ти се окрећеш као магнетна игла, рече му сапутник. Ту се бар не можеш дивити лепоти природе!

Шта? повиче млади официр, зар та безгранична просторија непоказује неко узвишено достојанство? и зар при погледу те пешчане пустиње, тога неба без и једног облачка, тога ванредног призора не би могли себи представити, да смо у Африци и да са караваном Харун-Арашида идемо у хаџилук у Меку или Медину?

— Не говори које шта! Харун Арашид дао је прострти ћилиме по путу од Багдада до Меке, а ми — ваљда видиш — да дубоко упадамо у песак заједно са нашим „пустињским лађама“, тим гадним животињама, што ми својом дреком уши парају. Још пре две године премерио сам ја те од бога проклете степе и знам, да би нам сувише требало напрезати уображење, да те наше пратице представимо себи као чету оних храбрих и појетичких Бедујина, који су уједно и разбојници и песници.

— Али су ипак Калмуци некад били храбри као и Бедујини. Само им је удобни пастирски живот угасио ону пређашњу ватру. Та погледај само, како ти људи поносно јаше!

— Имаш право, рече други по кратком ћутању. Сећам се неке романтичке приповетке из округа астраханског, из које се види, да тај народ није са свим изгубио своју одважност. Жена једног калмучког кнеза,

била је у ближем сносјају са једним својим подаником, неким младим саисаном. Кад то кнез дозна, прогна кривца из аула и злостављаше своју жену најсвирепијим начином. Дуго је она сносила своју казну, али најпосле изгуби стрпљење, и науми да се ослободи тог несносног јарма. Сама није смела ништа почети. Она доведе тајно свога љубазника натраг и наговараше га, да јој убије мужа. Саисан се дуго опирао, али степске лепотице као да имају исту таку власт над обожаоцима својима као и наше, и тако се он покори вољи своје владарке. Но ствар се открије, и саисана вргну у тавницу. Али представи сад себи чудновати карактер младога човека: он узе сву кривицу на себе и рече, да је кнегиња са свим невина. Преко године дана трајала је истрага; много је пута био преслушаван; но ни молбе његових сродника, ни обећања судија, да ће му се казна ублажити, не моглоше га склонити, да призна сукривљу своје љубазнице. Против кнегиње не беше никаквих доказа, те тако буде саисан сам осуђен на робију. Је л' ти позната степа између Заричине и Астрахана? У њојзи има врло мало села, и ретко пролазе путници кроз њу. Кроз ту степу водило је десет војника осуђеног Калмука у Сибирију. Једног дана, кад је пратња осуђеникова уморена ишла по дубоком песку, приближе се неколико Калмука на коњима и почну се разговарати са заробљеником. Вођ војнички хтео је да их одбије, али они га замолише, да им допусти, да се са својим пријатељем опросте; како се чинило, да нису оружани, допусти им се, и Калмуци рекоше саисану, да су по налогу кнегињином дошли, да га ослободе. — То је тешко, одговори млади човек. Војника има два пут више него вас, и они имају пуње пушке, а ја сам везан. — Оружја имамо и ми; ми ћемо твоју стражу растерати и твоје ланце раскинути, рече један Калмук. — Не, брате! повиче заробљеник, ви би у борби подлегли, а мени је доста и мог старог крвног дела.

— Али како да допустимо, да те воде у туђ предео, где те очекују најтеже патње, и како да се без тебе вратимо кнегињи? питаше други калмучки коњаник. — Ја кнегиње не ћу више видети, рече саисан; једино средство да се ослободим, то је, да ме убијете. Калмуци се згрозише. Шта ти пада на ум брате... да те ми убијемо? — За што не! продужи заробљеник. Зар није боље да умрем у свом завичају, него да у туђини скапам од глади и жеђи? Овде сам се родио, овде са мојом браћом живео, овде ће моје кости лежати код мојих отаца. Другови, ако ме волите, убијте ме! Они одговореше, да немају пушака ни пиштоља. — То није можно! повиче он; ваљда нисте дошли овамо само с бичевима вашим — ви мора да имате оружја, а осим тога има ту и камења, па ме њиме убијте. Узмите камен, па ми размрсајте главу. Шакија-Муни, наш бог, наградиће вас за то! — Дуги разговор учини се вођу пратње сумњив, и он заповеди војницима, да Калмуке отерају. Браћо, не остављајте ме... убијте ме! викаше заробљеник за њима. Калмуци се већ прилично удалише, на један мах окрене се један млад коњаник, који беше мало боље одевен него остали и пројуривши с коњем поред стражара, опали из пиштоља; саисан паде с размрсканом главом. Држ'те га! држ'те га! викаше вођ стражи, али беше касно. Коњаник ишчезну у облаку од прашине и сретно стигне своје другове. На скоро за тим умре кнегиња, и на самртном часу исповеди, да је она била тај коњаник.

— Није ли та приповест каква бајка? питаше млади официр.

— Можеш се код Калмука упитати; они ће ти то посведочити. Једино, што сам заборавао, то су имена особа. Али време би било,

да један пут стигнемо . . . Хеј кочијашу, по-
журидер се мало!

Канџија звижду и камиле убрзаше ко-
раке.

— У осталом, морам те опоменути,
поче опет старији, говорљивији путник.
Гледај да држиш своје срце обема рукама,
јер ћеш данас видети веома лепу, врло изо-
бражену Калмучкињу.

— А ко је она?

— Жена старог кнеза, који нас је себи
позвао.

— Кад си је видео?

— Рекох ти већ, да сам ова племена
још пре две године посетио. Како ли сам се
задивно, кад сам међу тима суровим, широ-
коносим лицима видео једну дражесну европ-
љанку. Још сам се већма зачудио, кад номад-
ска кнегиња поче са мном чисто руски гово-
рити. Као ми је, што се у аулу не моглох
дуже задржавати него само два сахата . . .
ја бих јој се удварао.

— Јеси ли је бар питао, како је дошла
до тог васпитања? Је ли она рођена Калмуч-
киња?

— Приповедаху ми о њој читав роман,
но не могу да се сетим његових појединости.
Канда јој је отац био Рус, а мати Калмуч-
киња . . . или обратно. Али шта је теби,
што си тако пребледео? Је ли ти зло?

— Знаш ли како је име кнегиње?

— Та не брини се за њу . . . боље пиј
чашу воде. Ето видиш шта наради с човеком
четрдесет степенa врућине.

— Није ми ништа . . . немој се бринути
за мене! Али реци ми, за име божије, како се
зове та кнегиња!

— Сто му мука, ала си се распалио! Но
ко ће та варварска имена да запамти? Та
данас ћеш видети ту степску краљицу, па
нек ти она онда каже, што тако навалице
хоћеш да дознаш.

— Хоћу ли њу данас видети? мрмљаше
млади човек кроз зубе, па онда скрети руке
и задуби се ћутећи у своје успомене.

Што је каравана даље ишла, била је
земља све равнија и тврђа. На место песка
показа се зелена пољана са цбуновима и по
гдекојим цветићем. У даљини се блистаху
по нека мања слана језера, на којима се
ухватила нека лака кора, те се сунчани зраци
од ње бљештећи одбијаху. На гдекоји мести
пловише по тим језерима лабудови са белим
као снег перјем. Око обале расла је сочна
црвена трава, и свуда се раширио рогоз и
трска, где год беше вода мало слађа. Најпо-
сле зачуше путници неку дреку и лавез
паса. Пролажаху грдни чопори марве; са
блејањем оваца и хрзањем дивљих коња
смешала се дрека камила, које достојан-
ствено међу њима корачаху и дуге, криве
вратове на све стране пружаху. Неколико
полу нагих Калмука гонијаху стадо и марву
у торове на ноћните.

Сунце се нагињаше заходу; вечерњи
ветар освештаваше ваздух; путници наста-
више ћутећи свој пут и доспеше на скоро до
орге, то јест до аула, где је калмучки кнез
имао своје главне станиште. У средини
круга, кога од прилике сто шатора сачиња-
вају, налазили су се хоруди или храмови и
кнежевски шатори. Овде и онде беху врата
од шатора отворена; видело се како ватра
гори, како стари Калмуци са лулом у зуби
седе око огњишта и како дим пролази кроз
некудеру, што је на крову шатора начињена.
По праговима посадили су се људи и жене, па
се диване; а неки су опет између шатора
ишли овамо и онамо. Голишава деца тумар-
раку туда са разбарушеном косом и ваљаху
се са керовима по трави. Али око кнежевских
шатора владаше највећа тишина; са неким
страхопоштовањем пролажаху Калмуци по-
ред њих; само се свештеници у црвеним

хаљинама и округлим, као тањир шеширима
шетаху туда свечаним корацима и разгова-
раху се тихим гласом.

Кола стадоше, а око њих се сакупи
множина љубопитљивих Калмука. Слуге кне-
жеве дотрчаше, и кад се путници сиђоше с
кола, изиђе им на сусрет Циргал у пратњи
свога брата и неколико гелонга, пружи им
руку и поздрави их пријатељским „Менди,
менди!“ (т. ј. добро дошли).

Господин Серков, саветник у министар-
ству унутрашњих послова, представи кнезу
помоћу тумача свога младог сапутника; за
тим пођоше за домаћином у шатор за
странце.

Беше то велики, округло шатор, с поља
сукном покривен, а из нутра скупоченим
ћилимима обложен. Под покриваху фино
плетене асуре. У стражњем крају шатора
одељен је кревет црвеном свиленом завесом,
а са обе стране стајаху двоја, истом мате-
ријом покривена носила. Лево од кревета
налазаше се нека мала пагода *), у којој
Будха или Шакја-Муни, врховни бог тога
племена, сеђаше на неком престолу, у злат-
ном извезеној хаљини и са ћошкастом
капом. Пред тим идолом гораху мирисаве
тибетске свеће; свуд у наоколо беху поре-
ђане сребрне шоље са цвећем, јестивом и
пићем, а над свим тим висаше дречењим
бојама извајана слика Далији-Ламе, или
врховног свештеника тибетског. — Од те
слике, па до врата, беху дуварови укра-
шени оружјем, сабљама и богато извезеним
старим мачевима и ножевима. Оружје спада
међу најскупоценије наследство код Калмука,
прелази од једног поколења на друго, и по
где који се комад сачувао чак од времена
Цингис-канова.

Циргал одведе своје госте на почасно
место, то јест, посади их на јастуке пред ша-
тором, седне и сам поред њих, и поче их
китњастим речима уверавати о својем прија-
тељству, што је тумач најмешинијим начи-
ном преводио, јер је био слабо вичан руском
језику. Господин Серков, који познаваше
монголске обичаје, одговорио је на ту беседу
сличним изразима, док се најпослед те изјаве
учтивости и удворности не завршише лулом
и тејом.

Теј за госте, беше по европски згото-
вљен. Затим донеше два Калмука велики са-
суд, просуше шоље, што су пред идолима
стојале, напунише их опет и просуше мало
теја пред врата, што беше злом духу на-
мењено. Пошто те церемоније извршише,
ставаше на ниски сто мале, од дрвене коре
вешто изрезане шоље, усуше у њих калмуч-
ког теја, што је са маслом, млеком и сољу
скуван и клечећи поднесе тај средњо-ази-
јатски нектар кнезу, његовом брату и ге-
лонзима.

Господин Серков питаше Циргала о
стању његова племена, о помоћним изво-
рима, сточарству и другим стварима. Кад год
су се отварала врата, окретао је млађи стра-
нац главу, али је видео само непозната лица
са пљоснастим носовима, те је опет налио
своје лулу. Најпослед се Циргал подиже и за-
моли своје госте, да пођу с њиме на вечеру
у други шатор.

— Хајде Борисе, зглади своју косу, при-
шану господин Серков својем пријатељу, и
узми се на ум, сад ћеш бити представљен
кнегињи.

Борис не одговори ништа. Приступише
другом шатору и уђоше у њ. Овај је био при-
лично налику на онај први, само што је у
место кревета био намештен сто, по европ-
ски постављен; на њему су стојале неколике
боце и свећњаци од бронзе, а око њега сто-
лице и клупе.

*) Пагода — виђијски подземни храм.

Све је то опазио Борис кроз отворена
врата, док су Циргал и његов сапутник са-
гнијући се прелазили преко прага. У тре-
нутку, кад Борис приступи, зачу се унутри
у шатору врисак и као да нешто на земљу
паде. — Улазећи поплаше се и похитају
стражњој страни шатора, — сам стари кнез
изгуби обично своје достојанство и потрча
на ону страну, с које се јаук зачуо.

И Борис пође за осталима . . . Ту ле-
жаше женскиња, лицем земљи окренутим.
Плава хаљина покриваше јој тело, два дуга
црна курјука, вијугаху се као змије по земљи,
а поред ње лежаше капица златом извезена.

Гелонзи подигну кнегињу. Очи јој беху
затворене, а на бледом лицу не показиваше
се ни трага од живота. Изнесоше је на поље;
Серков и Борис остану сами унутри, а овај
стајаше непомиљиво и не скидаше очију са
оног места, на коме је онесвешћена кнегиња
лежала. Најпослед се дубоко узданув тргне као
из тешка сна, маши се руком за чело, окрене
се брзо и поглед му се сусретне са два црна
ока, што као тигрова на њ севаху. Но у том
тренутку врати се Циргал са својим пратио-
цима натраг, извињаваше се, што је напрасна
бољетница супруге му забуну ту произвела,
и позове госте, да се наместе око стола.
Вино се пило без икаква обзира на желудац;
и шампањац се пенушио по чашама. Дакле
шампањац, то најмилије пиће образованог
света, беше већ продreo у шаторе калмуч-
ких скитачких кнезова, у жиле унука Кублај-
канових!

На скоро забораве сви оболели кнегињу
— сви осим Бориса и још једнога.

Беше већ касно, кад су путници отишли
у шатор, што је за њих био одређен. Госпо-
дин Серков, свуче се и легне у кревет, али
Борис не могаше спавати. Мисли му се ко-
мешаху по глави, а срце му куцаше тешко.
Две слике му лебдијаху пред очима: свеже,
цветуће лице Удбалино и јадолики изглед
онесвесле кнегиње.

Не имајући мира у шатору, изиђе на
поље и оде у сред степе. Он се пружи на
траву, сабере своје мисли и покушаваше да
буде миран.

Ништа нам не може тако душу убла-
жити, као кад видимо тиху, мирну природу.
Према њезином достојанству наше су стра-
сти и јади тако малени, да их се чисто сти-
димо. Особито има ноћ велика утиска на
младост.

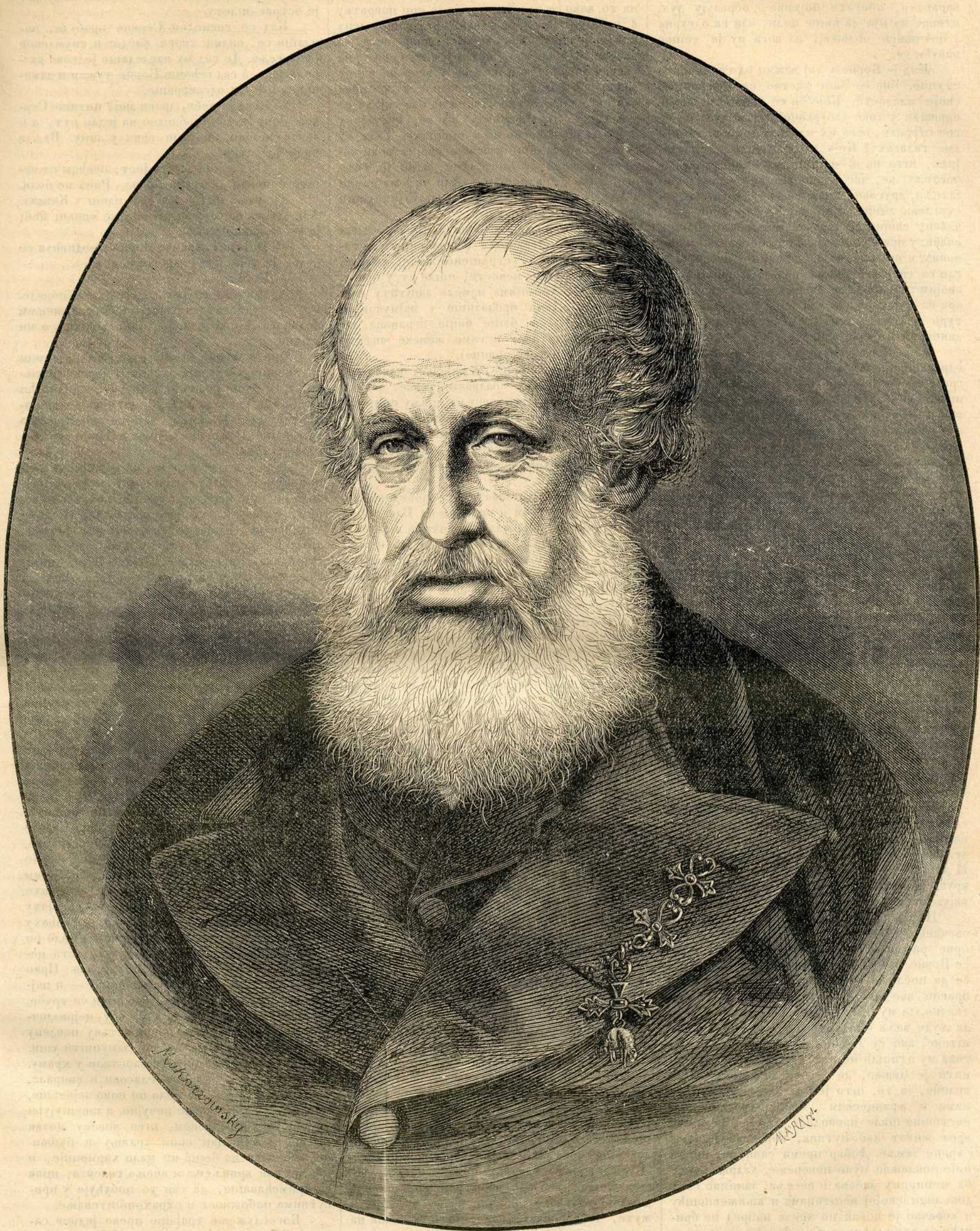
И Борис је свуда са усхићом посматрао
ноћно звездано небо: на обалама Неве, где
се месечина онако бајно на палате просипа;
на обалама црног мора, где брегови са сво-
јим врховима до облака допиру; али нигде га
није тако јако обузело чувство бесконачности,
као у стени.

Ми смо навикли, да на обзору нађемо
какву кулу, шуму, брег, село, или ма какву
тачку, где се око одмара, те тиме добија
небо као неки земаљски оквир. У степима
нема тога — нема ничега, што бесконачност
круга ограничава. Само нека узана парна
пруга дели пустињу земље од пустиње неба.

Милијарде звезда сјаје на тавном своду;
летеће звезде пројуре и нестане их, пошто
у свом лету оставе светао траг. Борис по-
сматраше њихов чаробни сјај и светлцање,
и задуби се у успомену на три сретна дана,
на расанак, што је за њима следовао, на
своје заклетве и на пет година, што му пре-
образише све жеље деветнаестогодишњег
му срца.

Пет година! Знатно време за млада чо-
века, који окружен свим раскошним насла-
дама живи у друштву. Пет година у почетку
живота, где сваки дан доноси нов догађај,
свака играчка нову наду, свечаност у Царском
седу нове честољубиве снове. Те су године
— тај први луструм саобраћаја са светом —

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Цар Фердинанд I.

стожер човекове будућности. Оне му утврде карактер, обогате појмове, образују дух, отворе му пут за више цели, или га одгурну у потчињен положај, из кога му је тешко извући се.

Кад је Борис у тај важни од сек живота ступио, био се баш растао са другарицом своје младости. Које би се успомене могле одржати у тако узбурканој души, у којој се све страсти, што их младост доноси, тамо и амо таласаху? Која љубав да одоле нападајима, што на њ чинише час сопствено му честољубље, час дужности службе, час пријатељи, другови, час друштво? Друштво, та стоголава змија, што неискусног себи привлачи, својим га сјајним и шареним бојама очара, у мрежу обмота, па га обећавањем све нових и нових наслада умама у лавиринат, где га својим ребрима обвије и притискује, својим га отровним зубима уједе, исиса му крв из срца, те га хладна и изнурена опет тури у свет, пошто му сву појезију, све заносљиве снове уништи.

У осталом није се Борис лакоумно одрекао своје љубави. Кад је дошао у Петроград, писао је он често нежна писма Удбали поред свих званичних и друштвених дужности и поред обвеза, што их је имао од кад се Софија венчала; читао је узбуђеним срцем њезине одговоре, који дисаху верношћу и љубављу, и увек се по ново заверавао, да ће свој живот њојзи посветити. Равнодушно је гледао плавооке и вите петроградске лепотице. Али на један пут умуче Удбала; на страсна писма младог официра, као и сестре му Софије, не дође никакав одговор. Борис је чинио, што би и други млади људи чинили: беснио је, љутио се на неверу женску и хтео је шта више, да пише и новелу противу женских — али је после одустао од те намере, пошто је у листовима читао неке покушаје од те отрцане врсте. Најпосле се почео бринути за Удбалу, писао је једном зналицу у варош, где је Удбала живела, молио је, да га извести о трговцу и његовој кћери, и дознао је, да су после старчеве смрти сродници отели сво имање, кућу продали и сиротицу Удбалу одвели у неко непознато место. Он се трудио, да дозна, где се налази несретница — али Удбала, као да је у море утонула, и густи вали времена струјаху преко ње.

Прођоше године; од цветућег младића са малим наусницама постаде озбиљан, бледолик млад човек са завијеним брцима, углавном косом и мрким војничким челом. И дух му беше сазрео, те се уклањао из круга лептирова, што само садањост уживају.

После првог блесног утиска, што га свечаности и гостбе на њ учинише, после прве расејаности салонског живота, одао се Борис озбиљнијем занимању и спремаше се да послужи отаџбини. При том се није правно као да је људма непријатељ; није тврдио, да му је омрзнуо живот; није мислио да људе ваља сматрати за безчасне и непоштене, ако су двојица или тројица од другова му отишли не плативши својих дугова; нити је држао, да у женских нема више врлине, за то, што је по кад-кад са глумицама и францеским „маршандмодкињама“ несташне шале проводио. Али је он ишао кроз живот као путник, који путује кроз стране земље. Дobar према свакоме, ником није поклањао пуно поверење, уздржавао се од немирних забава и весеља, занимао се у доколици својој вештинама и књижевношћу и корачао је корак по корак напред не бринући се за будућност и не жалећи за садањошћу.

После четири године чинило се, као да се љубав Борисова према Удбали сасвим угасила. Са својом сестром се још увек радо

разговарао о њојзи; сећао се на детињство и на то, како се изненадио, кад је при повратку к својима затекао у кући материној лепу младу девојку. Али ти разговори нису га болели. По кад-кад, кад му осетљиво срце свирка узбуди, или кад се у вече на чамацу возио око обала Неве, излазила му је пред очи нека мила слика. Два црна ока сијаху се у ваздуху, приближиваху му се, нестајаху и као да се жалосно на њ смешаху. Тада му се по ново будише стари осећаји; први пољубац зажари му опет усне, и он је тихо прошануо Удбалино име. Али чим му чамац дође до обале, ишчезну сан и уздахнувши пређе Борис опет у јаву.

Онда је и рат био букнуо. Војска остави Петроград, шеталишта и позоришта остадоше празна, а устрашене жене: матере, супруге, сестре, невесте, ишле су у цркву, да својим љубимцима измоле заштиту светитељску. Дани пролазише у најмучнијем очекивању — не беше више игранака, ни великих друштава; и саме женске читаху „Инвалида“ (руске новине).

Али колико беше усхићење, каква радост, какав осмех поздрави јунаке, кад се најпосле од барута поцрнели, крвљу попрскани, са задобивеним заставама повратише у престоницу! Ма да је како лепа нова униформа, златне нараменице — лавров венац даје ипак младом човеку много већу драж у очима женским.

И Борис се повратио са победиоцима, са завијеном руком и ордемом св. Владимира на грудима. Никоја млада лепотица није га с чежњом очекивала, нити се на њ осмехивала; једва га која и познаваше, јер је на игранкама обично био само гледалац. Али га је мати притисла на срце и пролевала сузе радости на главу младога ратника.

Пошто прва бура радости, запиткивања и приповедања пређе, поче се Борис бринути за лечење своје ране, и пошто су га лекари целе зиме узалуд обасипали добрим саветима и латинским рецептима, науми да на пролеће потражи лековите бање кавкаске. Један сродник његов, државни саветник Серков, хтео је у то исто време да путује у округ астрахански, да прегледи стање калмучког народа, што је од последње строге зиме и глади јако пострадао. Они се договоре, да тегобе тога далеког и незанимљивог пута заједнички носе. Серков беше изображен, пријатан, пун знања човек, и Борис је радо пристао да путује и неку стотину врста више кроз астраханске степе, само да је с њим у друштву.

Са севера — у кога се мочварима особитом божијом милошћу не заглибише — приспеше на југ, и дођоше у руску Монголију, где Борис сад, тик границе азијске, лежаше на трави.

Свитање га пробуди из његових снова. Он се подигне и врати се у оргу. Народ је већ био на ногама, али у кнежевским шаторима владаше још дубока тишина, и чињаше се, да сви спавају. И Борис се онако обучен баца у кревет.

У осталом крају аула, ужурбало се старо и младо. Ваљало је светковати светковину почињања лета; путови се обасуше свежом травом, шатори се накитише зеленим гранама, које су са двадесет врста далеко донешене; најлепши од цвећа оплетени венци красише обиталиште кнежево и храмове. Људи и женске удареше на се свечано руво. Оба спола носе се скоро једнако: широке димлије, дугачке, обично плаве кафтане и жуте, четворокутне капе, што су налик на уланске, кожом оперважене и црвеном кићанком украшене, која скоро цео горњи део капе покрива. Жене се разликују само тиме, што имају два дугачка, црним тракама испреплетена курјука, који им с обе стране главе

висе. Мушкарци носе или осечену косу или је остраг оплету.

Кад се господин Серков пробуди, уплаши се, видив свога бледог и снуженог пријатеља. До сад му изгледаше једнако расположен; а сад себаше Борис тужан и замисљен и једва одговараше.

— Шта је теби, драги мој? питаше Серков. Још јуче си побледео на један пут, а и данас немаш ни капи крви у лицу. Ваљда ниси болестан?

— Не... да... то јест, осећам се нешто немоћан, протеча Борис. Рана ме боли. Ти ваља што пре да идеш у Кавказ. Али данас се одмори. Кнезу не мораш ићи; ја ћу те извинити.

— Не! не! повиче Борис, подигнувши се брзо; ја хоћу и ја је морам видети...

— Кога?

— Њихову службу... њихове обреде.

— Чудновата страст за богослужењем великога Ламе. Али кад баш хоћеш, а ми хајмо.

Они изиђоше из шатора. Свештеници засвираше у фруле и дуваше у морске шкољке, а то беше позив на молитву; продирући звуци тих свирала заглашише јасне, крепите гласове Калмука, који се око храмова ужурбаше. Господин Серков и Борис ступе у главни храм.

Дуварови тога храма, шатора, беху скупоченим ћилимима украшени, а свуд у наоколо висеше наградне слике богова, са црвеним, плавим и позлаћеним лицима. Неки од тих идола седијаху са подвијеним ногама, други стајаху у пламену, а неки опет имаху сто руку. Испод слике Шакија-Муне, налазаше се у некој нагоди златан Далај-Лама на столу свилом обложеном. Пред тим кипом горијаху мирисаве свеће, лежаху свакојаке снграчке од трака и шарених крилица, посребрено цвеће, венци од пољског цвећа, чиније са житом, зејтином и водом. Од тога олтара па до врата, седише у два реда на везеним јастуцима двадесет гелонга; они носеше црвене хаљине, жуте појасове преко рамена превешене, главе им беху обријане, а руке засукане и голе. Неки држаху у рукама тачири од месинга и звонцад, а неки сребром оковане фруле, што су начињене од костију погинулих јунака. Народ поштује те фруле као светињу. По кутовима стајаху гелонзи, држећи у левој руци бубњеве са прапорцима, а у десној гвожђем оковане прутове. Са обе стране олтара, седише четири свештеника, поред којих лежаху на дрвеној налоњи трубе од месинга, три рифа дугачке и сребрним карикама опточене. Али још беше све тихо и мирно. Гелонзи се сагибаху и савијаху час на једну, час на другу страну и гуњаху неке молитве тибетским језиком. Мало по мало подизаху своје гласове уз доста нескладну пратњу бубњева и свирала. Прво тихо, па онда гласније и гласније — и најпосле зазујаше бубњеве, заорише се трубе, зазвекаше прапорци и фруле у најразличнијим тоновима и подигоше таку паклену ларму, да су странци морали запушити уши, и само су из пристојности заостали у храму. На један пут умучоше гласови и свирале, али само за часак, па онда по ново зајечаше, почињући тихо и скоро нечујно, а завршујући се најбурнијом дреком, што човеку мозак потреса. Али при свом урлању и бубњању, ма што не беше ни мало хармоније, и поред свог кривљења и ачења гелонга, ипак се примећаваше, да све то побуђује у присутнима побожност и страхопоштовање.

Богослужење трајаше преко једног сахата. Кад се сврши, приступи Циргал својим гостима и позове их да пођу с њим. И Циргал је ради свечаности навучао на себе најлепше руво. Преко „аршалика“ са бисерним дугметима, носио је капут од плаве свиле са раз-

резаним рукавима, што падаху преко леђа, од прилике као пољски кантуши. Оба та одела беху богато извезена златним гајтанима. За време богослужења држаше стари кнез у руци златом изаткану и самуром оперважену капу, коју опет мете на главу кад је изишао из храма. И брат му и сансани беху такођер богато обучени. Неки међу њима ношаху бисерне минђуше у ушима а дамашке ножеве за појасом. Многи пођоше за кнезом, а остали се разиђоше по аулу. Гости су и опет као и пређашњег дана послужени тејом и лулама; тек око подне сакупише се сви у шатору, што је за ручање одређен.

Младом Снежину задрхта срце, кад се том шатору приближиваше. Целог јутра смишљао је начине, како да се са кнегињом разговара или бар како да за њу распита. Он сам није то смео чинити, јер није познавао обичаје калмучке, а уједно се бојао, да ће побудити подозрење. Да ли ће је видети? — Врата се отворише; ту стојаше онај исти сто као и јуче са тањирима и боцама, а на дувар се наслонила богато одевена Удбала и дрхташе као да ће се сусрести с каквом надприродном појавом. — Борис ступи унутра — лице кнегињино зажари се и она могоше једва одвратити поздраве гостима.

Седне се за сто; гости с једне, а кнегиња с друге стране Нојон-Циргала. Шарциг седе на крај софре. Циргал пришане нешто својој супрузи, и ова започне на то одмах разговор са господином Серковим. Глас јој дрхташе, али се она ипак чисто руски изражаваше. За време ручка, који је дуго трајао, није Борис могао Удбали ни речи рећи; он се у онште слабо мешао у разговор — али каква ли речитост беше у очима му! Кнегиња сваки час мењаше боју на лицу; час јој појурн крв у лице, час јој се устреми к срцу и образи јој побелише као снег; нека стрепња пролазаше јој кроз сво тело а очи јој се напунише сузама.

После ручка, и ако је била врућина, оду сви у поље, да гледају игре народне. Циргал, путници, кнегиња и неколико сансанских госпођа седоше на један брежуљак, на коме беше подигнута лака шатра.

Игре се отпочеше. Мушки и женске вежбаху се украшавањем дивљих коња. Хватаху их за гриве и бацаху им се на леђа. Ватрена животиња хоће да збаци смелог јачака, те се хура ногама, скаче у пропнице, полети пољаном, баца се на земљу, подигне се опет у скоку и појурн по ново у даљину. Али Калмук као да је ерастао с коњем, не пушта га дотле, док га не савлада и не украти.

После тог првог призора ступе на среду два готово са свим нага борца. Њихови удови, уљем намазани сијаху се на сунцу. Дуго се мерише очима, па онда скочише један на другог и ухватише се у коштац; очи им сипаху варнице а мишици забрекнуше; за тим се опет пустише, па се по ново обухватише, падоше заједно на земљу, подигоше се, те се борише прса у прса. На послетку падне један и остаде лежећи на страни. Противник му притисне колена на плећа, али поред свег напрезања не пође му за руком, да оборенога на леђа преврне, јер се само то сматрало за савршену победу. Други су Калмуци међу тим гађали у нишан или шаљиве вештине изводили, а при том су сваки час пијучкали ракије, што им је кнез поклонно.

Борис са нестрпљивом ишчекиваше на то, да се Серков и тумач са кнезом забаве, те да се Удбали приближи; најпосле приспе тај жељени час, и он приступи к њој.

— Удбала! шапташе он; јеси ли ти то заиста? Како дође овамо и како постаде женом тога Калмука? За име божије, говори . . . разјасни ми . . .

— Љубиш ли ме још? питаше Удбала страстним гласом.

— Можеш ли се и сумњати? Али реци ми, заклињем те, каква те је коб овамо довела и кад?

— Ах! како да ти искажем, шта сам препатила, какве муке ми је срце поднело . . . али ја се бојим . . . не смем дуже с тобом говорити.

— Морам се с тобом без сведока разговарати. Некад си хтела да ми свој живот посветиш, сад те молим само за један једини часак, као за милостију.

— О боже мој, како да то учиним и где? Глава ми је сва збуњена! . . .

Удбала отисне своју златну капицу мало натраг, притисне руку на чело, па погледа око себе тражећи нешто очима. Видиш ли тамо, далеко у степи, оно мало језеро рогозом обрасло? питаше она. Кад се све преда покоју, ја ћу доћи тамо.

После тих речи окрене се она од младог човека и поче разговор са једном од својих госпођа.

Игре, борбе и опкладе трајаху до залазка сунца. Неколико пијаних Калмука викало је још дуго седећи око ватре, што је наложена пред шаторима; други се опет картаху или играху шаха. Страст за картањем тако је јака код тих дивљака, да по гдекоји Калмук, пошто је изгубио своја стада, шатор, имање и хаљине, најпосле и своју слободу на неколико година проигра. За то време врши он своје сретном супарнику сваку службу, коју му овај наложи.

Међу тим бројаше Борис минуте по куцању свога срца. Он би дао све што има, само да може да створи свуд у наоколу тишину — тишину, знак за жуђени састанак! Али народ лармаше и певаше; веселе песме орише се све гласније, ватре пламтише све већма. Борис очајаваше. После растанка од пет година бити само неколико корачаја удаљен од своје драге, па не смети јој се приближити . . . зар то није мука, коју као да је Ерлик-кан, краљ пакла, измислио? Борис на послетку не беше више кадар да чека, да се Калмуци умире, те оде на уговорено место!

Удбала не беше још дошла; Борис се шеташе горе и доле обалом усамљеног језера. Ту беше тишина, само што је рогоз шуштао од ветра, и што је из даљине допирало смех и дрека Калмука. Борис се све чинило, да чује кораке или звук милога гласа . . . па онда стане и ослушкиваше са стрепењим срцем. Залуд — беше то само нека дивља патка, што је уз тужну дреку оставила своје гњездо, или је каква утва летела поврх језера; па онда је опет чекао и страховао, да му драга неће доћи.

Али он је више не љуби, чујем где неко говори; време је његову страст охладило, а пре неколико дана није ни помишљао на Удбалу. Али сада! Та ми знамо: љубав човека наличи кад-кад на огњедух (вулкан), који је читаво по stoleћа пепелом покривен. Становници околних долина забораве на опасност, настане се на подножју брега, саде чокоће, дрвета, и цветуће баште простиру се онуда, где су некад текле струје од лаве. Нико и не помишља на огњедух, и деца пређашњих његових жртава гледе на њ, смеју му се и кажу: некад је ту пакао сипао ватру. Али често се деси, да се пакао није угасио, него се само притајио; он се пробуди у тренутку, кад нико и не мисли на њ, потресе земљу још силније него пре, успламти још ужасније и проспе нове реке лаве на неопрезне, који су се мирујућем огњедуху поверили. Тако беше с љубављу Снежиновом. Време ју је уљуљало у санак, али је није умртвило; сад се она с новом снагом пробудила — и не беше то више

осећај бојаљива младића, коме је већ и пољубац блаженство — беше то дивља страст човека, који има много искуства и још више жеља, и коме је девиза: Све или ништа!

Уморен од чекања, немирним мислима измучен, легне Борис на траву. Најпосле зачује тихо шуштање; скочи горе. Удбала му једва дишући клоне у наручја, за тим се она истргне, збаци са себе огртач, којим се умотала, и покаже се оку драгановом не више у својим златом извезеним кнегињским хаљинама, него као Удбала из дворане матере му, у оном руву, у ком је у очи растанка у његовом наручју плакала. Имала је на себи ону исту црну хаљину, што ју је међу својим стварима нашла и брижљиво сачувала. Само исплетени курјуци опомињаху на становницу степску. Обоје се посаде на песковиту обалу; дуго је трајало, док су добили толико мирноће, да могу једно друго питати и одговарати, а и тада им је казивање прекидано страсним уверавањима и заклетвама.

— Ја сам увек чекао на твоје писмо, поче најпосле Борис. Свуда сам распитивао, да дознам за какву вест или траг о теби — али све беше заман. Најпосле изгубим одважност . . . а ти! Ти си се удала за овога кнеза!

— Борисе, немој ме осуђивати! повиче Удбала молећи; морала сам се сили покорити. Никада, никада не бих ја својевољно пошла за другог . . . моје срце посвећено је само теби. Али како да се противим тој дивљој хорди? Сажаљевај ме, ал ме не осуђуј.

— Зар нема средстава да се твоји окови раскину? Јер шта је управо твој брак! Хришћанка је насилно са незнабошцем венчана. Да, Удбало, ти си слободна, и ја ћу те собом повести . . . ти не можеш овде остати.

— Да, да! повиче она радосно, одведи ме твојој мајци, твојој сестри! Али на један пут умуче, као да се од какве мисли ужаснула, те продужи жалостиво: Али да будем твоја жена . . . ах! то не може бити . . . како би се смела показати свету као твоја жена?

— Тебе је моје срце изабрало, и ти треба да се без страха целом свету покажеш.

— Али не само да би мене, него би и тебе из друштва истисли. Опомени се, како су ме омаловажавали и презирали у твојој очинској вароши, а тада сам била богата . . . сад немам ништа, а судбина ме је жигосала.

— Срећа је наша у нама самим, одговори Борис.

— Ја бих наравно сву срећу своју нашла у твојој љубави . . . али ти . . . можеш ли се и ти тако ограничити? како би се смео усудити, да ме у друштво одведеш . . . како би подивљану, одбеглу жену једног Калмука, могао звати својом женом . . . не, не, то је немогуће!

— То је лажан стид! он не сме нашу срећу нарушавати, рече Борис.

Удбала се згрози. О, ја не бих могла преживети онај час, у ком би приметила први знак, да си своје мишљење изменио, рече она; знак, који би ми дао осетити, да сам те лишила боље судбине.

— То никад неће бити!

— Ти сад тако мислиш, и ја сам уверена, да ћеш сваку тужну мисао и сету преда мном прикривати . . . али, ја бих је открила, осетила бих и најмању хладноћу твога срца . . .

— То је немогуће! понављаше Борис . . . Одкуд ти таке мисли падају на ум? одкуд да те у овом часу узнемирују!

— Те мисли не долазе мени први пут . . . Већ више пута сам се питала, шта би било са мном, кад бих могла побећи и тебе наћи. Тада ми срце дрхташе од неизмерне радости,

али ми је разум говорно: ви бисте обоје пропали . . . Па за то ме пусти, да сама сносим своје јаде.

— Не, Удбала! одговори Борис одлучно. Ако већ тако мора бити, то је боље, да заједно пропаднемо, него да свако за се несретан живот проводи. Не говори ми ништа о сметњама и слутњама. Никоја сметња не треба човека да заустави, да не пође за гласом свога срца . . . Ти ћеш ићи са мном.

— Да те унесрећим! . . . Не, Борисе, остави ме својој судбини . . . она ће се на ме смиловати! Погледај моје упале образе, тај модри прстен, што ми очи окружава. Недавно прорекла ми је нека врачара, да ћу скоро умрети . . . остави ме дакле!

— Да ме љубиш, као што ја тебе, ти би пошла са мном! одговори Борис, пусти је из свога наручја и устане.

Удбала му падне к ногама и обухвати му колена.

— Шта ти кажеш! повиче она страшно. Узми ме, да, узми ме собом . . . води ме куд ти је воља, начини ме својом робњом, ако нисам достојна, да ти жена будем. Све што год ми даш, нека ти је благословено.

Борис подигне клечећу Удбалу, притисне је на своје срце, и у слатком, опојном заносу заборавише и на време и часове; нај-последне почеше звезде бледети а на истоку се указиваше пурпурна светлост, и то их поврати у јаву.

— Ваља нам се растати, а нисмо још ништа за наше бегство уговорили, рече млади човек; хоћеш ли до вече опет доћи овамо?

— Само би ме смрт могла задржати.

— А дотле збогом . . . Како је већ видно; бојим се, да нас ко не види.

— Под овим огртачем не може ме нико познати, а осим тога лежи још све опијено у најдубљем сну. Збогом, збогом!

Удбала отрчи и на скоро ишчезне у јутарњој магли драгоме испред очвју.

— Охо, драги пријатељу! рече Серков, кад се Борис вратио, ја нећу матери твојој моћи дати добру сведоџбу о твом владању. То је већ други пут, како ноћ бог зна где проводиш. Мора да ти је калмучка лепотица срце украсила?

— Којешта! рече Борис; овде је така зачара, да не могах спавати, те сам гледао игре тих дивљака.

— Добро, добро, можеш им гледати игре, али те молим, да се не мешаш у њихове послове. У осталом сутра ћемо путовати.

— Али не једним правцем.

— Како то? а да куда ћеш ти?

— Управо у Кавказ.

— Зар ти је степски живот већ досадно? Наравно, таке су ствари много пријатније, кад се причају него кад се гледе. Али за што ми ниси пре саопштио твоју намеру?

— Сад сам то тек научио; пошто су ми ту кола, то ми ништа не стоји на путу . . . у Кавказу ћемо се видети.

Нећу да те задржавам. Као ми је, што ћемо се растати, али на скоро ћемо се опет видети. Ја ћу се у јутру рано одавде кренути. У осталом приповедао ми је кнез, да ће цео аул сутра одавде поћи, да се на тридесет миља далеко настани. Зар ниси радио-знао, да видиш ту сеобу?

— То мора бити занимљиво — али стари кнез ићи ће с тобом?

— Да, он хоће да ме упозна са целим својим племеном, што на неколико стотина врсти у наоколо расејано живи. Наше путовање трајаће око десет дана.

Борис једва могаше сакрити радост, што му причинише те вести, које беху добро дошле за његово предузеће. Он се

поче опремати, и пред вече беше већ све смештено и спрењено. И Циргал, који се на пут спремао, беше пословима заузет, издаваше наредбе и одабираше своју пратњу.

Кад се у аулу све покоју предало, похити Борис на уречено место састанка, а за њим дође и Удбала. После дугог премишљања закључе, да се Борис сутра сам крене, то јест у пратњу Калмука, што ће му их кнез дати. Али кад дође у прво руско село, што је шездесет врста одавде удаљено и лежи на обали реке, узеше руска кола, па ће ноћу отићи у неку шумицу, коју му је Удбала тачно описала. Тамо ће се она с њиме са-стати. По читаве сахате претресаху љубавници тај план; пуни наде посматраху они своју будућност, беху сретни и у светлости наде заборавише се године растанка и патње. Зора их затече на обали језера.

Кад се хтедоше растати, спонадне Удбалу нека дубока жалост. Дрхћући приљуби се драгану на груди; срце јој силовито купаше, и једна суза падне Борису на руку.

— Ти плачеш? рече он; шта ти је драга . . . шта те још жалости?

— Не знам ни сама . . . страх ме је . . . Не могу да поднесем толику срећу.

— То је само први зрак блаженства, што нас очекује. Не плачи, мила ањеле! Нека ти бар буду то последње сузе, што их сад пролеваш! Сутра почиње нов живот за тебе.

Он јој пољупцима осуши сузе, али његове речи не ублажише Удбалу.

— Не могу да се решим, да идем од тебе, рече она бојаљиво; највећма бих волела, да у овом тренутку умрем.

— Шта . . . ти желиш смрт, и то онда, кад нам жеље наше хоће да се испуне?

— Па ипак се оне неће никад испунити! уздихаше Удбала. Пет, шест дана с тобом проживети и умрети под твојим последњим пољупцем, то је једина срећа, којој би требало да се надам. Године блаженства нису мени суђене . . . не, мени прети пропаст . . . слутња моја каже ми то исто тако извесно, као што ми је и онда, кад си ти ишао у Петроград, казала, да ћемо се опет видети. Опомињеш ли се још, како сам лежала у твом наручју и како сам плакала? . . .

Борис ју је од те сумње одвратио, представљајући јој будућност најсјајнијим бојама, описујући јој, како ће живети у кругу оних, који је из срца љубише, и приповедајући јој о сретним данима. Тако је мало умири.

Разним путем врате се у оргу. Кад се Борис шаторима приближиваше, учини му се, да подалеко за њим иде нека црна сенка. Али кад он стаде, нестале сенке, и млади човек мишљаше, да га је уображење преварило.

Кад се сунце родило, даде се знак за ползак, и одмах се све ужурбало. Калмуци скочише на ноге, сакупише стоку и стада и седлаху коње. Жене скидаху шаторе и спремаху покућство и храну; гелонзи се скупише око храмова, умотаваху кипове и идоле, и Нојон-Циргал, пошто је са својим братом и старешинама народним држао кратак савет, седне у кола државног саветника Серкова. Калмук, што је кочијашно, пуцаше својим дугачким бичем; камиле се кренуше, воће ићаху напред и ношаху пред својим господарем знаке кнежевског достојанства — циду са заставом, која беше истакнута на вратима кнежевог шатора.

И Снежин, пошто се са својим сапутником и старим кнезом опрости, похита својим колима. Он се сретне са Шарцигом, застане и пружи му руку, да се с њим опрости. Шарциг је само лако додирне и гледаше при том Борису тако зловним осмехом у очи, да младога човека неко немилостиво обузе. Али га сопствени послови сувише занимаху, те није премишљао о томе,

и кад се кренуо, заборавно је то предустретање са свим.

Истога дана у вече заустави се хорда на крају једне мале шуме. Брзо се подигну шатори. Ватре пламтеше, и уморени од дневног пута седоше Калмуци за своје огњиште, да се храном мало поткрепе.

За тим се све утиша и ватре се погасише. Удбала се опрезно извуче из шатора, умотана огртачем, провуче се кроз цбунове и нестане је у мраку. Чим је шаторе из вида изгубила, пође бржим корацама. Шипрази и гране цепаху јој хаљине и удараху је по лицу, али она није пазила на те сметње, него је журно ишла даље. Већ је чула жуборење реке, код које је ваљало да је Борис чека . . . још само неколико корака и она би дошла до циља. Али на један пут допираху јој до уха познати гласови; она се поплаши и прилегне прислушкујући на земљу.

Не далеко стајаху Шарциг и бачигелонг на обали и разговараху се живахно. Удбала чу, где спомињу њезино и драгог јој име. Шарциг као да беше јако разјарен; стишкваше песнице и псоваше страшно. Свештеник беше мирнији, ублажаваше га, кад је викао, и обазриво погледаше на све стране.

— Ти се дакле закљичеш, да си сам видео и чуо? рече Шарциг своме пријатељу и учитељу.

— Закљичем ти се! одговори стари свештеник. Ако сам коју лажну реч изустрио, нека ми Шакија-Мунн одмах претвори тело у прашину, те нека је сви ветрови разнесу, а моју душу нека прогна у најгаднијег црва.

— Проклета вештица, која је својим ђаволским врачбинама мога брата навела, да је узме за жену! викаше Шарциг. Она је гњев богова на наш аул навукла, па сад хоће и седе власи Циргалове да осрамоти! Али то неће бити. Пре ћу јој ја сам забости нож у срце и убити јој и љубазника. Пре ће земља пити вашу крв, ви јадници, него што ће се ваши гадни планови испунити! Нека се више не зовем Шарциг, и нека ми поирне кости, ако ваше планове и вас саме не уништим!

Шарциг је још неко време сипао своје монголске псовке и свакојаке ужасне претње, а при том је брзим корацама ишао обалом горе и доле.

Најпоследне рече бачигелонг: С њом можеш чинити, што ти је воља. Докле је год она жива, стојаће између тебе и твога брата, а гњев богова би ће на нама. Али странца не дирај . . . Руси би га осветили, а онда тешко нама!

— Све једно! ја ћу их обоје посећи.

— Узми се на ум! Ја ти саветујем да њега поштедиш; а жену, која се нашим боговима руга, и која црва, у ком можда живи душа једног од наше браће, без зазора гази ногама, ту жену предај освети народној. Подај нека је на комаде раскину или нека је бесни курјаци растргну и пождеру.

За тим ућуташе. Удбала је чула сваку реч тога ужасног разговора. Сакривена у цбуну, клечећи на колени, непомична као кип слушала је своју смртну пресуду. Ни један уздах не оте јој се из прсију, ни једна суза не кану на образе. Она стрепљаше, али само за Бориса . . . и мољаше се за њ.

— Можда си пречуо? поче опет Шарциг после кратке почивке. Је ли то доиста место, што су га уговорили?

— За што да сам пречуо? Ја добро разумем руски, и они су ваљда десет пута понављали: на реци, где је велико шупље дрво. Ево шупља дрвета, оно је једино у овој околици.

— Доцкан је и они неће доћи! Она је ваљда у својој проклетој души што наслутила . . . али он, шта њега задржава?

— Он ће доћи . . . или ако не данас, а оно сутра. Ко зна, шта га спречава.

— Најпосле, дошао данас или сутра њега ћу пропустити. Али она, проклетница неће ми измаћи! Она се на нама огрешила, и ми је морамо казнити.

— Чуј мој савет, рече свештеник; кад он дође, морамо га гостољубиво примити и допустити му, да се с Удбалом слободно разговара, тако, да се сав свет увери о

изложимо у пустињи, и онда можеш ти . . .
— Да, да! прекиде га Шарциг зловољно, само кад би ту био! Ја ћу се повући у свој шатор, пустићу их да буду заједно један,

Водопад реке Лириса код Изоле.

Обојица се обалом шетаху ћутећи, па онда опет говораху, али Удбала могаше само по гдекоје прекинуте изреке разабрати, и то кад су близу ње дошли.

VIII

њиховом споразумљењу. Народ није њојзи наклоњен, мрзи је шта више због тога, што јој је мати из другог племена. Никома не ће бити противно, ако је по старом обичају

два, три дана, читаву недељу дана. Неће их нико узнемиривати; али ћу пазити на њих, и пре ћу их обоје убити, него што ћу пустити да ми утече та кћи пакла.

ћа, све једно над другим. Из ове прсте клице тек се постепено промењивањем и образовањем развију остали делови и органи, што

вљају мање па веће разлике, које савршено одговарају систематском распореду класа у редове, фамилије или родове и. т. д. При

циног живота, баш пре порођаја, упознају се оне разлике између зреле клице човекове и зреле клице липоцерака (мајмуна без репо-

Гузлар на путу у цркву. Слика Ђорђа Крстића.

их имају одрасли сисавци. До неког времена клице или ембриони у свију сисаваца, па и у човека, потпуно су једнаки, и само се величином разликују. За тим се постепено ја-

томе је врло важно то, што се клица човекова ни мало не разликује од клице каквог мајмуна, а већ одавно појавише се разлике између мајмуна и осталих сисаваца. Пред смрт кли-

ва). Па и после порођаја ове су разлике врло малене, и тек доцније се опажају, кад се човек на свој, а мајмун опет на свој начин развије.

